

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТКБ (ББК) 81. 2Т+81. 2Англ.

ТДУ (УДК) 811. 222. 8+811. 111

Ш-32

ШАРИПОВА ШАҲЗОДА МИРЗОҒАНИЕВНА

**ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ИСМҲОИ СЕРМАЪНО ВА УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ
ОНҲО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ МАВОДДИ «МАСНАВИИ
МАЪНАВӢ»-И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 6.2.
Филология (6.2.14. Забонҳои типологӣ ва муқобилавӣ)

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор Ҳасанзода А.А.

ХУҶАНД – 2026

МУНДАРИЧА

ИХТИСОРАҲО	4
МУҚАДДИМА	5
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ	9
БОБИ 1. УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ТОҶИКӢ БА АНГЛИСӢ	16
Матолиби муқаддимотӢ.....	16
1.1. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо як калимаи аслии англисӢ.....	19
1.1.1. Вожаҳои думаъно.....	19
1.1.2. Вожаҳои сермаъно.....	25
1.2. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо якчанд калимаи аслии англисӢ.....	36
1.2.1. Вожаҳои думаъно.....	38
1.2.2. Вожаҳои сермаъно.....	43
1.3. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӢ мустаъмал.....	56
1.3.1. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӢ мустаъмал ва таркибу ибораҳо.....	57
1.3.2. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии архаистии «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӢ мустаъмал ва таркибу ибораҳо.....	63
ХУЛОСАИ БОБИ 1	67
БОБИ 2. УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ «ММ» БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	69
Матолиби муқаддимотӢ.....	69
2.1. Тарҷумаи вожаҳои иқтибосии «ММ» бо калимаҳои аслии англисӢ.....	71
2.1.1. Тарҷумаи иқтибосҳои маъмули «ММ» бо калимаҳои аслии англисӢ.....	73
2.1.2. Тарҷумаи иқтибосҳои архаистии «ММ» бо калимаҳои аслии англисӢ.....	82
2.2. Тарҷумаи вожаҳои иқтибосии «ММ» бо иқтибосии дар англисӢ мустаъмал.....	88
2.2.1. Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаънои лотинӣ.....	92
2.2.2. Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаънои юнонӣ.....	96
2.2.3. Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаънои франсавӣ.....	99
2.2.4. Тарҷума бо калимаҳои гуногуни забони лотинӣ.....	100
2.3. Тарҷума бо калимаҳои мухталифи якчанд забон.....	110
2.3.1. Тарҷума бо калимаҳои лотиниву юнонӣ.....	110
2.3.2. Тарҷума бо калимаҳои лотиниву арабӣ.....	114
2.3.3. Тарҷума бо калимаҳои лотиниву тевтонӣ.....	117
2.3.4. Тарҷума бо калимаҳои форсиву келтӣ.....	119
2.3.5. Тарҷума бо калимаҳои лотиниву скандинавӣ.....	119
2.3.6. Тарҷума бо калимаҳои юнониву арабӣ.....	120
2.3.7. Тарҷума бо калимаҳои лотиниву финиқӣ.....	122
ХУЛОСАИ БОБИ 2	123

БОБИ 3. ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ КАЛИМАҲОИ ТАРҶУМАШАВАНДА.....	125
Матолиби муқаддимотӣ.	125
3.1. Тарҷумаи калимаҳои содаи «ММ» бо сода, содаву сохта ва мураккаби англисӣ.	126
3.2. Тарҷумаи калимаҳои содаи «ММ» бо сода ва таркибу ибораҳои англисӣ.....	135
3.3. Тарҷумаи калимаҳои сохтани «ММ» бо вожаҳои гуногунсохтори англисӣ.....	141
3.4. Тарҷумаи калимаҳои мураккаби «ММ» бо вожаҳои гуногунсохтори англисӣ.	156
3.5. Тарҷумаи як маъно бо калима, маънои дигар бо таркибу ибора.	165
3.6. Тарҷумаи таркибу ибораҳои «ММ» бо таркибу ибораҳои англисӣ.	170
ХУЛОСАИ БОБИ 3.	181
ХУЛОСА.	183
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.	186
ФЕҲРИСТИ ОСОРИ ТАҲҚИҚӢ.	187
ИНТИШОРОТ АЗ РӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.	203

ИХТИСОРАҲО

анг. м. — англисии миёна;
англос. — англосаксонӣ;
ар. — арабӣ;
б. — байт;
вал. — валлийӣ;
ғ. — ғайра;
дан. — даниягӣ;
д. — дафтар;
з. -ас. ҳ. -авр. — забон-асоси ҳиндуаврупой;
лот. — лотинӣ;
лот. д. — лотинии дерин;
м. — мелодӣ;
м. и. — монанди инҳо;
ММ — «Маснавии маънавӣ»;
ор. — ориёӣ;
ФАТ — «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ»;
ФЗТ — «Фарҳанги забони тоҷикӣ»;
ф. б. — форсии бостон;
ф. м. — форсии миёна;
фр. — франсавӣ;
фр. б. — франсавии бостон;
ФТЗТ — «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»;
ҳ. -авр. — ҳиндуаврупой;
ҷ. — ҷилд;
эр. б. — эронии бостон;
юн. — юнонӣ.

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ ба баррасии сермаъноии вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. «ММ»-и Ҷалолуддини Балхӣ, ки фарогири шаш дафтару камобеш 26 ҳазор байт мебошад, инъикоскунандаи мартабаи камоли суҳанварии ин адиби ҷаҳоншумул ба шумор рафта, дар таърихи тамаддуни тоҷику форс мақому мавқеи сазовору шоистаеро касб намудааст ва дар тамоми Шарқу Ғарб маъруфият пайдо кардааст. Ин асар на танҳо хазинаи беназири калимаву таркиб ва ибораву ифодаҳост, ки бо камназир ва нодир будани худ аз дигар осори асримиёнагӣ фарқ карда, таркиби луғавии забони ниёгонро басо ғанӣ гардонидаст, балки сарчашмаест, ки хонанда дар он бо маъноҳои ғарибу ғайримаъмулии унсурҳои луғавии мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ, ба хусус исмҳо вомерхӯрад.

Мутаассифона, дар забоншиносии тоҷик вижагиҳои луғавӣ ва сарфию нахвии чунин асаре, ки муаллифаш дар муддати беш аз даҳ сол бо забони шевову ноби тоҷикӣ ва лаҳни ширини тоҷикӣ эҷод кардааст, хеле кам мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Шояд ҳамин нигарони омӯзиши ҳамаҷиҳатаи забони ин асарро дар назар дошта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуда бошанд, ки «ҷаҳони ҷовидони каломи «Маснавӣ» бо вучуди таҳқиқоти доманадор ҳанӯз ҷанбаҳои зиёди наомӯхта дорад ва ба таҳқиқи ҷиддию амиқ ниёзманд аст» [46, 392].

Маълум аст, ки истифода аз вожаҳои сермаъноии мансуб ба исм яке аз роҳҳои асосии ифодаи матлаби ҳар кадом адиб ба шумор рафта, он намоёнгари маҳорати баланди ӯ ҳисоб мешавад, зеро шоир ё нависанда тавассути унсурҳои луғавии кам дар натиҷаи ҳамнишин намудани он бо дигар калимаҳо метавонад ҷандин маъноро ифода кунад. Чунин калимаҳо дар «ММ»-и Мавлоно Балхӣ гурӯҳи калонро дар бар гирифта, муаллиф бо ёрии онҳо маъноҳоеро баён

намудааст, ки корбурдашон ба чунин маъноҳо дар фарҳангномаҳои комилу муътабартарини гузаштаву имрӯза қайд нагардидааст.

Нуктаи дигар ба тарҷумаи ин гуна вожаҳо ба забони англисӣ дахл дорад. Аз қиёси матни асл бо варианти тарҷума бармеояд, ки мутарҷими «ММ» аз нозукиҳои ҳар ду забон: тоҷикӣ ва англисӣ огоҳии комил дошта, матни аслро ба забони англисӣ бо маҳорати ба худ хос тарҷума намуда, ҳадди имкон кӯшиш ба ҳарч додааст, ки варианти тарҷума ба асл наздик бошад.

Бояд гуфт, ки то имрӯз дар забоншиносии тоҷик на танҳо вижагиҳои тарҷумаи вожаҳои сермаъноӣ марбут ба исми «ММ», балки ҳуди масъалаи сермаъноии аносири луғавии он мавриди таҳқиқ қарор дода нашудааст.

Баррасии ин масъала метавонад дар оянда барои ошкор шудани як самти забону услуби Мавлоно Балхӣ мадади калон расонад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар забоншиносии хориҷиву ватанӣ калима ва хусусиятҳои маъноии он солҳост, ки мавриди пажӯҳиши муҳаққиқон қарор гирифтааст. Аҳли таҳқиқ дар осори худ кӯшидаанд, ки ба ҷиҳатҳои пегидаи ин масъала равшанӣ андозанд, сабабҳои ба маъноӣ мухталиф соҳибгардии вожаҳоро ошкор намоянд, омилҳои сермаъно шудани баъзе унсурҳои луғавӣ ва маҳдудмаъно гаштани иддаи дигарро ҷустуҷӯ ва ҳаллу ҷасл кунанд. Дар осори илмии забоншиносони хориҷӣ масоиле чун калима ва маъноӣ он [107], таҳлили маъноӣ матн [111], ҳудуди сермаъноӣ ва омоним [118], семантикаи забоншиносӣ [125], назарияи маъноӣ калима [128], дунёи сеҳрноки калимаву маъно [129], қазияи таҳлили маъноӣ вожа [151], маъноӣ вожаҳои сохта [127] ва м. инҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Як қатор олимони хориҷӣ самтҳои мухталифи сермаъноии унсурҳои луғавиро мавзуи диссертатсияҳои илмӣ қарор дода, дар онҳо ҷиҳати лингвокултурологии калимаҳои сермаъно [105], сермаъноии калимаҳои сохта [111], яке аз омилҳои ташаккули вожаҳои зидмаънову муродифӣ ба шумор рафтани сермаъноӣ [116], инкишофи маъноӣ маҷозии калимаҳои мураккаб, таҳлили калимаҳои сермаъно дар партави назарияи инвариантӣ ва муносибати антропосентрикӣ [120], таъсири актуализатсияи калимаҳои сермаъно ба дарк ва

азхудкунӣ [130], сермаъноӣ аз нигоҳи забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ [133], сохтори маъноии калимаҳои сермаъно дар партави назарияи инвариантнокиро [144] баррасӣ кардаанд.

Дар мақолаҳои алоҳида низ забоншиносони хориҷӣ маъно ва қорбурди он [100], оппозиция дар маъношиносӣ, бозсозии маъноӣ-этимологии вожаҳои иқтибосӣ [103], тағйири маъноӣ дохилӣ [104], ҳудуди маъноӣ [106], калима ва маъноӣ он ҳамчун предмети вожашиносии таърихӣ [109], хусусиятҳои маъноии калимаҳои мураккаб [110], омӯзиши системавӣ таърихии лексика ва маъно [113], калимаҳои сермаъно дар дохили матн ва берун аз матн [122], маъноӣ матн [131], сермаъноии исм ва тавсифи грамматикӣ он [132], маъноӣ калима ва мафҳум [135], мавқеи импозитсия дар таснифоти маъно, принсипи сермаъноӣ [137], талаффуз ва маъноӣ калима [142; 145], хусусиятҳои маъноии вожаҳои сохтаи ифодакунандаи аломатро [150] ҳаллу фасл кардаанд.

Дар асарҳои забоншиносони тоҷик низ хусусияти сермаъноиро доро шудани вожаҳои сохтаи марбут ба исму сифат ва зарф [4], ҷанбаи луғавию сохтории вожаҳои сермаъноӣ соматикӣ [13], низомии маъноии феъли тоҷикӣ [15], таркиби ономасинологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ [16; 17], хусусиятҳои сермаъноиро доро гардидани калимаҳо дар забони тоҷикӣ [42], вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозию фразеологии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV [58] ва ғайраҳо ҳаллу фасл шудаанд.

Масъалаҳои марбут ба мавқеи истифодаи маъноҳои аслий ва маҷозии калима [81; 82], сермаъноии вожаҳои алоҳидаи тоҷикӣ [140], вижагиҳои шарҳи маъно дар фарҳангҳои муосири тафсирии тоҷикӣ [35, 116-124], умумияту тафовути омонимия аз сермаъноӣ [47, 48-56], вижагиҳои тарҷумаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [39, 17-159] ва ғайраҳо низ мавзӯи мақолаву асарҳои алоҳидаи муҳаққиқони тоҷик шудааст.

Доир ба ҷанбаҳои алоҳидаи осори Мавлоно, ба хусус «ММ»-яш то имрӯз муҳаққиқони тоҷик як силсила осори илмӣ ба таъъ расонидаанд, диссертатсияҳои номзадӣ дифоъ кардаанд. Дар чунин осор маъно ва калимасозии вожаҳои **об**, **бод**, **оташ**, **хок** дар ашъори Мавлавӣ [31], забон ва

сабки баёни Мавлоно Чалолуддини Балхӣ [51], таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва «ММ»-и Мавлавӣ [9; 10], вижагиҳои хоси забони ашъори Мавлавӣ [27; 123], мақоми забон аз дидгоҳи Мавлавӣ [28, 203-211], сермаъноии феълҳои гуногунсохти «ММ» [62; 147], муродифҳои луғавии «ММ» [103], хусусиятҳои луғавӣ-грамматикӣ ва вожаҳои гӯйишии «ММ» [114; 115] аз назари таҳлил гузаронида шудааст.

Як қатор мақолаҳои илмӣ олимони тоҷик ба маҳфузмони вожаҳои алоҳидаи осори Мавлавӣ дар забони мардуми имрӯза, калимасозии баъзе пешвандҳо дар «ММ» [30; 32], ҷойгоҳи «ММ» дар забони тоҷикӣ [43], баъзе хусусиятҳои луғавӣ ва услубии «ММ» [57], вожаи «дил» дар оёти яздонӣ, сурудаҳои Балхӣ [12], забон ва услуби баёни ғазалиёти Ҷ. Румӣ [20], баъзе унсурҳои луғавии нодир, ҷозibaҳои забонӣ, вожаҳои сохтаи Мавлавӣ дар маснавӣ [66; 67; 69], алоқаҳои ғайримаъмулии муайянкунандаву муайяншаванда дар «ММ» [41], баъзе ҷиҳатҳои забони «ММ» [93], хусусиятҳои корбурди вожаҳои арабии «ММ» [8], ибораҳои номии фразеологӣ дар «ММ» [64], баъзе калимаҳои сохтаи нодир маснавӣ [70; 71] бахшида шудаанд.

Дар Тоҷикистону Эрон якҷанд фарҳангномаи тафсирии «ММ», инчунин шарҳҳо интишор ёфтаанд, ки корҳои анҷомдодаи Р. Қодириён [86], Н. С. Ҳаёт [90], К. Замонӣ [1] Р. Николсон [3], С. Гавҳарин [97] аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Азбаски диссертатсия ба тарҷумаи «ММ» ба забони англисӣ бахшида шудааст, ин ҷо зикри таҳқиқоти ба масъалаи тарҷумашиносӣ марбутро бамаврид мешуморем.

Устод Садриддин Айнӣ яке аз аввалинҳост, ки ба ҳусну қубҳи осори тарҷумагардида тавачҷуҳ зоҳир кардааст. Номбурда борҳо рочеъ ба забон ва услуби тарҷумаи адабиёти бадеӣ мулоҳиза ронда, бо камоли сухандонӣ баргардон шудани барҳеро таҳсин кардааст ва ноухдабароёна тарҷума гардидани баъзеро мазаммат намудааст [5; 6; 7].

Минбаъд дар мақолаҳои дигар аҳли таҳқиқ доир ба арзиши тарҷумаи «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ба забони русӣ [79], тарҷумаи асарҳои русӣ ба забони тоҷикӣ [21], тарҷумаи асарҳои адибони тоҷик дар хорича [22], забони тарҷума

дар матбуоту нашриёти тоҷик [40], сифати пасти тарҷума [56] фикру мулоҳизаҳои ҷолиб баён шудааст.

Доир ба тарҷумаи осори адибони тоҷик ба забони англисӣ низ чанд рисолаи илмӣ дифоъ гардида, дар онҳо вижагиҳои луғавӣ-маъноии зарбулмасалу мақоли «ММ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, мушкилоти луғавӣ дар тарҷумаи бадеӣ [24, 16-156], хусусиятҳои лексикӣ ва услубии тарҷумаҳои англисии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ [59, 15-161] баррасӣ гардидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзуи илмӣ. Диссертатсия дар доираи мавзуи илмӣ-таҳқиқотии кафедраҳои забони тоҷикии факултети филологияи тоҷик, инчунин забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои хориҷии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» таълиф шудааст. Ба ҷуз ин диссертатсияи мазкур бо мавзуи илмӣ-таҳқиқотӣ ва талаботи асосии барномаҳои давлатӣ, консепсияҳои миллӣ ва нақшаҳои стратегӣ амсоли «Барномаҳои рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (аз 28. 11. 2020, таҳти № 647), «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (аз 30. 08. 2019, таҳти №438), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» (аз 26. 09. 2020, таҳти № 503) робитаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Баррасии хусусиятҳои вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ буда, кӯшиш ба харҷ рафтааст, ки умумияту тафовути забони асари мазкур аз дигар осори даврони асримиёнагӣ дар мисоли ин гурӯҳи вожаҳои сермаъно нишон дода шавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии ин пажӯҳиш муайян кардани дараҷаи истифодаи исмҳои сермаъноии «ММ», ба маъноҳои маъмул ва ғайримунтазира ба қор рафтани онҳо ва ба ин восита инъикос намудани нақши Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар тақомули таркиби луғавии забони тоҷикӣ аст.

Барои ноил гардидан ба чунин ҳадаф иҷрои вазифаҳои зерин амри зарурӣ ҳисобида шуд:

-муайян кардани теъдод ва мавридҳои истифодаи айни як вожа ё калимаҳои гуногуни аслии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар баёни маънои мухталиф ва ба ин восита нишон додани умумияту фарқи ҳар ду забони мавриди қиёс;

-ошкор намудани сабабҳои ба маъноҳои маҳдуд ё бисёр мавриди истифода қарор гирифтани вожаҳои марбут ба исм дар «ММ» ва усулҳои тарҷумаашон ба забони англисӣ;

-собит кардани вобастагии сермаъношавии гурӯҳе аз унсурҳои луғавии «ММ» ба имкони ҳамнишинии бештар доштани онҳо;

-инъикос кардани теъдод ва хусусиятҳои вожаҳое, ки дар «ММ» ба маъноҳои ғайримунтазира истифода шуда, чунин маъноҳо дар фарҳангномаҳо, ба хусус «ФЗТ» сабт нашудаанд;

-нишон додани умумияту тафовути хусусиятҳои вожаҳои сермаънои маъмул ва архаистии «ММ»;

-баррасии омилҳои тарҷумагардии аносири иқтибосии арабии сермаънои «ММ» бо вомвожаҳои аз ҷиҳати мансубияти забонӣ мухталифи дар забони англисӣ мавҷуда;

-собит намудани нақши калони иқтибосҳои забонҳои дигари ҷаҳон, ба хусус лотинӣ ва фаронсавӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ ҷойдошта дар тарҷумаи вожаҳои аслии ва иқтибосҳои арабии «ММ»;

-баррасии нақши иқтибосҳои лотиниву арабӣ, лотиниву тевтонӣ, лотиниву юнонӣ, лотиниву скандинавӣ, лотиниву олмонӣ бостон, фаронсавиву лотиниву финикии ба англисӣ интиқолгардида дар баёни маъноҳои мухталифи ин ё он вожаи сермаънои «ММ»;

-ошкор кардани дараҷаи истифодаи яке аз вожаҳои ҳамшакли сермаънои аслии тоҷикӣ ва арабӣ ва тарҷумашавии онҳо бо ҳамин гуна калимаҳои англисӣ ё иқтибосӣ;

-нишон додани нақши вожаҳои гуногунсохтор ва таркибу ибораҳои «ММ» дар ифодаи маънои мухталиф ва усулҳои тарҷумаи онҳо бо ҳамин гуна унсурҳои луғавии забони англисӣ;

-муайян намудани сабабҳои ба ду маъно мавриди истифода қарор гирифтани аксари чунин вожаву таркибу ибораҳои «ММ» ва сабабҳои бештар бо калимаҳои содаву сохта ва ибораҳои англисӣ тарҷума гардидану камтар бо вожаҳои мураккабу таркибҳо баргардон карда шудани онҳо.

Объекти таҳқиқот. Баррасии мавридҳои хусусияти сермаъноӣ пайдо кардани вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои ба забони англисӣ тарҷума шудани онҳо, инчунин нақши калимаҳои гуногунсохт дар ифодаи маънои мухталиф объекти диссертатсияи мазкур ҳисоб меёбад.

Мавзӯи таҳқиқот. Дар заминаи маводди «ММ», ки аз ҷониби олим ва мутарҷими англис Р. Николсон таҳия гардида, ба забони англисӣ тарҷума карда шудааст, мавридҳои ба ду ё беш аз он маъно доро гардидани унсурҳои луғавии марбут ба исм ба риштаи таҳлил кашида шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро осори илмӣ муҳаққиқони тоҷик монанди Н. Маъсумӣ, Д. Т. Тоҷиев, Р. Гаффоров, М. Шукуров, М. Қосимова, Ҳ. Мачидов, С. Ҳалимов, С. Сабзаев, А. Мамадназаров, С. Ганизода, А. Ҳасанзода, Ж. Гулназарова, М. Саломов ва хориҷӣ чун В. В. Виноградов, Н. Н. Амосова, В. Д. Аракин, Р. А. Будагов, М. А. Габ, И. М. Кобезева, Е. С. Кубрякова, Е. В. Лукашевич, М. Н. Маковский, Д. Н. Шмелев, К. Замонӣ, С. Гавҳарин, М. Ҳасандӯст ва дигарон ташкил медиҳанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгони пажӯҳиши мазкур дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар забоншиносии тоҷику англис дар заминаи маводди «ММ» хусусияти сермаъноӣ зоҳир кардани вожаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ, инчунин унсурҳои луғавии гуногунсохт ба риштаи таҳлил кашида шуда, истифодаи онҳо ба маъноҳои хосса аз ҷониби муаллифи асар муайян гардид ва усулҳои тарҷумаашон ба забони англисӣ ошкор карда шуд.

Нуктаҳои ба ҷимоя пешниҳодшаванда:

1. Мансубияти забонии вожаҳои мансуб ба исми «ММ» ва муодили англисии онҳо ду гурӯҳи асосӣ: аслий ва иқтибосиро дар бар гирифта, дар байни ҳар ду навъ вожаҳои маъмул ва архаистӣ ба мушоҳида мерасанд. Дар байни вожаҳои аслии тоҷикӣ теъдоди унсурҳои луғавии маъмул имтиёз дошта, дар миёни унсурҳои луғавии иқтибосӣ миқдори архаистӣ бартарӣ доранд.

2. Тарҷумони «ММ» вожаҳои аслии тоҷикии маъмулро дар аксар ҳолат бо як калимаи аслии англисӣ баргардон кардааст. Маълум мешавад, ки дар ин гуна мавридҳо майдони маъноии онҳо бо ҳамдигар шабоҳат дорад. Дар чараёни тарҷумаи «ММ» мутарҷим маҳорати баланди тарҷумонӣ зоҳир намудааст, аммо дар мавридҳои алоҳида баргардони ӯ бо матни асл мутобиқат надорад. Аз лиҳози миқдор дар қиёс бо вожаҳои аслии тоҷикии бо як калимаи англисӣ тарҷумашуда теъдоди бо чанд калимаи англисӣ баргардоншуда имтиёз дошта, тавассути онҳо аз ду то панҷ маъно ифода карда шудааст. Инчунин дар бархе ҳолат мутарҷим барои ифодаи баъзе маъноҳо аз муродифҳои айни як вожа истифода бурдааст ва ин амалро ӯ барои парҳез аз такрори нобарҷо пеш гирифтааст.

3. Дар «ММ» ду гурӯҳи иқтибосҳои сермаъно: вомвожаҳои забонҳои дигари эронӣ (портӣ, суғдӣ) ва арабӣ истифода шуда, теъдоди унсурҳои луғавии арабӣ ба маротиб зиёданд. Дар варианти тарҷума бошад, иқтибосҳои дахҳо забони дунё мисли лотинӣ, франсавӣ, скандинавӣ, юнонӣ ва ғ. инҳо ба кор бурда шудаанд.

Ҳангоми тарҷумаи калимаҳои архаистии арабии «ММ» мутарҷим ду роҳро пеш гирифтааст: гоҳ яке аз маъноҳоро бо як вожаи лотинӣ, франсавӣ, юнонӣ тарҷума намудааст ва гоҳи дигар бо якчанд вожаи мухталифрешаи лотинӣ ё ки бо вожаҳои забонҳои дигар чун лотиниву арабӣ, юнониву арабӣ, лотиниву юнонӣ, форсиву келтӣ, лотиниву скандинавӣ баён кардааст.

4. Дар «ММ» ду навъи исмҳои сермаъно вучуд дошта, бархе маъноҳо дар фарҳангномаҳо низ ишора гардидааст, аммо теъдоди бештарашон ҳатто дар комилтарин луғатномаҳои дар давраи имрӯза низ дарҷ наёфтааст. Хусусияти сермаъноӣ зоҳир намудани ин гуна вожаҳои «ММ» ба ҳамнишин шудани онҳо

бо унсурҳои луғавии тоҷикиву иқтибосӣ вобаста аст. Унсурҳои луғавии думанро ё серманро аз лиҳози сохтор дар ҳар ду забон мухталиф буда, мутарҷим аз рӯи зарурат гоҳ вожаи содаи тоҷикиро бо содаи англисӣ, содаро бо сохта ва, баръакс, сохтаро бо сода, сохтаро бо сохтаву мураккаб ва таркибу ибораҳо тарҷума кардааст.

Мавлавӣ ҳангоми баёни андешаҳои ба ҷуз вожаҳои гуногунсохтор аз ду қолаби таркибу ибораҳои серманро: тоҷикӣ ва арабӣ истифода намудааст, ки нави нахуст имтиёз дорад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Муайян карда шудани теъдод ва хусусиятҳои корбурди вожаҳои серманро исмӣ дар «ММ» метавонад барои равшан гардидани забону услуби Мавлавӣ дар мисоли ин гуна унсурҳои луғавӣ мадад расонида, нақши муаллифи асарро дар тақомули таркиби луғавии забони ниёгон муайян намояд.

Натиҷаҳои таҳлил метавонад ба сифати замина ба пажӯҳишҳои минбаъдаи илмӣ назариявӣ хидмат кунад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таълифи дастурҳои таълимӣ –методӣ ба донишҷӯёну магистрантони мактабҳои олии ҷумҳурӣ пешниҳод кард.

Инчунин маводди диссертатсия метавонад дар чараёни тадриси фанҳои интихобии марбут ба забон ва услуби Мавлавӣ, робитаи забонҳои тоҷикиву англисӣ ва маъношиносии таърихӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро сатҳи ҳаллу фасли масоили мавриди таҳлил, бардоштҳои аз пажӯҳиш бадастомада, ки дар шакли мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар маҷмуаҳои илмӣ ба нашр расидаанд, инчунин хулосаҳои диссертант дар асоси манбаъҳои таҳқиқшуда собит менамояд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмуну муҳтавои диссертатсияи манзуршуда барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои

филологӣ ба шиносномаи ихтисоси 6. 2. Филология (6. 2. 14. Забонҳои типологӣ ва муқобилавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар партави бардоштҳо аз андешаҳои пажӯҳишгарони ватанию хориҷӣ асоси заминаҳои амалию назариявии таҳқиқи диссертатсиониро мушаххас намуда, усулҳои муосири таҳқиқи семасиология истифода шудааст ва дар заминаи маводди «ММ», ки муҳаққиқ ва мутарҷими англис Р. Николсон ба забони англисӣ тарҷума карда, вижагиҳои сермаъноии вожаҳои исмӣ ошкор гардида, усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ нишон дода шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Қисмҳои асосии диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи семинарҳои илмӣ кафедраҳои забони тоҷикӣ, инчунин забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Натиҷаи пажӯҳиширо диссертант дар конференсия ва симпозиумҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ маъруза кардааст. Ҳамчунин, нуктаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ амалии солони ҳаёти устодону кормандони МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» мавриди муҳокимаи баррасӣ қарор гирифтааст.

Мундариҷаи асосии диссертатсия дар маърузаҳои муаллиф дар 2 конференсияи сатҳи байналмилалӣ (Scientific Publishing center. Interconf, Франция, 2021; Scientific Publishing center. Interconf, Мехико, 2021), 2 конференсияи ҷумҳуриявӣ (Конфронси илмӣ бахшида ба 70-солагии дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ Алиҷон Бойматов. Хуҷанд, 2017; Конференсияи илмӣ бахшида ба «Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунари мардумӣ». Хуҷанд, 2019) ва мақолаҳои ҷудогонаи муаллиф, ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои илмӣ ба таърифи расидаанд, инъикос шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи якҷояи кафедраи забони тоҷикӣ ва кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд

ба номи академик Бобочон Ғафуров» (25-уми октябри соли 2025-ум, протоколи №3-юм) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 13 мақола, аз ҷумла, 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чоп расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи осори таҳқиқӣ ва ихтисораҳо иборат буда, ҳаҷми умумии он 204 саҳифаи чопи компютериरो дар бар мегирад.

БОБИ 1

УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ТОҶИКӢ БА АНГЛИСӢ

Матолиби муқаддимотӣ. Зери истилоҳи «вожаҳои асли» чунин унсурҳои луғавие фаҳмида мешавад, ки аз даврони қадим то имрӯз дар забони ин ё он халқ ба ҳамон маъноии бостонии худашон гардиш дошта, аз забони дигар ба он ворид нашудаанд ва асоси таркиби луғавии онро ташкил мекунанд. Ин гуна унсурҳои луғавӣ ҳамчун калимаҳои решагӣ дар сохта шудани гурӯҳи калони воҳидҳои луғавии нав ҳиссаи шоиста гузошта, яке аз воситаҳои асосии бойгардии таркиби луғавии ҳар гуна забон ба шумор мераванд. Ҳамин вижагии вожаҳои аслиро дар назар дошта, профессор Д. Т. Тоҷиев овардааст, ки «...таҳқиқи фонди асосии луғавӣ, ки қисми нисбатан устувори таркиби луғавии забон ба шумор меравад, барои омӯختани таърихи забонҳои алоҳида ва баҳри сарфу наҳви муқоисавӣ-таърихӣ забонҳои хеш аҳамият дорад» [145, 108].

Дар заминаи як реша ё асоси унсури луғавӣ садҳо калимаҳои сохтаву мураккаб ва таркибӣ ташаккул ёфта, ҳар кадоме дар ифодаи мафҳумҳои ҳаётан муҳим истифода мешаванд.

Чунин вожаҳо аз дигар калимаҳои дар таркиби луғавии забон вучуддошта бо қабатҳои таърихӣ худ, вижагии лингвистӣ ва мансубияти луғавӣ ва сарфию наҳвияшон тафовут дошта, ташкилкунандаи гурӯҳи калони калимаҳои забон мебошанд. Масалан, таркиби калимаҳои аслии тоҷикӣ таърихан мухталиф буда, дар байни онҳо вожаҳои мансуб ба қабатҳои ҳиндуаврупоӣ, умумиэронӣ ва сирф тоҷикиро мушоҳида намудан мумкин аст. Ин ҷо ҳамчун намуна аз унсурҳои луғавии **гесӯ, гов, ситора, рост, гарм, даҳ, навиштан, хондан** ва садҳову ҳазорҳои дигар ёдовар шудан мумкин аст [85, 159-160].

Бояд гуфт, ки миқдори калимаҳои аз ҷиҳати қабатҳои таърихӣ гуногун дар забони тоҷикӣ ягона набуда, балки яке камтар, дигаре бештар мебошад. Бино ба ақидаи профессор Ҳ. Маҷидов, «қисмати муҳимтарину асосии ин гурӯҳ аз лексикаи қадимаи умумиэронӣ сарчашма мегирад, ки он дар забонҳои имрӯзаи

эронӣ низ маҳфуз мондааст. Бунёди лексикиву грамматикии забони муосири тоҷикро маҳз ҳамин қисмати эронии калимаҳо ташкил медиҳад» [37, 93].

Калимаҳои аслии англисӣ низ аз ҳиндуаврупоӣ, англосаксонӣ ва сирф англисӣ сарчашма гирифта, бо ҳаёти ҳаррӯзаи соҳибонаш робитаи канданашаванда доранд. Мисоли ин гуна унсурҳои луғавӣ **above, answer, beer, blue, child, clock, danse, enjoy, face, game, hate, invent, job, keep, meat, nice, old, pepper, gueen, sheet, tomorrow, uncle, week, year, zero** ва садҳову ҳазорҳои дигар мебошанд.

Дар қатори дигар вижагиҳои калимаҳои аслии яке аз хусусиятҳои онҳо ҳамин аст, ки қисми зиёдашон ба «...истисноҳои ниҳоят башумур...» [37, 94] серистеъмол ҳастанд ва ҳамин серистифода буданашон боиси сермаъно шуданашон гардидааст [80, 147].

Вобаста ба ин масъала бояд гуфт, ки дар илми забоншиносии муосир калима аз се ҷиҳат баррасӣ карда мешавад: 1) аз ҷиҳати сохт; 2) аз лиҳози маъноии луғавӣ; 3) вазифа ва қорбасти он дар низоми забон. Омӯхтани ин ё он унсури луғавӣ аз ҷиҳати маъноии луғавӣ ин аст, ки муҳаққиқ «...хусусияти сермаъноӣ, якмаъноӣ, таҳаввули маъноии вожаҳо, маъноии аслии ва маҷозии калимаҳо...» [29, 150-151] -ро мавриди баҳс қарор дода, ҷараёни ба ҷанд маъно доро гардидашро ошкор менамояд.

Аҳли илму адаби тоҷик аз қадимулайём ба роҳҳои сермаъношавии унсурҳои луғавӣ диққати хосса равон кардаанд. Масалан, профессор Д. Ҳоҷаев андешаи бархе донишмандони қарнҳои XVI – XVII-ро ба риштаи таҳлил кашида ба ҷунин ҳулоса омадааст: «...дар мавриди маъноии маҷозию аслии баъзе вожаҳо, сермаъноии онҳо низ изҳори ақида кардааст, ки хеле ҷолиб аст. Масалан, калимаи «моҳӣ» дар як маврид номи шайъ буда, дар мавриди дигар номи сайёра ва «-ӣ» бандаки хабарӣ мебошад. Гаҳе дар назм ё наср ин калима бо ҳамин ду маънӣ меояд ва яке маънии аслии ё қариби он буда, дигаре маънии дури он аст...» [63, 219-220].

Ба ду ё зиёда маъно ба қор рафтани унсурҳои луғавӣ дар осори адибоне бештар ҷилвагар мешавад, ки аз ғаномандии забон самаранок баҳрабардорӣ

мекунанд, набзи ҳар як калимаро хуб эҳсос менамоянд. Огоҳ будан аз дороиҳои беҳамтои забон, мавридшиносона ба кор бурдани онҳо, хуб дарк кардани тобишҳои маъноии унсурҳои луғавӣ сабаби шириниву шевоии забони адиб мегардад. Ин ҷиҳати баёни матлаб дар осори шоироне чун Ҷалолуддини Балхӣ равшан аён гардидааст. Доир ба ин вижагии забони ашъори шоир профессор С. Сабзаев навиштааст, ки «дар истифодаи маҷоз, ҳелҳои он ва дар ин замина пайдоишу вусъати тобишҳои зиёди вожаҳо (сермаъноии калимаҳо) Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ маҳорати баланди суҳангустарӣ нишон додааст» [51, 28].

Мақсади эҷоди шеър аз тарафи адиб танҳо додани ахбор нест, балки «...ин осор ба хоҳири ба инсон бахшидани ҳис ва идрок, ки аз зиндагӣ офарида шудаанд ва моҳиятан ҳам бо забон ва васоити гуногун, ки аз забони маъмулӣ тафовут дорад, эҷод шудаанд..., «...забони осори бадеӣ, махсусан забони шеърӣ классикии тоҷикӣ бо вучуди ҷанбаи эстетикӣ доштаниш яке аз муҳимтарин инъикоскунандаи раванди инкишофи таърихӣ забон ба шумор рафта, муҳимтарин хусусиятҳои савтӣ, луғавӣ ва наҳвию услубӣ дар он инъикос ёфтааст» [55, 17, 21].

Таҳлили хусусиятҳои маъноии унсурҳои луғавии аслии марбут ба исми «ММ» ва муқоисаи онҳо бо тарҷумаи англисии асари номбурда нишон дод, ки тарҷумон дар 36 маврид маънои мухталифи бархе калимаҳои сермаъноро бо як вожаи англисӣ ва дар 29 ҳолат бо воҳидҳои луғавии гуногуни аслии ин забон тарҷума кардааст. Сабаби чунин нобаробарӣ ҳамин аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо вучуди давоми шоҳаҳои з. -ас. ҳ. -авр. буданашон дар тури таърихи дуру дарози истифода бо таъсири омилҳои забониву ғайризабонӣ ба хусусиятҳои аз ҳам фарқкунандае соҳиб шудаанд. Ба ин нукта профессор Р. Ғаффоров ишора карда фармуда буд: «Тарзи дарки олами ҳастӣ ҳарчанд барои тамоми одамон як ҳел ва ҳамранг бошад ҳам, ифодаи он дар нутқ барои ҳар халқ ҳар ҳел буда, чун муҳимтарин аломати миллӣ имконият медиҳад, ки як халқ аз халқи дигар фарқ карда шавад» [19, 152].

1.1. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо як калимаи аслии англисӣ

Қайд кардан бамаврид аст, ки аз замони Ҷалолуддини Балхӣ то имрӯз беш аз 700 сол сипарӣ гардидааст ва табиист, ки дараҷаи маъмул будан / набудани унсурҳои луғавии дар «ММ» истифодашуда ягона нест: гурӯҳе аз онҳо то имрӯз дар забон ба қор мераванд, ҳиссае аз истифода хориҷ шудаанд. Ба ин хусусияти унсурҳои луғавӣ ишора карда, дар вақташ профессорон Д. Т. Тоҷиев ва Р. Ғаффоров чунин навишта буданд: «Тараққӣ ва такмили норма дар ҳар давраи ҷудогонаи таърихи забони адабӣ аз рӯи сохти вай дар дохилаш се ҷиҳати муҳим: а) дуруст-нодуруст; б) китобӣ-гуфтугӯӣ; в) нав-куҳна муқобили ҳамдигар меистанд» [61, 79].

Таҳлилу муқоисаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмул ва тарҷумаи англисии онҳо нишон дод, ки дар «ММ» ин гуна унсурҳои луғавӣ хусусияти сермаъноӣ пайдо кардаанд. Дар ин ҷо ба ҳайси мисол 11 адад вожаи аслии тоҷикии маъмул ва тарҷумаи англисии онҳо мавриди таҳлил қарор мегирад, ки аз ин миқдор 4 ададашон (**устухон, моҳӣ, хок, чирк**) хусусияти думаъноӣ ва 7 адади дигарашон (**меғ, дарё, гург, ситора, оташ, шох, бод**) аз се то ҳафт маъноро ифода намудаанд.

Вожаҳои думаъноиро тарҷумон тавассути калимаҳои англисии **bone, fish, earth, filth** баргардон кардааст ва ҳамчун муодили англисии унсурҳои луғавии сермаъно вожаҳои **cloud, sea, wolve, star, fire, king, wind**-ро интиҳоб намудааст.

1.1.1. Вожаҳои думаъно. Маълум аст, ки «...забони адабии тоҷикӣ забони иқтидормандест, ки дар зарфи чанди аср сайқал ёфтааст...Донишони таърихи забони адабӣ ва роҳҳои инкишофи он, ҳамаҷониба истифода кардан аз андӯхтаҳои чандинасраи вай, бо ҳассосияти махсусе ҳис кардани нозуқиҳои он аз шартҳои асосии маданияти суҳан аст... Меъёрҳои классикии суҳани асил хусусан дар забони тоҷикӣ, дар забоне, ки анънаҳои устувори чандинасаро дорост, аҳамияти калон дорад» [80, 351].

«Меъёрҳои классикии сухани асил хусусан дар забони тоҷикӣ, дар забоне, ки анънаҳои устувори чандинасаро дорост, аҳамияти калон дорад» [с.352].

Таҳлили таркиби луғавӣ ва хусусиятҳои маъноии «ММ» ва муқоисаи он бо тарҷумаи англисии асар нишон дод, ки Ҷалолуддини Балхӣ ду навъи калимаҳои сермаъноро мавриди истифода қарор додааст: 1) онҳое, ки яке аз маъноҳояшон маъмул ва дуҷумъ хоси забони «ММ» аст; 2) онҳое, ки ҳар ду маънояшон дар фарҳангномаҳо қайд нашудааст, аммо Мавлавӣ онҳоро ба чунин маъноҳо ба кор бурдааст. Сабаби чунин хусусият пайдо намудани калимаҳо ба он вобаста аст, ки шоир ҳамон вожаҳоро ба кор бурдааст, ки бо ҳамдигар имкони хуби ҳамнишин шудан доранд. Ба ин нукта ишора намуда профессор Ҳ. Мачидов дар унсурҳои луғавӣ вучуд доштани маъноҳои озод ва устуворро қайд кардааст: «Маъноҳои луғавии калимаҳо вобаста ба тарзи зоҳиршавии онҳо ба маъноҳои озод ва устувор ҷудо мешавад. Агар маънои луғавии калима имконияти зиёди зоҳиршавӣ дошта, бо калимаҳои дигар бештар ҳамнишин гардад, чунин маънои луғавиро маънои озод гуфтаанд. Дар сурати маҳдуд будани доираи истемולי калима маъноҳои устувори луғавӣ ба вучуд меоянд» [38, с. 25].

Мо ба хоҳири инъикос намудани забону услуби «ММ» дар истифодаи вожаҳои сермаъно нахуст зикри маъноҳои ин гуна воҳидҳои луғавиро дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» (дар мавридҳои зарурӣ дигар фарҳангномаҳо) [88; 89] қайд карда, баъдан ба кадом маъноҳо дар «ММ» ба кор рафтани онҳоро ба риштаи таҳлил кашидем. Баъдан пас аз зикри тарҷумаашон дар забони англисӣ ба кадом маъноҳо истемол шудани онҳоро бо таъҷиб ба «ФАТ» [87] ишора намуда, ба ин восита дараҷаи мутобиқати нусхаи аслро бо варианти тарҷумагардида нишон додем. Масалан, дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» вожаи **устухон**: «...1) моддаи саҳт дар инсон ва ҳайвон барои устувори андом; 2) хаста, донаки меваҳо ҳамчун донаки хурмо, ангур, анор ва ғ... [88, ҷ. 1, 396; 89, ҷ. 1, 373] шарҳ ёфтааст, вале дар байти поёни Мавлавӣ калимаи аслии тоҷикии дар асл мураккаби **устухон** [98, ҷ. 1, 203-204] ба ду маънои зерин ба кор бурда шудааст:

1. Азбаски гӯши одамӣ аз як порча устухон сохта шудааст, шоир онро ба маънои «гӯш» истифода намудааст: Дар яке пихе ниҳӣ ту рӯшанӣ, / **Устухон**еро диҳӣ самъ, эй ғанӣ [2, д. 2, б. 3290].^{1*}

Ба чунин маъно тарҷумони англисии асар онро бо вожаи аслии англисии **bone** [< англ. м. boon < англос. bān -159, 54] баён кардааст: Thou puttest light in a piece of fat, / Thou O self-sufficing one givest (the sense of) hearing to a **bone**.

Bone дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад, ки яке аз онҳо «устухон» аст [87, 109; 158, 161].

2. Маънои дигари ин калима дар асари номбурда сурату зоҳири шахс ё ашёи дигар аст. Дар ин ҷо Мавлавӣ ба ояти 68-уми сураи Ёсин (ҳар касро умре дароз диҳем, хилқати ӯ вожгуна созем – ба маънои ӯро нотаваҷ ва дарҳамшикаста кунем) ишора кардааст, яъне сурати (қаду қомат ва ғайра) зоҳири инсон тағйир меёбад ва ба он эътимод нест, эътимод бояд ба ҳусну латофати дил бошад: Андак –андак меситонад он ҷамол, / Андак-андак хушк мегардад ниҳол. / Рав нуаммарху нунаккасху бихон, / Дил талаб кун, дил манех бар **устухон** [д. 2, б. 714].

Ин маъно низ ба англисӣ бо ҳамон калимаи **bone** тарҷума шуда, он дар шумораи ҷамъи **bones** истифода гардидааст: Little by little He (God) takes away that beauty: / little by little the sapling withers. / Go, recite (the text) to whom so We grant length of days, him We cause to decline. / Seek the heart (spirit), set not thy heart on **bones**.

Дар робита ба маъноҳои вожаҳо бояд гуфт, ки истифодаи ин гуна унсурҳои луғавӣ ҳамчун бар дӯш дорандаи бори асосии маъно калон аст. Дар

1*.Николсон, Р. Шарҳи «Маснавии маънавӣ» [Матн] / Р. Николсон; тарҷума ва таълиқи Ҳасани Лохутӣ. – Дафтари аввал. 1378. -С.9-585; дафтари дувум. -С.587-1019; дафтари севум. -С.1021-1407; дафтари чаҳорум. - С.1409-1721; дафтари панҷум. -С.1723-1992; дафтари шашум. -С.1994-2064. -Техрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1378. The Mathnawi' of Jala'luddin Rumi'. Eddited from the oldest manuscripts available:With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D., LL.D., F.B.A. Sir Thomas Adam's Professor of Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. P.10-255; book II. P.255-463; book III. P.463-807; book IV. P.808-1091; book V. P.1092-1401; book VI. P. 1401-1752. Cambridge, 1925.

ин хусус профессор Р. Ғаффоров навиштааст, ки «...дар услуби бадеи воситаҳои забонӣ саросар тобеи мароми эҷодии муаллиф мебошанд. Нависандаи суҳаншинос ва нозукадо дар қатори унсурҳои бетарафи калом унсурҳои низ ба қор мебарад, ки хусусияти экспрессивӣ ё вазифаи муайяни услубӣ доранд. Калимаҳои дорои маъно ва вазифаи услубӣ бори асосии мундариҷаи ғоявиро ба дӯши худ гирифта, барои ҳар чӣ возеҳтар ифода ёфтани мақсади эҷодии муаллиф роли ҳалқунанда мебозанд» [19, 14-15].

Ба ин тариқ, дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» аз як то се маънои вожаи **моҳӣ** [шакли таҳаввулёфтаи *masyaka < massayaka < mastyaka- 98, ҷ. 4, 2581] қайд шудааст, ки яке аз онҳо «...моҳии афсонавии динист, ки дар пушти ӯ ғов ва ҳуди моҳӣ дар об истодааст...» [88, ҷ. 1, 706; 89, ҷ. 1, 818], вале Мавлавӣ ин калимаро ба ҷуз ин маъно дар ифодаи маънои дигар низ истифода намудааст.

Дар «ММ» ин унсури луғавӣ ба маъноҳои зерин ба қор рафтааст:

1. Охирин ҳадди аҷроми суфло (сифлӣ) [97, ҷ. 8, 214-215]: Пас зи маҳ то **моҳӣ** ҳеч аз ҳалқ нест, / Ки ба ҷазби моя ӯро ҳалқ нест [д. 3, б. 41].

Мутарҷим чунин маъноро бо калимаи **fish** ифода кардааст. Бояд гуфт, ки **fish** яке аз вожаҳои сермаънои забони англисӣ ба шумор меравад [87, 327; 158, 581].

Мутарҷими асар шояд ба маънои моҳии афсонавӣ ба қор рафтани «моҳӣ» -ро бо ҳарфи калон - **Fish** [< англис. fisc-159, 186] забт кардааст: Therefore from the Moon to the **Fish** / there is nothing in creation that.

2. Маънои дуҷуми ин калима «муъмин» буда, онро шоир муқобили кофир гузоштааст, ки он бо ёрии вожаи *шаст* ифода гардидааст: К-андар ин як шахс ҳар ду феъл ҳаст, / Гоҳ **моҳӣ** бошад ӯву гоҳ шаст [д. 2, б. 604].

Муодили англисии **моҳӣ** дар ин маврид низ калимаи аслии англисии **fish** аст. Маънои маҷозӣ доштани **fish** аз матн маълум мешавад: For both the effects (belief and unbelief) exist in this one person: / now he is a **fish** and now a hook.

Аз ду мисоли боло дарк кардан душвор нест, ки барои маъноҳои навро соҳиб шудани унсурҳои луғавӣ нақши адибон хеле калон аст. Маҳз онҳо дар натиҷаи илова намудани дороиҳои нав ба сарватҳои луғавии он забонро сайқал

дода, бо пеш гирифтани чунин иқдом дар таърихи забону адабиёти тоҷик ҳамчун атоқунандаи иқтидору тавоноии нав ҳисобида шудаанд. Дар ин хусус академик М. Шакурӣ (Шукуров) бисёр хуб ва бамаврид қайд кардааст: «Дар давоми сайри таърихии ҷамъият забон ҳам дигар мешавад ва такмил меёбад. Одатан бо мурури замон, аз як тараф, баъзе калимаҳо аз истеъмол берун мешаванд ва калимаҳои наво ба миён меоянд, аз тарафи дигар, баъзе калимаҳо охишта-охишта маъниҳои наво ба худ мегиранд ва баъзе маъниҳои пештараашонро аз даст медиҳанд. Ҳатто дар баъзе давраҳои таърих маънои баъзе калимаҳо тамоман дигар шудааст» [81, 147]. Масалан, калимаи аслии тоҷикии **хок** [сарчашмааш *āika-и эр. б. -98, ҷ. 2, с. 1088] -ро, ки дорои ду-шаш маъно буда [88, ҷ. 2, 485-487; 89, ҷ. 2, 442], сарчашмааш ба забони эр. б. мерасад [98, ҷ. 2, 1055], муаллифи «ММ» дар байти аввал ба маънои «Замин» ва дар байти дуюм ба маънои «Одам, Абубашар, марди комил» истифода намудааст: Ганҷи махфӣ буд, зи парре ҷок кард, / **Хокро** тобонтар аз афлок кард. / Ганҷи махфӣ буд, зи парре ҷӯш кард, / **Хокро** султони атласпӯш кард [д. 1, б. 2862-63].

Ҳар ду маънои мазкур ба англисӣ бо ёрии вожаи аслии 5-7 маънои ин забон [87, 276; 158, 479], яъне **earth** [< англ. m. erthe < англос. eorðe... - 159, 159] баён карда шудааст: «Twas a hidden treasure: because of its fullness it burst forth / and made the **earth** more shining than the heavens, / Twas a hidden treasure: because of its fullness it surged up / and made the **earth** (like) a sultan robed in satin».

2. Дар мисраҳои поён Мавлавӣ калимаи мазкурро ба маънои «одами хокӣ умуман ва вучуди ҳазрати хатмии рабтдошта, хусусан» истифода намудааст [97, ҷ. 4, 198]: Ишқҳо дорем бо ин **хок** мо, / 3-он ки афтодаст дар қаъда ризо. / Гаҳ чунин шоҳе аз ӯ пайдо кунем, / Гаҳ ҳам ӯро пеши шаҳ пайдо кунем [д. 4, б. 1002].

Маънои мазкур низ ба англисӣ бо унсури луғавии **earth** тарҷума шудааст, аммо бояд гуфт, ки онро ба яқин маъно фаҳмидан мумкин аст. Ин аст, ки тарҷума онро саҳеҳ инъикос карда наметавонад: We have great affections towards this **earth**, / because it lies in the posture of acquiescence. / Now We produce from it

a (spiritual) king like this; / now We make it frenzied (with love) in the presence of the king.

Доир ба мансубияти забонии бархе аз ин гуна калимаҳо дар луғатномаҳо ақидаи мухталиф дида мешавад. **Чирк** намунаи ин гуна унсурҳои луғавӣ аст, ки ниёгони тоҷикон онро ба маъноҳои: «...1) ифлосӣ; 2) рим, маддаи аз захм ва чароҳат бароянда...» [88, ҷ. 2, 541; 89, ҷ. 2, 555] ба қор бурдаанд.

Дар баъзе фарҳангномаҳо он дар шаклҳои **čirk** / **čirik** қайд шуда, ба маънои зикргардида мансуб ба забони туркӣ шуморида шудааст [98, ҷ. 2, 1013], аммо, ба назари мо, ин ҷо муаллиф ба ғалат роҳ дода, ду калимаи ҳамшакли гуногунрешаро бо ҳамдигар омехта кардааст. Фикри дуруст он аст, ки ба маънои «рим, маддаи аз захм ва чароҳат бароянда» **чирк** вожаи аслии тоҷикӣ буда, шакли **чурак** / **чурук** туркӣ буда, маънои «нон, мутлақи нон»-ро дорад [96, ҷ. 5, 7120].

1. Дар «ММ» низ **чирк** ҳамчун вожаи аслии тоҷикӣ ба маънои «...рими андом ва чома, рими аз захм зухуркунанда...» истифода шудааст: Пас бигӯяд: «Ту най соҳибзаҳаб, / Бист салла **чирк** бурдан то ба шаб» [д. 4, б. 248].

Дар тарҷумаи англисии асар ин вожа бо калимаи аслии англисии **filth** [< англос. *fūl* - 159, 185] ифода шудааст, ки ҳамон маънои «чирк» -ро дорад: Then a gold-possessing stoker will say, / I have brought in twenty baskets of **filth** (working from dawn) till nightfall.

2. Маънои дигари **чирк** дар «ММ» «поруи ба киштзор пошидашаванда» мебошад: Мурда пеши ӯ кашӣ, зинда шавад, / **Чирк** дар полиз рӯянда шавад [д. 5, б. 2350].

Маънои номбурда низ тавассути вожаи **filth** тарҷума шудааст: If you present the dead (prey) to him (the Qutb), it will become living: / **filth** (when placed) in the orchard will produce (fruit).

Filth дар забони англисӣ дорои 3 маъно буда, яке аз онҳо «ифлосӣ, партов, наҷосат, касофат» [87, 324; 158, 573] мебошад.

Ҳамин тавр, дар маснавии номбурда, аз рӯйи ҳисоби мо, 8 воҳиди луғавии мансуб ба исм дар ифодаи ду маъно мавриди истифода қарор доранд.

1.1.2. Вожаҳои сермаъно. Дар забони тоҷикӣ мисли дигар забонҳои дунё калимаҳо аз ҷиҳати соҳиб буданашон ба як ё чанд маъно ба ду навъи асосӣ: маҳдудмаъно ва сермаъно ҷудо мешаванд. Ба ин нукта ишора карда, академик М. Шакурӣ қайд намудааст, ки «...одатан баъзе калимаҳо дар забон фақат як маъно доранд, аммо бисёр калимаҳое ҳастанд, ки ҳар кадомашон на як, балки якчанд маъниро ифода мекунанд... Яъне бисёр калимаҳо сермаъно мебошанд ва сермаъноии калима низ боиси афзудани қувваю иқтидори забон гардидааст» [81, 147].

Як сабаби асосии «...дигар шудани маънои калимаҳо ва маънои нав гирифтани онҳо ҳамоно дигар шудани замон ва пешрафти ҳаёт аст: ҳар қадар дар зиндагӣ воқеаҳои нави муҳим бештар рӯй диҳад ва таҷрибаи иҷтимоию маънавии халқ зиёд шавад, дар захираи луғавии забон ҳам дигаргунӣ зиёдтар ба вуқӯ меояд» [81, 148].

Сабаби дигари рух додани чунин ҳолат ба имкони ҳамнишин шудани ин ё он калима бо унсурҳои луғавии дигари аслию иқтибосӣ вобаста аст, яъне воҳидҳои луғавӣ ҳар қадар бо вожаҳои мухталиф имкони бештари ҳамнишинӣ дошта бошанд, ҳамоно андоза дорои маъноҳои гуногун мешаванд. Профессор Ш. Кабиров ҷараёни ба чанд маъно соҳибгардии калимаҳоро таҳлил намуда, ба хулосае омадааст, ки «ҳодисаи маънои иловагӣ пайдо кардани калима тадриҷан ва зина ба зина сурат гирифта, аз муносибати маъноии ба ҳам алоқамандии дохилии калима дарак дода ва боиси ба миён омадани варианти лексикӣ-семантикӣ мегардад» [29, 162]. Ин аст, ки дар осори ниёгон, аз ҷумла «ММ» баъзе вожаҳо хусусияти думаъноӣ ва бархе сермаъноӣ касб кардаанд. Ин гуна унсурҳои луғавӣ низ ба ду даста ҷудо шуда, баъзеяшон як маънои маъмул ва ду маънои хоси забони «ММ» -ро доранд, бархе бошад, ба се маънои хоси забони ин асар ба қор рафтаанд. Масалан, дар «ФЗТ» ду маънои вожаи **меғ**: «...1) абр, саҳоб; абри сиёҳ, абри торику тира; 2) абри сафед, туман, тумани ғализу ғафс...» [88, ҷ. 1, 683; 89, ҷ. 1, 789] эзоҳ ёфтааст.

1. Дар «ММ» низ яке аз маъноҳои ин вожа «абр» аст: Чун ниюшад гавҳари теғи маро, / Бод аз ҷо кай барад меғи маро [д. 1, б. 3793].

Ба англисӣ **меғ**, ки сарчашмааш решаи *maig- «абрнок будан, меғолуд будан» -и эр. б. [98, ҷ. 4, 2687] аст, бо калимаи аслии англисии **clouds** [< англ. м. cloud < англос. clūd -159, 95] тарҷума карда шудааст: Blood does not cover the sheen of my sword: / how should the wind sweep away my **clouds**?

Cloud-ро англисҳо ба 3-6 маъно мавриди истифода қарор медиҳанд, ки якеаш «абр» мебошад [87, 164; 158, 278].

2. Ду маънои дигари ин унсури луғавӣ дар фарҳангномаҳои ба мо дастрас, ҳатто «Луғатнома»-и А. Деҳхудо ва «Фарҳанги бузурги сухан» дучор нагардид. Чунончи, дар байти мазкур шоир **меғро** ҳамчун киноя аз бадан, тан [97, ҷ. 8, 534] ба қор бурдааст: Гуфт: «Вайрон гашт ин хона дарег», / Гуфт: «Андар мах нигар, мангар ба меғ» [д. 3, б. 3533].

Ин маъноро низ тарҷумон тавассути калимаи англисии **cloud** ифода намудааст: «Alas», she said, «this house has been ruined», / «Look on the moon» said he, «do not look on the **cloud**».

3. Маънои сеюми ғайримунтазираи **меғ** «қаромати бепоён ва қараму бахшиши илоҳӣ» аст: Он ки чӯ дид, обро нақнад дарег, / Хоса он к-ӯ дид он дарёю меғ [д. 6, б. 805].

Вақти тарҷума он бо ҳамон калимаи **cloud** ифода карда шудааст: He that has beheld the River does not grudge water (to the thirsty), / especially he that has beheld that Sea and (those) **clouds**.

Ба қатори калимаҳои семаънои «ММ» чанд унсури луғавии дигар, мисли **дарё** дохил мешавад. Вожаи мазкур, ки идомаи drayah -и форсии бостон ба маънои «дарё» буда, ба jráyas-и санскрит «ҳаракат, чунбиш, роҳ, масир», jrayasāná «чӯшанда, пурхурӯш, ба ҳар сӯ шитобанда», jri- jrayati «рафтан, чунбидан, ҳаракат кардан, имтидод доштан, дарбар гирифтани» [98, ҷ. 2, 1309] робита дорад, мисоли чунин калимаҳост. Дар «Луғатнома» -и А. Деҳхудо дар қатори маъноҳои дигари ин вожа [96, ҷ. 7, 10726-10729] се маънои зерини он низ қайд гардида, ҳамчун шоҳид фақат аз «ММ» байт оварда шудааст.

Мавлавӣ **дарёро** ба чунин маъноҳо истифода намудааст:

1. Киноя аз ботин, дарун ва олами маонӣ: Чун зи **дарё** сӯи соҳил бозгашт, /
Чанги шеъри Маснавӣ бо соз гашт [д. 2, б. 5].

Муодили англисии вожаи мазкур **sea** аст, ки онро англисҳо ба 3-4 маъно, аз
ҷумла «баҳр» истифода менамоянд [87, 164; 157, 1376]. Ин аст, ки мутарчим
дарёи тоҷикиро ба ҷунин маъно бо калимаи аслии он забон **Sea** [< англ. м. see <
англос. sīe -159, 473] ба маънои «баҳр» тарҷума кардааст: When (I say) he
returned from the **Sea** towards the shore, / the lyre of the poesy of the Mathnawī
became attuned (again).

2. Киноя аз баҳри бекарони тавҳид: Пой дар **дарё** манех, кам гӯ аз он, / Бар
лаби **дарё** ҳамӯшкун лабгазон [д. 2, б. 1356].

Ин маъноро низ мутарчим бо ҳамон калимаи **Sea** баргардон кардааст: Do
not set foot in the **Sea**, speak not of It / on the shore of the **Sea** keep silence, biting
your lips (in amazement).

3. Зоти Илоҳӣ, ҳастии мутлақ: Ё аз он **дарё**, ки мавҷаш гавҳар аст, /
Гавҳараш гӯяндаву биновар аст [д. 5, б. 2553].

Ба ҷунин маъно **дарё** дар «ММ» дар чанд мавриди дигар низ истифода
шудааст [д. 5, б. 2908-2911].

Дар варианти англисии асар низ **Sea** ба ҳамон маънои «зоти Илоҳӣ»
омадааст: Or of the **Sea** whose waves are pearls / and whose pearls are speaking and
Seeing.

Аз далелҳои боло ва мисолҳои поён мушоҳида намудан мумкин аст, ки
гурӯҳе аз унсурҳои луғавии «ММ» дар баробари маънои аслии инчунин дорои
маъноҳои маҷозӣ низ ҳастанд. Ҳам ба маънои аслии, ҳам маҷозӣ истифода
кардан калима аз адиб маҳорати баланди суҳандонири тақозо менамояд. Ба ин
нуқта ишора карда, Н. Маъсумӣ таъкид карда буд, ки «...вобаста ба кори
нависандаи бузург дар протсессии дарк намудани ҳақиқати воқеӣ ва интиҳоби
бадеии фактҳову ҳодисаҳо мазмуни калимаҳои ҷудогона аксар бо тобишҳои
нави маъноӣ пурра мегардад. Ин яке аз усулҳои махсуси калимаистеъмолкунии
нависанда мебошад, ки барои бой гардонидани забон ёрӣ мерасонад. Дар асоси

ин гуна калимаистеъмолкунии нависанда, одатан, хусусияти индивидуалӣ ва ҳатто неологизми ӯ дар забон ва тарзи баён зоҳир мегардад» [36, 138-139].

Одатан чунин хусусияти маъноӣ пайдо намудани онҳо бо сабаби шабоҳат додани як ҳодиса бо воқеаву ҳодисаи дигар ба вуқӯ пайваستاаст. Дар қатори чанд далели қайдшуда ин ҷо метавон аз вожаи **гург** ёдовар шуд, ки он шакли таҳаввулёфтаи *vṛka-и эр. б. «гурги нар» буда, аз калимаи ҳиндуаврупоии ṛqʷo «гурги нар» ибтидо ёфтааст ва то имрӯз дар чандин забонҳои дигари ҳиндуаврупоӣ дар шаклҳои ба худ хос ба қор меравад [98, ҷ. 4, 2380].

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» танҳо маънои «навъе аз ҳайвоноти даранда аз чинси сағ» будани ин калима қайд шуда, ба чунин маъно як байте аз Мавлавӣ зикр гардидааст [88, ҷ. 1, 294; 89, ҷ. 1, 347].

Кулли вожаҳои таҳлилгардида аслии тоҷикӣ буда, шояд маҳз ҳамин мансубияти забонияшон сабаби сермаъношавияшон гардида бошад. Ба чунин мазмун забоншинос В. Д. Аракин овардааст, ки «...Дар таркиби луғавии ҳар гуна забон гурӯҳи муайяни вожаҳое мавҷуданд, ки онҳо фонди асосии луғавӣ номида мешаванд. Фонди асосии луғавии забон фарогири унсурҳои луғавие мебошанд, ки ифодакунандаи мафҳумҳои ҳаётан муҳим ба шумор рафта, аз гурӯҳи дигари калимаҳо бо устувории худ тафовут доранд ва дар ташаккули калимаҳои нав ҳамчун заминаи асосӣ хидмат менамоянд» [96, с. 98].

1. **Гургон** ғайримуъминин, кофирон, мушрикони: То ки мо аз ҳоли он **гурғони** пеш, / Ҳамчу рӯбаҳ поси худ дорем беш [д. 1, б. 3119].

Мутарҷим **wolve** [< англ. м. wolf < англос. Wulf - 159, 614]-ро, ки англисизабонҳо онро ба 3 маъно, аз ҷумла «гург» ба қор мебаранд [87, 926], муодили **гург** ҳисоб намуда, онро дар шумораи ҷамъ овардааст : That we, like the fox, may keep better watch over ourselves / from (considering) the fate of those ancient **wolves**.

Барои маъноҳои нав ба навро соҳиб гардидани унсурҳои луғавӣ нақши шабеҳият ё худ метафора, ки дар маҷмӯ байни онҳо робитаи печидае ҳис карда мешавад, мавқеи махсус дорад. Шабеҳият метавонад аз нигоҳи шакл, аз лиҳози мавқеият, аз вачҳи ранг, аз ҷиҳати андозаву ҳаҷм, аз лиҳози мустаҳкамӣ, аз

чихати ҳаракат, дараҷаи арзиш, аз нигоҳи вазифа, аз ҷиҳати таассурот бардоштан ва ғайра сурат гирад [29, 163].

Муҳаққиқ О. Л. Зимарева низ нақши калон доштани метафораро дар соҳибгардии калима ба маъноҳои мухталиф қайд кардааст [120, 9].

2. Муҳолифон, мунофикон, душманон: Оташ андар зан ба **гургон** чун сипанд, / 3-он ки он **гургон** адуви Юсуфанд [д. 2, б. 127]. Set fire to the **wolves** as (to) rue-seed, / because those **wolves** are the enemies of Joseph.

3. Муфсидон, золимон, тоғиён, безътиқодон: Кардаме аз захми он ҷониб паноҳ, / Боз овардандаме **гургон** ба роҳ [д. 4, б. 89]. And took refuge from the blows Yonder: / the **wolves** were always bringing me back into the (right) Way.

Аз ҷониби Мавлавӣ ба маъноҳои ғайриодӣ истифода шудани унсурҳои луғавӣ нишони равшани салиқаи воли ӯст, зеро маълум аст, ки «...дар суҳанҳои зебо ва мучаз равшану муассир ифода кардани фикру ҳиссиёт ва таассуроти шоирона аз душвортарин марҳилаҳои кори эҷодист. Дар ин майдон танҳо он кас метавонад гӯи сабақат барад, ки ғайр аз вуқуфи комил ба сарвати забони модарӣ дар интиҳоби дурдонаҳои суҳан ва дарчи онҳо дар мавзеи худ низ салиқаи баланд дошта бошад» [19, 103].

Ситора низ вожаи бостонии тоҷикӣ буда, дар матнҳои ф. м. ба гунаи *stārak*, эр. б. **stāra*ка дучор гардида, сарчашмааш ба **stēr / ster* ба маънои «начм, кавкаб» [98, ҷ. 3, 1683-1685] мерасад.

Дар «ФЗТ» маънои «ахтар, кавкаб»-ро доро будани **ситора** зикр гардидааст [88, ҷ. 2, 250], дар «ФТЗТ» ба ҷуз ин боз ду маънояш ишора шудааст [89, ҷ. 2, 252].

1. Кавкаб: Аз **ситора** дида тасрифи ҳаво, / Нохушат ояд иза-н-начму ҳаво [д. 6, б. 98].

Калимаи **star** [< англ. м. *sterre* < англос. *steorra* - 159, 514] бо **ситора**-и тоҷикӣ робита дошта, решааш ба **stēr / ster*-и з. -ас. ҳ. -авр. мерасад [98, ҷ. 3, 1683].

Star дар забони англисӣ дорои 3-8 маъност, ки яке аз онҳо «ситора, ахтар» мебошад [87, 785; 157, 1506]: Thou deemest change of weather to be caused by the **stars**: / thou art displeased with (the text) when the star shall fall.

2. Бахт ва толеъ; таҷаллии ҳазрати Ҳақ: Як **ситора** дар Муҳаммад рух намуд, / То фано шуд гавҳари габру чухуд [д. 5, б. 3397]. A **star (of Divine illumination)** appeared in Mohammed, / so that the substance of (the beliefs of) Magian and Jew passed away.

3. Ахгаре, ки аз оташи афрӯхта ба шакли ситора чаҳад: Гарчи бар оташзана дил мезанад, / Он **ситора**ро кафи Ҳақ мекушад [д. 6, б. 356].

Дар англисӣ калимаи **star** истифода шуда, дар қавс ҳамчун унсурӣ луғавӣ мушаххаскунанда **spark** «шарора» омадааст: Though he strikes the match of his heart, / the Hand of God is always extinguishing the **star (spark)**.

Аз далелҳои зикргардида эҳсос кардан душвор нест, ки аксари онҳо вожаҳои умумиистеъмоли буда, онҳо дар ифодаи маъно нақши шоиста доранд. Адиби аз нозукиҳои забони модарияш огоҳии хуб дошта бояд ҳамин тавр амал намояд, зеро «...ҳангоми омӯхтани вазифаи услубии калимаҳои умумиистеъмоли дар асарҳои бадеӣ мавқеи асосиро ифодаҳои зиёд, махсусан, ифодаҳои полисемантикии онҳо ишғол менамоянд, чунки бадеияти сухан, ифоданокӣ, қозибанокии калимаҳо маҳз аз ҳамин ҷо сар мезанад... Агар дар як ҷумла як калима ба маънои аслияш истеъмол ёбад, айнан он дар ҷумлаи дигар, мумкин аст, ба маънои ғайр қор фармуда шавад. Нависанда мувофиқи мазмуни амалу ҳолатҳои тасвиршаванда аз маҷмуи он маъноҳо метавонад ба қадри зарурӣ якеро истифода намояд, ки асоси хусусияти услубӣ пайдо кардан, яъне ифоданокии калимаҳо дар матн аз чунин вазифаи маъноии он калимаҳо баромада меояд» [72, 23-24].

Хусусиятҳои маъноии чунин вожаҳо аз он дарак медиҳад, ки Мавлавӣ ба маъниҳои мухталифи онҳо, ба тобишҳои рангоранги маъноӣ воҳидҳои луғавӣ диққати ҷиддӣ додааст, нозукиҳои забонро ба таври олии дарк намудааст, ба ганҷинаи дороиҳои забони модарияш хуб роҳ ёфтааст. Бинобар ин, суханаш образнок, рангин ва пурғунҷош шудааст. Ҳамчун далел ин ҷо ишора кардани

доираи маъноии **оташ** бамаврид аст. Унсури луғавии мазкур сарчашмаи худро аз *āter-и ҳиндуаврупой ба маънои «оташ» гирифтааст [98, ҷ. 1, 18].

Дар «ФЗТ» 5 маънои **оташ**: 1) алав; 2) *мач*. тундӣ, тезӣ, ғазаб; 3) *мач*. сӯзу гудоз, ғаму андух, дард; 4) киноя аз шароб, бода; 5) дӯзах [88, ҷ. 1, 931-933] зикр гардидааст, дар «ФТЗТ» танҳо маъноҳои якуму сеюмаш қайд гардидааст [89, ҷ. 2, 39].

Профессор М. Н. Қосимова дар бораи хусусияти маъноии ин вожа овардааст, ки «калимаи **оташ** ба чуз маънои аслии худ маъноҳои зиёди маҷозӣ дорад, ки он танҳо дар матн зоҳир мегардад» [31, 117]. Баъд муҳаққиқи номбурда ба 24 маъно ба кор рафтани ин вожаро дар «ММ» нишон дода (офтоб, азобу укубат, хашму ғазаб, дарду алам, шайтон, ишқ, шаҳват...), мисоли фаровон овардааст [31, 117-123].

Мавлавӣ **оташро** ба чуз маънои аввал ба чор маъноистифода намудааст, ки ҳеҷ кадоме дар «ФЗТ» дида нашуд.

1. Афрӯхтаи чӯбу зуғол ва чуз он; Иблис: Пас яқин шуд, ки таъзу мин ташо, / Хокиеро гуфт: «Парҳо баргушо». / **Оташеро** гуфт: «Рав Иблис шав, / Зери ҳафтум хок бо талбис шав» [д. 2. б. 1622-23]. Then it has become certain that thou exaltest whomso Thou wilt: / He (God) said to an earthly creature, «Unfold thy wings» / **To the creature of fire** He said «Go become Iblis: / begone under the Seventh Earth with imposture!»

Fire [< англосакс. fȳr-159, 187] мисли калимаи **оташ** дар забони англисӣ унсури луғавии сермаъно буда, дорои 8-9 маъност, ки якеаш «оташ» мебошад [87, 326; 157, 577].

2. Оташи хашми Илоҳӣ ва чуз он: Гар набандӣ з-ин сухан ту ҳалқро, / **Оташе** ояд бисӯзад ҳалқро [д. 2, б. 1731]. If you do not stop your throat from (uttering) these words, / **a fire** will come and burn up the people.

Калимаи мавриди таҳлил дар тарҷумаи англисӣ чун оташи номуайян истифода шудааст.

3. Ҳарорати ғаризии бадан; оташи ишқи Илоҳӣ, ки боиси покиву тозагии колбади моддӣ мешавад: Боз **оташ** дасткори васфи тан, / Ҳаст қохир бар тану ӯ

шуълазан [д. 4, б. 3762]. **Fire**, again, exercises sway over the bodily, nature, / it is dominant over the body and flaming.

4. Шаҳват, нафси шаҳвонӣ: Дӯзахӣ, ки пӯст бошад дӯсташ, / Дод баддално чулудан пӯсташ. / Маъниву мағзат бар **оташ** ҳоким аст, / Лек **оташро** кушурат ҳезум аст [д. 5, б. 1934]. The man doomed to Hell whose skin is his friend (God who hath said) / «We will give them (other) skins in exchange bestows a new skin upon him». / Thy spiritual principle and kernel is dominant over the **Fire**, / but thy skins (sensual faculties) are fuel for the **Fire**.

5. Киноя аз касе, ки ғолиб бар шаҳвати худ бошад, марди комил: **Оташе** бояд бишуста 3-оби ҳақ, / Ҳамчу Юсуф муътасим андар раҳақ [д. 5, б. 3873]. It needs a **fire** quenched by God's water, / one that like Joseph hold fast (to God) in (the hour of) evil temptation.

Мисолҳои зикршуда гувоҳи он аст, ки фароҳии доираи маъноӣ калимаҳои аслии тоҷикӣ, воқеан, барои соҳибзабонон дар ифодаи самтҳои мухталифи рӯзгор мадад расонидаанд. Ин аст, ки профессор Ҳ. Мачидов ин гуна сарвати луғавии забонро «...бунёди забонамон-пойдевори ҳастии он...» [37, 92] номидааст.

Чунин воҳидҳои луғавӣ метавонанд ғайр аз маъноӣ аслии худ боз даҳҳо маъноӣ дигари маҷозиро ифода карда, боиси афзуда шудани имкониятҳои забон гарданд, сабаби нируманд шудани қувваҳои тавоноии он шаванд, маҳз ба туфайли онҳо матлаби муаллиф осон, барҷаста ва рангин баён шавад. Ҳамин вижагии маъноӣ унсурҳои луғавиро дар назар дошта, муҳаққиқ Л. С. Ковтун изҳор карда буд, ки «...вожаҳои нав ва маъноҳои нави калима мутобиқ ба тақозои суннатҳои забоние арзи ҳастӣ мекунанд, ки дар забон собиқаи тулонии таърихӣ доранд» [126, с. 65].

Вобаста ба ин масъала бояд гуфт, ки қудрати маъноифодакунии ҳар кадом калима ягона нест. Чунончи, вожаи **шоҳ** аз чанд унсури луғавии таҳлилшуда бо фароҳии маъноӣ фарқ дорад. Маъноӣ ин калимаро, ки давоми шакли таҳаввулӯфтаи калимаи ф. б. х̣šāyаʕiya буда, он худ аз решаи х̣šау-«дар ихтиёр гирифтани, қудрати гирифтани» [98, ҷ. 3, 1840] -и з. -ас. х. -авр. аст, мураббӣ

«ФЗТ» чунин шарҳ додаанд: «1) подшоҳ, султон; 2) муҳрае аз донаҳои шатранҷ; 3) наводмод» [88, ҷ. 2, 599-600]. Дар «ФТЗТ» фақат ду маънои аввалаш қайд шудааст [89, ҷ. 2, 654].

Дар «ММ» **шоҳ** дар ифодаи шаш маъно ба кор рафтааст, ки ба ҷуз маънои якумаш боқӣ ҳама дар фарҳангномаи зикргардида дарҷ наёфтааст.

1. Подшоҳ: Пас бигуфтандаш: «Ба иқболи ту **шоҳ**, / Ғолиб оему шавад кораш табоҳ» [д. 3, б. 1249].

Мутарчим вожаи зикршударо ба англисӣ **king** [< англос. *cyning* -159, 278] тарҷума намудааст, ки он дорои 6 маъно буда, яке аз онҳо «шоҳ» аст [87, 464; 152, 851]: Then they said to him, «Through thy fortune, O **King**», / we shall prevail, and his cause shall be ruined.

2. Шорехон онро ба суфии соҳибмақом таъбир кардаанд, суфие, ки мақомоти тасаввуфро мегузаронад, на суфии соҳибҳол: Ҷилва бинад **шоҳу** ғайр аз **шоҳ** низ, / Вақти хилват нест ҷуз шоҳи азиз [д. 1, б. 1436]. The unveiling is witnessed by the **king** and by others as well, / (but) at the tim (with the bride) there is no one except the mighty king.

3. Суфии роҳдон: Шоҳ буду шоҳи бас огоҳ буд, / Хос буду хосаи Аллоҳ буд [д. 1, б. 241]. He was a **king** and a very heedful king; / he was elect and the elect (favourite) of God.

4. Валӣ ва муршид; шахси огоҳ ва бино; марди комил; муршид ва қутби суфиён: Шаҳроо бифребад илло **шоҳро**, / Раҳ натонад зад шаҳи огоҳро [д. 3, б. 2553]. He deceives (all in) the city except the **king**; / he cannot waylay the sagacious **king**.

5. Вучуди ҳазрати хатмии мартабат: К-омадем, эй шоҳ, мо ин ҷо фунук, / Эй ту меҳмондори суккони уфук [д. 5, б. 65]. Saying, We have come here as visitors seeking hospitality, O **King**, / O thou who art the entertainer of (all) the inhabitants of the world.

6. Худо: Он ки ӯ шоҳ аст, ӯ бекор нест, / Нола аз вай турфа к-ӯ бемор нест [д. 1, б. 1820]. He who is the **King** (of all) is not idle, / (though) complaint from Him would be a marvel, for He is not ill.

Чунонки дида мешавад, ин гуна вожаҳо маъноҳои махсуси маҷозӣ-киноявӣ дошта, маъноҳои аслий ва маҷозияшон ба таври мувозӣ ба кор мераванд. Маҳз ҳамин хусусияташон сабаби дар адабиёти бадеӣ ҳамчун воситаи махсуси образноки сухан зухур карда, нутқро ботаъсир ва пуробуранг кардани ин навъи маҷозҳо гардидааст. Образнокии маҷоз ба он алоқаманд мебошад, ки онҳо дар заминаи муқоиса ташаккул ёфтаанд. Муҳимтарин тафовути ин гуна вожаҳо ҳангоми ифодаи маъноҳои аслий ва маҷозӣ ҳамин аст, ки «...ҳар як калимае, ки ба маънои кӯчида истеъмол меёбад, дар матн як ифодаи хосро мефаҳмонад. Он ифода дар назари хонанда, аз як ҷиҳат, ба маънои мақсад далолат кунад, аз ҷиҳати дигар, роли услубии он калимаро нишон дода меистад» [72, 25]. Масалан, дар «ММ» вожаи **бод** ба ҳафт маъно ба кор рафтааст.

Бод шакли дигаршудаи *vāta-и эр. б. буда, он худ аз решаи vā(y)- «вазидан» мебошад ва сарчашмаи vā(y)- унсури луғавии *vē(i)-и з. -ас. ҳ. -авр. - ист, ки маънояш «вазидан, дамидан» аст. Ин реша сарчашмаи **wind**-и англисӣ низ мебошад [98, ҷ. 1, 352; 153, 611].

Дар «ФТЗТ» чор маъно [89, ҷ. 1, 212-213], аммо дар «ФЗТ» маънои зерини **бод**: «1) ҷараёни ҳаво, вазиши ҳаво, шамол; 2) насим, роиҳа; 3) *маҷ.* оҳ; 4) боди шикам; 5) *маҷ.* ҳеч; 6) *маҷ.* ғурур, кибр, бодигӣ; 7) номи пардае аз мусиқӣ» [88, ҷ. 1, 189-190] қайд шудааст.

Ҷалолуддини Балхӣ дар «ММ» ба чунин маъноҳо истифода кардааст.

1. Ҳаракате, ки дар ҳаво ба иллати тағйири дараҷаи ҳарорат тавлид мешавад; яке аз ҷаҳор унсур; ҳаво: Кӯҳаму ҳастии ман бунёди ўст, / В-ар шавам чун коҳ **бодам**, **боди** ўст [д. 1, б. 3797].

Ба чунин маъно мутарҷим онро бо калимаи аслии англисии **wind** [< англ. м. winden < англос. windan - 159, 611] ифода намудааст: I am a mountain and my being is His building; / and if I become like a straw, my **wind** (the wind that moves me) is his **wind**.

Бояд гуфт, ки **wind** дар забони англисӣ дорои 6 маъно буда, якеаш “бод, шамол” мебошад [87, 921; 157, 1765].

2. Ғуруру такаббур, худбинӣ: То ки дар чоҳи ғурур андар фитад, / Он гаҳ аз ҳикмат маломат бишнавад. / Чун зи банди дом **боди** ӯ шикаст, / Нафси лаввома бар –ӯ ёбид даст [д. 5, б. 2061-2062]. To the end that he (the greedy man) may fall into the pit of delusion / and then hearken to the reproaches of Wisdom. / When his **wind** (idle, self-conceit) is broken by imprisonment / in the trap the rebuking soul gets the upper hand over him.

3. Ҳечу пуч; беаслу асос ва бебунёд, нобуд: Аввал иблисе маро устод буд, / Баъд аз он иблис пешам **бод** буд [д. 5, б. 2305].

Дар байти тоҷикӣ калимаи **бод** бе шарҳ низ маънои «бебунёд, ҳеч»-ро медиҳад, вале дар варианти англисӣ **шамол** тарҷума шуда, маънои «беаслу асос»-ро дорад: At first an Iblis was my teacher, / afterwards Iblis was (mere) **wind** in comparison with me.

4. Ба пиндори қадимиён **бод** яке аз аркони табиӣ бадан аст ва гоҳе мучиби бемории мухталиф мешавад ва ин беморӣ навъҳои мухталиф дорад чун боди қуланҷ, боди ғализ, боди бавосир ва амсоли он. Ғараз аз ибораи *ҳабси бод* дар байти зер таваққуф ва нагзоштани яке аз ин гуна бодҳост аз мавозеи махсуси ҳудаш: Ки на ҳабси **боду** қуланҷат кунад, / Чор меҳи меъда оҳанҷат кунад [д. 5, б. 1745]. For they will not make you a prisoner of (incapacitated by) **wind** / and dysentery and crucify you with gripes.

5. Ҳаво ва орзу; хоҳишҳои нафс: Пеш аз он к-ин хокҳо хасфаш кунад, / Пеш аз ин к-ин **бодҳо** насфаш кунад [д. 1, б. 1884]. Before these clays drink it up, / Before these **winds** sweep it away.

6. Хосту қудрати Илоҳӣ: Чун аз эшон мучтамаъ бинӣ ду бор, / Ҳам яке бошанду ҳам шашсад ҳазор. / Бар мисоли мавҷҳо аъдодашон, / Дар адад оварда бошад **бодашон** [д. 2, б. 184-185]. When you see two of them met together as friends, / they are one and at the same time six hundred thousand. / Their numbers are in the likeness of waves: / the **wind** will have brought them into number plurality from unity.

Дар тарҷумаи англисӣ маънои «хости Илоҳӣ» ба хубӣ зоҳир нашудааст.

7. Руҳи парандагон; қадимӣён муътақид буданд, ки парандагонро руҳе шабеҳ он чӣ дар ҳайвонот ва инсон аст, мавҷуд нест, балки руҳи ин синф аз мавҷудот бод аст, ки иллати ҳаракат ва зиндагонии онҳост: Кам зи **бод**е нест, шуд аз амри кун / Дар раҳим товусу мурғи хушсухун [д. 3, б. 4690]. He is not less than a **wind** (from which) at the command «Be!» / pea chocks and sweet voiced birds came to being in the (birds) womb.

Дар тарҷума калимаи **wind** «бод» истифода шуда, руҳи парандаро ифода намудааст.

Тавре ки мушоҳида мегардад, ҳам вожаҳои аслии тоҷикӣ, ҳам аслии англисӣ дар ифодаи маъноӣ мухталиф мақому мавқеи ҳамгун доранд. Маҳз ҳамин гуна вижагии ин гурӯҳи вожаҳоро дар назар дошта, профессор А. Мамадназаров навиштааст, ки «...аксарияти калимаҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ сермаъно мебошанд...» [87, с. 21].

Чунин хусусияти маъноии калимаҳои тоҷикӣ ва муодили англисии онҳоро дар ҷадвали зерин ба таври зайл нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 1-ум

Вожаҳои сермаъноӣ тоҷикӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
устухон	2 маъно	Bone
моҳӣ	2 маъно	Ish
хок	2 маъно	Earth
чирк	2 маъно	Ilth
меғ	3 маъно	Cloud
дарё	3 маъно	Sea
гурғ	3 маъно	Wolve
ситора	3 маъно	Star
оташ	5 маъно	Fire
шоҳ	6 маъно	King
бод	7 маъно	Wind

1. 2. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо якчанд калимаи аслии англисӣ

Аз таҳлили чанд вожаи сермаъноӣ «ММ» маълум гардид, ки Ҷалолуддини Балхӣ аз захираҳои бойи луғавии забони тоҷикӣ огоҳии комил дошта, вожаҳои ифодакунандаи барҷастаи матлабро моҳирона интихоб намудааст ва ин амали ӯ

боиси шаклан одӣ, вале мазмунан мураккабу муфассал баён гардидани марому мақсади адиб шудааст. Ў тавассути ин асараш нишон додааст, ки «...сухани халқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру ҳисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъноӣ мебошад. Вай ба забони асари бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи ғавқулудда зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ мебахшад... Маъниҳо ва тобишҳои бофасоҳати калима ва ибораҳои гуфтугӯӣ барои нависанда чун воситаҳои характеристикаи зиндагӣ ва муҳити таъсиршаванда хизмат мекунанд» [36, 90, 104].

Барои чунин нозукиҳои забони асарро ба забони дигар ифода намудан зарур меояд, ки тарҷумон бояд аз принципҳои тарҷума комилан воқиф бошад, ҳангоми тарҷума бештар ба лафз кор надошта, ба маънӣ кордор бошад, тарҷума бояд ба қонуну қоидаҳо ва ҳусни он забон мувофиқ бошад. Хушбахтона, мутарҷими англисии «ММ» аз уҳдаи ин вазифаи дар пеш гузоштааш ба хубӣ баромадааст.

Маҳдудӣ ё фароҳии доираи маъно чанд шарт дорад, ки онро муҳаққиқи рус М. И. Фомина чунин зикр намудааст: «...Барои муайян намудани маънои луғавии калима ҳаллу фасл кардани нуктаҳои зерин пеш меояд: якум, равшан намудани мазмуни ашёӣ ва мафҳумӣ-мантиқии он; дуум, муқаррар кардани усули рабти бо калима ифодашудаи ҳақиқате, ки дар олами атроф ба таври объективӣ мавҷуд аст; сеюм, возеҳ кардани таносуби маънои луғавии муайяншаванда бо маъноҳои дигар, зеро ки калима маънои худро на дар ҷудой аз низоми луғавӣ-маъноии забони мушаххас, балки дар тавъамияш бо он ҳамчун ҷузъи таркибияш ифода менамояд...; чаҳорум, дарёфти чунин аломатҳои фарқкунандае, ки тавонад ин навъи маънои луғавиро аз дигарҳояш ҷудо кунад...» [149, 24-25].

Дар ин зерфасл 12 адад вожаи аслии тоҷикӣ, ки аз онҳо 4 ададашон (**доғ**, **ҳангома**, **сағ**, **гов**) хусусияти думаъноӣ дошта, онҳоро мутарҷим бо 8 калимаи англисӣ (brand- painful, show- crowd, dog- cur, ox- cow) баргардон намудааст ва 8 адад унсури луғавии аслии тоҷикӣ (**гардун**, **гирех**, **гил**, **гӯш**, **ёр**, **зоғ**, **захм**, **роҳ** / **рах**) дигар вижагии сермаъноиро доро буда, мутарҷим онҳоро тавассути

16 калимаи аслии англисӣ (**cart - heaven, reed - knob, glu - mud, ear - heed, friend - help, raven - crow, blow - bite, road - way**) тарҷума кардааст, мавриди таҳлил қарор мегирад.

1. 2. 1. Вожаҳои думаъно. Н. В. Драчук мафҳуми «калимаҳои сермаъно»-ро эзоҳ дода навиштааст, ки «...таҳти он иқтидори унсурҳои луғавие фаҳмида мешавад, ки беш аз як маъноро ифода мекунанд...» [116, 4-5].

Муқоисаи матни асли «ММ» ва тарҷумаи англисии он нишон дод, ки дар қиёс бо калимаҳои англисӣ қудрати маъноифодакунии вожаҳои тоҷикӣ фарох буда, тавассути онҳо миқдори зиёди маъноҳо бо айни як унсури луғавӣ ифода карда шудааст. Ба чунин вижагӣ соҳиб будани ҳар ду забон тарҷумонро водор кардааст, ки маънои мухталифи айни як вожаи аслии тоҷикиро бо чанд калимаи англисӣ баён кунад. Намунаи ин гуна калимаҳо **доғ** аст, ки он шакли таҳаввулфтаи *dāγ*-и ф. м. , **dāga*-и эр. б. буда, сарчашмааш *dhōg^hho*—и з. -ас. ҳ. -авр. аст. Калимаи мазкур аз решаи *dag-* «оташ гирифтани, сӯхтани» сарчашма гирифта, ибтидоаш *dheg^hho-* «сӯхтани, сӯзондани, оташ задани» [98, ҷ. 2, 1246-1247] -и з. -ас. ҳ. -авр. аст.

Дар «ФЗТ» 6 маънои **доғ**: «1) нишони фориқаи бо оҳани тафсон ба сурину рони чорпоён задашаванда; тамғаи дар аҳди қадим ба пешонӣ ё ҷои дигари ғуломон гузошташаванда; 2) нишонаҳои сиёҳҷатоби ба иллате дар пӯсти инсон пайдошуда; 3) лаккаи аз чикидан ё рехтани ягон моеъ ба рӯи матоъ пайдогардида; 4) асар, нақш, нишон; 5) қароҳат, захм; 6) киноя аз ғаму андуҳ» [88, ҷ. 1, 394] қайд шудааст, вале дар «ФТЗТ» ҳафт маъноаш зикр гардидааст [89, ҷ. 1, 456-457].

Дар «ММ» **доғ** ба маъноҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтааст:

1. Нишон ва доғ: Зиракони оқилон аз гумраҳӣ, / Дида бар хартум **доғи** аблаҳӣ [д. 6, б. 1833].

Dheg^hho- «сӯхтани, сӯзондани, оташ задани»-и з. -ас. ҳ. -авр. сарчашмаи калимаи аслии англисии **fever** низ ҳаст [98, ҷ. 2, 1247], вале мутарҷими «ММ» бар ивази он вожаи дигари аслии англисии **brand** [< англ. м. *brond* < англос. *brand* -159, 59]-ро ба қор бурдааст. Сабабаш ин аст, ки **fever** маъноҳои: «1) таб;

2) бемории тобовар; 3) *мач*. хаячон, чӯшу хурӯш, шӯр» [82, 321]-ро дошта, дар маънои он таҳаввул рӯй додааст, **brand** бошад, ифодакунандаи маънои «доғ» аст [87, 115; 157, 174]: Through losing their way the acute / and intelligent saw the **brand** of foolishness on their noses.

2. Ранчу машаккат, захмат: Заҳри морон морро бошад ҳаёт, / Нисбаташ бо одамӣ бошад мамот. / Хулқи обиро бувад дарё чу боғ, / Хулқи хокиро бувад он марғу **доғ** [д. 4, б. 68-69].

Барои баёни ин маъно мутарчимӣ асар истифодаи калимаи **brand** [< англ. m. brond < англос. brand - 159, 59]-ро бамаврид шуморида, бо мақсади мушаххас гардидани матлабаш дар қавсайн вожаи **painful** [< peine < фр. peine < лот. papa < юн. Ποινή -159, 366]-ро низ ба кор бурдааст. Аз маҷмуи ҳар ду унсури луғавӣ маънои «доғи дардноқ» ҳосил мешавад: Snake-poison is life to the snake, / (but) it is death in relation to man. / The sea is as a garden to the water-creatures; / to the creatures of earth it is death and a **(painful) brand**.

Ҳар ду калима дар забони англисӣ ба чанд маънои дигар истифода мешавад. Аз ҷумла, **brand** дорои 2 маъно ва **painful** 3 маъно мебошад [87, 115, 583].

Дар мавриди дигар мутарчим барои ифодаи маънои **доғи** байти зерин: Душмани он дил аз рӯзи аласт, / Сабзвори табъро меросияст. / 3-он ки ӯ боз асту дунё шаҳри зоғ, / Дидани ночинс бар ночинс **доғ** [д. 5, б. 895-96] вожаи содаи **pain** -ро мавриди истифода қарор додааст, ки дар забони англисӣ ба 3-4 маъно ба кор меравад [87, 583; 157, 1094]: From the Day of Alast there is an hereditary enmity of that / Heart to the Sabzawár of the carnal nature; / For it is a falcon, while this world is the city of the crow: / the sight of one who is uncongenial inflicts **pain** upon him who is not his congener.

Бо ду калимаи англисӣ тарҷума намудани маъноҳои мухталифи айни як унсури луғавӣ аз он дарак медиҳад, ки мутарчим нозукиҳои маъноии ин калимаҳоро хуб пай бурдааст. Ҳангоми баргардони матни асл ба забони англисӣ мутарчим кӯшиш ба харҷ додааст, ки нафосату руҳи нусхаи аслро нигоҳ дорад, хостааст, ки «ММ»-ро ҳамчун асари миллий ба хонандаи англис

нишон диҳад. Профессор Р. Гаффоров маҳз ба ҳамин гуна сифатҳо доро будани тарҷумонро дар назар дошта навишта буд: «...Дар асарҳои тарҷумавӣ ҳам мисли асарҳои оригиналӣ воситаҳои забон ба зами вазифаи коммуникативӣ вазифаи эстетикиро низ адо мекунад. Зотан, маҳз ҳамин соҳаи тарҷума кори ниҳоят риёзатталаб буда, аз тарҷумон баробари донишмандони ҳодисаҳои луғавӣ ва грамматикӣ ҳаминро талаб мекунад, ки бо сарвати бадеии сухан, урфу одат, ҷуғрофия ва таърихи халқе, ки асари тарҷума ба вай тааллуқ дорад, балад бошад. . . тарҷумон ғайр аз забондонӣ таъби бадеӣ низ дошта бошад. Вай бояд дар тарҷума тамоми санъатҳои бадеӣ, тобишҳои нозуки маъноӣ ва услубии сухан-хулоса сабки нусхаи асло ба забони модарии худ ифода карда тавонад...» [19, 171-172].

Ҳамин муҳаққиқ дар ҷойи дигар навиштааст, ки «тарҷума фақат восита ва сарчашмаи пайдоиши калимаю таркибҳои нав, қолабҳои нави ибора ва ҷумла нест. Бо таъсири он захираҳои пинҳонӣ ва имкониятҳои потенциалии забони миллии дигарбора ба рӯи кор меоянд, бо гузашти вақт ҷаҳол шуда, хусусияти оммавӣ пайдо мекунад» [19, 156].

Ҳангома низ дар қатори вожаҳои аслии тоҷикӣ қарор дошта, дар «ФЗТ» маънои «ҷамъомади мардум, маҷмаъ, ҷамъият, маърака»-ро ифода намудани он қайд шудааст [88, ҷ. 2, 730], дар «ФТЗТ» ғайр аз ин маъно боз «воқеа, моҷаро»-ро ифодакунии он ишора гардидааст [89, ҷ. 2, 494], муаллифи «ММ» низ онро ба ду маъно зерин истифода кардааст:

1. Маъракаи бозигарон ва қиссаҳои аслии тоҷикӣ қарор дошта, дар «ФЗТ» маънои «ҷамъомади мардум, маҷмаъ, ҷамъият, маърака»-ро ифода намудани он қайд шудааст [88, ҷ. 2, 730], дар «ФТЗТ» ғайр аз ин маъно боз «воқеа, моҷаро»-ро ифодакунии он ишора гардидааст [89, ҷ. 2, 494], муаллифи «ММ» низ онро ба ду маъно зерин истифода кардааст:

1. Маъракаи бозигарон ва қиссаҳои аслии тоҷикӣ қарор дошта, дар «ФЗТ» маънои «ҷамъомади мардум, маҷмаъ, ҷамъият, маърака»-ро ифода намудани он қайд шудааст [88, ҷ. 2, 730], дар «ФТЗТ» ғайр аз ин маъно боз «воқеа, моҷаро»-ро ифодакунии он ишора гардидааст [89, ҷ. 2, 494], муаллифи «ММ» низ онро ба ду маъно зерин истифода кардааст:

Барои ифодаи чунин маъно мутарҷим калимаи аслии англисии **show** [< англ. м. schewen < англос. Scēawian -159, 483]-ро интихоб намудааст, ки он дорои 7-15 маъно аст [87, 740; 157, 1421], вале дар байни онҳо ба маънои «маърака» ба қарор рафтани он мушоҳида нашуд: Till (at last) the would-be showman arrived at

Baghdád, / that he might set up a public **show** at the cross-roads. / The man set up a **show** on the bank of the Tigris, / and a hubbub arose in the city of Baghdád— / «A snake-catcher has brought a dragon: / he has captured a marvellous rare beast».

2. Чамъияти мардум, издиҳому ғавғо: Дар ҷидолу дар ҳисому дар сутӯҳ, / Гашт ҳангома бар он ду кас гурӯҳ. / Ман ба сӯи чамъи ҳангома шудам, / Иттилоъ аз ҳоли эшон бистадам [д. 4, б. 2840-41].

Маънои номбурда тавассути калимаи **crowd** тарҷума шудааст. Дар забони англисӣ ду вожаи ҳамшакли **crowd** [*crowd-1* < англис. **crūdan*] ва *crowd-2* [< анг. м. *croude* < вал. *crwth* -159, 123] мавҷуд аст, ки яке аслии англисӣ ва дигаре иқтибосӣ аст. Дар ин ҷо мутарҷим калимаи аслии англисии **crowd-1**-ро ба кор бурдааст: (Engaged) in disputation and controversy and desperate battle: / a **crowd** gathered round those two persons. / I went towards the **crowded** multitude / and took notice of their (the disputants') affair.

Crowd-1 дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад [87, 211; 157, 365].

Дар «ММ» дар чанд маврид ба сифати калимаҳои думаъно истифода шудани вожаҳои ифодакунандаи номи ҳайвонот монанди **сағ**, **гов** мушоҳида карда шуд.

Сағ шакли каме дигаршудаи *sak* «сағ» -и забони ф. м. буда, он худ идомаи *saka* -и ф. б. аст ва сарчашмаи вожаи охир **sq*-ка ҳисоб ёфта, он аз **san* «сағ» мебошад. **San* ибтидои худро аз *sqon* -и з. -ас. ҳ. -авр. гирифтааст [93, ҷ. 3, 1749].

Дар «ФЗТ» фақат ҳамон маънои маъмули **сағ**, яъне «ҳайвони аҳлии маълум» зикр шудааст [88, ҷ. 2, 172], дар «ФТЗТ» ба ҷуз ин маъно боз маънои маҷозии он – «одами беқарору беором» ишора гардидааст [89, ҷ. 2, 190].

Ҷалолуддини Балхӣ **сағро** дар шумораи чамъи **сагон** ва **сағҳо** ба кор бурда, тавассути он маъноҳои зеринро баён кардааст:

1. Мавлавӣ бо вожаи **сагон** мардумони дунёдорро ифода намуда, ба ҳадис (ад-дунё ҷефатун ва туллобуҳо килобун) ишора кардааст: Бо **сагон** аз устухон дар ҷолишӣ, / Чун найи ишкам тихӣ дар нолишӣ [д. 1, б. 2325].

Муодили **саг** дар забони англисӣ вожаи **dog** [< англ. м. dogge < англос. docga -159, 148] ба шумор рафта, он ба 4-6 маънои дигар истифода мешавад [87, 261; 157, 448].

Дар ҷумлаи зерин калимаи **сагҳо** ба маънои аслияш мавриди истифода қарор гирифтааст: Thou art contending with **dogs** for the sake of a bone, / thou art wailing like an empty-bellied reed-pipe.

2. Дар байти зер киноя аз кофирон – яҳуд ва насоро аст: Ин Асад ғолиб шудӣ ҳам бар **сагон**, / Гар набудӣ навбати он бадрагон [д. 6, б. 2413].

Аз қуоп-и з. -ас. ҳ. -авр. калимаи аслии англисии hound низ сарчашма гирифтааст, ки маънояш «саги шикорӣ» мебошад [98, ҷ. 3, 1749], вале мутарчим **cur** [< англ. м. kur-dogge -159, 124]-ро ба қор бурдааст. Сабабаш ин аст, ки **cur** маъноҳои: 1) саги дайду; 2) *мач.* одами беҳаё, разил, дағал, сагҳӯ, пастфитратро дорад [87, 215; 158, 371]: This lion would have prevailed over the **cur**s, / if it had not been the turn of those evil-natured ones (to prevail).

Вожаи мазкур ба англисӣ бо калимаи **cur**s «сағони бадхашм» тарҷума шудааст.

Ҷунонки дида мешавад, Мавлавӣ ҳар вожаро дар мавриди ҳудаш, аз рӯи зарурат дар робита ба муҳтавои асараш, мавқеъшиносона ба қор бурдааст. Адиб хуб дарк кардааст, ки «...таҳлили забон ва услуби нависандагону шоиронро вобаста ба мазмуну мундариҷаи идеявии асарҳои онҳо аз назар гузаронидан беҳтар аст, зеро ҳар як калима, таркиб, ибора ва ҷумлаи нигорандаи дақиқназар бо ифодаи хос ва тобишҳои маъноии худ предмети ҳаёт, мароми зиндагӣ ва ғояю идеали шахс, халқу миллатро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, дар асар калимае нест, ки бе мақсаде истифода гардад, чунки нигорандагон дар матн шакл ва мундариҷаи идеявиро вобаста ва пайваста ифода мекунанд ва халқияти забону услуби онҳо аз ҳамин бармеояд» [72, 8].

Ин вижагии асарро дар мисоли қорбурди унсурҳои луғавии дигаре чун **гов** низ метавон мушоҳида кард.

Гов давоми калимаи ф. м.–и *gāv*” буда, он худ шакли таҳаввулѳтаи **gāvam*-и эр. -и б. аст ва решааш **gav* “гов” аст. Сарчашмаи решаи мазкур *g^uou*-и з. -ас. ҳ. -авр. мебошад [98, ҷ. 4, 2336].

Дар «ФЗТ» 8 маънои **гов**: «1) ҳайвони хонагии маъруф; 2) гови афсонавӣ; 3) номи бурчи дуом аз дувоздаҳ бурчи фалак; 4) суроҳӣ, зарфи шароб, ки ба шакли гов сохта шудааст; 5) *мач.* паҳлавон, далер; 6) *мач.* бузург, калон; муътабар; 7) *мач.* нодон, аблах; 8) номи яке аз қаҳрамонҳои «Шоҳнома» [88, ҷ. 1, 271-272] қайд гардидааст, мураттибони «ФТЗТ» панҷ маънои онро ишора намудаанд [89, ҷ. 1, 327-328], вале муаллифи «ММ» онро ба як маънои маъмул ва ба як маъное истифода кардааст, ки шарҳаш дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» мушоҳида нашуд.

1. Бақара; нафс, нафси шаҳвонӣ ва ҷисмонӣ: **Гов** к-ибвад, ки ту риши ӯ шавӣ, / Хок ч-ибвад, то ҳашиши ӯ шавӣ [д. 1, б. 534].

Мутарҷим ин маъноро бо ёрии калимаи **ox** [< анг. м. *ox* / *охе* < англос. *оха* - 159, 364] ифода намудааст, ки маънояш “гови нар, барзагов, букқа, гови ахта; *мач.* Нодон” аст [87, 581; 158, 1089]: Who is **the ox** that you should become his beard? / What is earth that you should become its stubble?

2. Ба қаринаи мисраи аввал гови Сомирӣ (қиссаи Мусо, алайҳи-с-салом); аҳмак, нодон, бешуур: Сибтианд ин қавму гӯсолапараст, / Дар чунин **гове** чӣ мемолад даст [д. 6, б. 2061].

Аз *g^uou*-и з. -ас. ҳ. -авр. калимаи англисии **cow** низ сарчашма гирифтааст [98, ҷ. 4, 2336].

Муодили англисии **гов** дар ифодаи чунин маъно **cow** аст, вале бояд дар назар дошт, ки дар забони номбурда ду калимаи ҳамшакли **cow**-1 [< англос. *cū*] ва **cow**-2 [< сканд: шведӣ *kufva*, дан. *kue* -159, 116-117] мавҷуд аст. Ин ҷо мутарҷим ҳамон **cow**-1 аст, ки маънояш «барзагов» мебошад [159, 116]: These folk (who follow him) are (like) Israelites and worshippers of the (golden) calf: why do they fondle such a **cow**?

1. 2. 2. **Вожаҳои сермаъно.** «ММ»-и Ҷалолуддини Балхӣ бо ҷозибаҳои забонияш, дилфиребии хоссааш, обуранги махсуси баёнаш аз дигар осори

манзуми асримиёнагӣ фарқ карда, аз маҳорати баланди суҳаншиносии муаллифаш дарак медиҳад. Муаллифи асар ҳар як унсури луғавиро чунон ба риштаи назм кашидааст, ки ҳангоми каме вайрон кардани он тамоми хусну дилнишинии суҳани шоир аз байн меравад, хусну зебоии асар барҳам меҳӯрад. Шояд маҳз забони ҳамин гуна осори ниёгонро дар назар дошта муҳаққиқ В. Мюнних навишта бошад, ки «нисбат ба халқҳои осӣё то чӣ андоза баланд будани завқи эронӣён, ба фикрам, аз маҷоз ва истиораҳое, ки онҳо кор мефармоянд, маълум мешавад. Онҳо шеър намесозанд, балки онро чун дурри ғалтон дона-дона ба риштаи назм мечинанд» [ниг. 22, 134].

Маълум аст, ки сабаби асосии сермаъношавии калимаҳо ба қонуни номутаносибии аломат (калима) ва маъно марбут аст. Маҳдудии миқдори унсури луғавӣ дар муқоиса бо маъно боис шудааст, ки «...теъдоди унсурҳои луғавии сермаъно назар ба маҳдудмаъно бисёр...» [79, 147] гардад. Чунончи, дар забони ниёғонамон вожаи **гардун**, ки аслии тоҷикӣ буда, дар ф. м. шакли *vardōn, эр. -и б. *vartav(a)n -ро дошт ва сарчашмааш vart «чархидан, гардидан» [98, ҷ. 4, 2367] буд, ба 3-4 маъно: «1) осмон, фалак; 2) *мач*. рӯзгор; сарнавишт; 3) олам, дунё; 4) ароба» [88, ҷ. 1, 257; 89, ҷ. 1, 309] ба кор рафтааст ва аз байни чунин маъноҳо муаллифи «ММ» онро ба ду маъно истифода намудааст:

1. Ароба: Гов биштобад зи бими захми сахт, / Не барои бурдани **гардуну** рахт [д. 6, б. 2197].

Дар забони англисӣ барои ифодаи ин маъно **cart** [англос. crat -153, 78] истифода мешавад, ки М. Мамадназаров танҳо як маънои он [87, 139], вале А. S. Hornby 4 маънояшро зикр кардааст [158, 223]: The ox hurries for fear of (receiving) hard blows, / not for the purpose of taking the **cart** and baggage (to their destination).

2. Чархи дӯлоб ё чархест, ки бад-он гандум кӯбанд; зоҳиран ба маънои чархи ароба: Ҳин, машав ғарра ба он гуфти ҳазин, / Борбар гов асту бар **гардун** ҳанин [д. 2, б. 495]. Beware! Be not duped by those sorrowful words / the ox bears the load, but it is the **cart** that moans (creaks).

Дар ин маврид низ ба англисӣ калимаи **cart** «ароба» тарҷума шудааст.

3. Фалак, осмон: Он қиёси ҳоли **гардун** бар замин, / Рост н-ояд, фарқ дорад дар камин [д. 1, б. 3425].

Тавре ки мушоҳида мешавад, дар абёти боло робитаи маъноии байни унсурҳои луғавӣ ва гирди ҳамдигар чарх задани онҳо сабаб шудааст, ки фазои семантикии ягона ба вуҷуд ояд. Дигар ин ки мисли мавридҳои дигар дар мисраъҳои ишораёфта низ **гардун** ҳам ба маънои аслӣ, ҳам маҷозӣ ба кор рафтааст. Ба чунин маъноҳо мавриди истифода қарор гирифтани **гардун** сабаб шудааст, ки маънои аслӣ бевосита ба ақду идрок равона карда шуда, маънои маҷозӣ ба эҳсос таъсир намояд.

Маънои мазкурро мутарҷим бо ёрии вожаи аслии англисии **heaven** [< англ. m. heuen (=heven) < англос. heofon / hefon -159, 236] ифода кардааст. **Heaven** дар забони англисӣ ба 2-3 маъно ба кор меравад [87, 397; 158, 722]: The analogy between the state of **Heaven** / and (that of) the earth is inexact: it has a concealed difference.

Таҳлили чанд вожаи аслии тоҷикӣ ва варианти англисии онҳо нишон дод, ки гоҳо яке аз маъноҳо ва гоҳи дигар ду-се маъно хоси забони «ММ» аст. Масалан, калимаи **гиреҳ**, ки шакли ф. -и м.-аш grih, эр. -и б. -аш *graθya, буда, решааш gra(n)θ «гиреҳ задан, бастан» аст ва он аз *gr-e(n)th -и з. -ас. ҳ. -авр. сарчашма гирифтааст [98, ҷ. 4, 2388], дар «ФЗТ»: «1) банд, тугун; 2) ғурум; 3) чин, очинги пешонӣ» [88, ҷ. 1, 266] эзоҳ ёфтааст. Дар «ФТЗТ» панҷ маъноаш ишора гардидааст [89, ҷ. 1, 324], Мавлавӣ **гиреҳро** ба чунин маъноҳо истифода намудааст:

1. Банду ангала; банд ва баромадагиҳо, ки дар пой аст: То **гиреҳ** бо най бувад ҳамроз нест, / Ҳамнишини он лабу овоз нест [д. 1, б. 2203].

Ифодакунандаи ин маъно дар забони англисӣ **reed** [< англ. m. reed < англос. hrēod -159, 439] буда, он ба чанд маънои дигар истифода мешавад [87, 669; 158, 1277]: Whilst the **reed** is knotted, it is not a sharer of secrets: / it is not the companion of the (flute-player's) lip and voice.

2. Баромадагӣ, ки дар меваҳо дида мешавад; ғуддаи мева: То бувад тобон шукуфа чун зиреҳ, / Кай кунад он меваҳо пайдо **гиреҳ** [д. 1, б. 2928].

Барои ифодаи маънои дуҷум мутарҷим вожаи **knobs** «барчастиагӣ» [анг. м. knobbe -159, 280]-ро интихоб намудааст: So long as the blossom is shining like a coat of mail, / how should the fruits display their **knobs**?

Knob дар забони англисӣ ба 5-6 маъно ба кор меравад [87, 466; 158, 854].

3. Печидагӣ, ишқол, заҳмат: Нестам ҳофиз, маро нуре бидех, / Дар ду дида вақти хондан бегирех [д. 3, б. 1863].

Чунонки аз байти боло мушоҳида мешавад, шоир вожаи **гирехро** бо пешванди **бе-** истифода намудааст ва мутарҷим ин гуна нозукии матнро ба эътибор гирифта, онро бо калимаи сохтаи **untroubled**, ки чузъи асосии он калимаи иқтибосии лотинии **trouble** [< фр. б. trubler, фр. troubler < лот. д. *turbulāre, лот. turbule -159, 574] аст, ифода кардааст: I do not know it by heart: / at the time of reading it, bestow on my two eyes an **untroubled** light.

Trouble дар забони англисӣ ба 5-7 маъно истифода мегардад [87, 863; 158, 1656-1657].

Дар робита ба сермаъноии ин гуна калимаҳо бояд қайд кард, ки дар «ФЗТ» як-ду маънои ин гуна вожаҳо қайд шудааст, аммо дар «ММ» теъдоди маънои онҳо беш аз ишораи «ФЗТ» аст. Дар ин маврид ҳодисаи акс низ ба назар мерасад, яъне дар «ФЗТ» 5-8 маънои воҳидҳои луғавӣ ишора гардидааст, вале дар «ММ» чунин калимаҳо ба ду-се маъно мавриди истифода қарор гирифтаанд. Намунаи чунин унсурҳои луғавӣ **гил** аст, ки идомаи вожаи **gil**-и ф. -и м. буда, решааш **gray**- ба шумор меравад ва сарчашмааш *glei-и з. -ас. ҳ. -авр. мебошад [98, ҷ. 4, 2425-2426].

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» фақат 2 маънои **гил**: «1) хоки бо об омехта, лой; 2) маводди ивазкунандаи собун дар аҳди қадим» [88, ҷ. 1, 262-263; 89, ҷ. 1, 320] ишора шудааст, вале Мавлавӣ онро ба се маъно ба кор бурдааст:

1. Хоки бо об омехта; гили сапедранг, ки онро ба ҷои собун барои шустани сару бадан ва ҷома ба кор баранд: **Гил** фурӯ шуст аз сару бечон давид, / Бар паи ӯ рафту чодар мекашид [д. 5, б. 2178].

Калимаи анг. м. **glu** ва англисии нав **glue** низ сарчашмаи худро аз *glei-и з. -ас. ҳ. -авр. гирифтаанд [98, ҷ. 4, 2425]. Ғайр аз ин, дар забони англисӣ муодили

дигари **гил**-и тоҷикӣ, яъне **clay** [< англ. м. clai / cley < англос. cllāg -159, 93] низ вучуд дорад, ки он маъноҳои: 1) гил, хоки кулолгарӣ / кӯзагарӣ; 2) сафолӣ; 3) *гуфт*. замин; 4) *мач*. бадани инсон; 5) хокистар, часади хокистаршуда, хок, турбатро дорад [87, 161; 158, 268].

Тарҷумони асар аз байни чунин унсурҳои луғавии муродиғӣ истифода кардани **clay**-ро ба маънои «собун» авло донистааст: She washed off the **clay (soap)** from her head and ran, beside herself (with anxiety): / she went in pursuit of her (the maid), drawing the chádār (over her head as she ran).

2. Колбади инсон: Ҳар **гиле** к-андар дили ӯ гавҳарест, / Гавҳараш ғаммози тини дигарест. / В-он **гиле** к-аз рашши Ҳақ нуре наёфт, / Сухбати **гил**ҳои пурдур дарнаёфт [д. 6, б. 2938-39]. Every piece of **clay** in the heart of which there is a pearl / —its pearl can tell the secrets of another (piece of) **clay**; / While the **clay** that has not been illumined by God's sprinkling (of light) / cannot bear the companionship of the pieces of clay that are filled with pearls.

Аз мазмуни байтҳои боло дарк намудан душвор нест, ки барои равшан гардидани маънои маҷозии унсури луғавӣ матн нақши муҳим мебозад.

3. Замин, дунё: Лек поят нест, то нақле кунӣ, / Ё магар поро аз ин **гил** барканӣ. / Чун канӣ поро, ҳаётат з-ин **гил** аст, / Ин ҳаётатро равиш бас мушкил аст. / Чун ҳаёт аз ҳақ бигирӣ, эй равӣ, / Пас шавӣ мустағнӣ, аз **гил** меравӣ [д. 3, б. 1281-1283].

Баръакси абёти ғавқ дар мисоли охир мутарҷим маънои сеюми **гил**ро тавассути калимаи **mud** [< англ. м. mud < англос. mudde -159, 338] ифода кардааст, ки он дар забони англисӣ танҳо ба маънои «гил, лой, лойқа» мавриди истифода қарор дорад [87, 536; 158, 1004]: But thou hast no (spiritual) foot that thou shouldst make a departure or perchance drag thy foot out of this **mud**. / How shouldst thou drag thy foot away? / Thy life is from this **mud**: 'tis mighty hard for this life of thine to go (on the Way to God). / (But) when thou receivest life from God, / O dependent one, then thou wilt become independent of the **mud** and wilt go (aloft).

Чунин хусусияти маъноии калимаро дар мисоли **гӯш** низ метавон мушоҳида намуд.

Гӯш давоми вожаи ф. м.-и *gōš* буда, он аз *gauša* -и ф. б. сарчашма гирифтааст ва решааш *gauš*- «шунидан, гӯш додан» мебошад. Решаи мазкур (танҳо дар забонҳои хиндуэронӣ ё ориёӣ) асли худро аз *ghous* -и з. -ас. х. -авр. гирифтааст [98, қ. 4, 2469-2470].

Дар «ФТЗТ» танҳо як маънояш, дар «ФЗТ» ду маънои **гӯш**: «1) узви шунавоии инсон; 2) гӯшаки асбоби мусиқии тордор» [88, қ. 1, 305; 89, қ. 1, 357] зикр шудааст.

Дар «ММ» ба ҷуз ин маъно ин калима боз ба ду маънои дигар ба кор рафтааст, ки он дар «ФЗТ» ишора нашудааст:

1. Олати шунавой; шунавой, шунидан: Як ҳикоят гӯямат, бишнав ба ҳуш, / То бидонӣ, ки тамаъ шуд банди **гӯш** [д. 2, б. 578].

Муодили **гӯш** дар забони англисӣ **ear** ҳисоб меёбад. Бояд гуфт, ки дар ин забон се калимаи ҳамшакли **ear** [*ear-I* < англ. м. *ere* < англос. *ēare*; *ear-II* < англ. м. *er* < англос. *ēar*; *ear-III* < англ. м. *eren* < англос. *erian* -159, 157] мавҷуд аст. Агарчи ҳар се ҳам вожаҳои аслии англисӣ ҳастанд, аз ҷиҳати реша аз якдигар фарқ доранд. Аз мазмуни матн дарк намудан душвор нест, ки дар ҷумлаи поён мутарҷим **ear-I**-ро ба кор бурдааст: *I will tell you a story: listen to it attentively, / that you may know that selfish desire is a plug in the ear.*

2. Гӯши руҳонӣ; дарк, фаҳм, гӯши ботин: **Гӯш**ро наздик кун, к-он дур нест, Лек нақли он ба ту дастур нест [д. 1, б. 1929]. *Put thine ear close, for that (melody) is not far off, / but 'tis not permitted to convey it to thee.*

Калимаи **ear-I** дар забони англисӣ ба 4 маъно ба кор меравад [87, 275; 158, 477].

3. Таваҷҷуҳ ва эътино; интизор: Кор мекун, ту ба **гӯши** он мабош, / Андак-андак хоки ҷаҳро метарош [д. 5, б. 2046].

Ин маъноро мутарҷим бо ёрии калимаи **heed** «таваҷҷуҳ кардаН» [< англ. м. *heden* < англос. *hēdan* -159, 236] ифода кардааст, ки он баръакси **ear-I** дар забони англисӣ ҳамагӣ як маъно- «диққат, таваҷҷуҳ, парво, эътибор, эҳтиёт» -ро

дорад [87, 398]: Be always working, do not pay **heed** to that (hope of being enabled to dispense with work): / keep scraping away the earth of the (bodily) well little by little.

Аз таҳлили чанд вожаи сермаънои «ММ» маълум мешавад, ки вижагии ин гуна унсурҳои луғавӣ, ки бо ҳамдигар робита доранд, аз он иборат аст, ки ба туфайли истифодаи онҳо муаллифи дар он ифода меёбад, ки тавассути корбурди онҳо Мавлавӣ пахлуҳои мухталифи «ММ» самтҳои гуногуни зиндагиро дар шакли як калима баён намудааст. Дар байни чунин вожаҳо яке аз онҳо нақши сарсилсиларо дошта, «...ба тавлиди маъноҳои луғавии дигар ҳамчун заминаи мантиқӣ хидмат мекунад...» [37, 48].

Маълум мешавад, ки вожаву ифодаҳо дар муддати дуру дарози истифода тадричан аз маҳдудмаъноӣ ба сермаъноӣ майл мекунад. Муҳаққиқ А. Л. Пумпянский низ таърихи қадим доштани унсурҳои луғавии сермаъноро дар назар дошта чунин қайд кардааст: «...сермаъноӣ...таърихи тулониро соҳиб буда, аз замони хеле қадим вучуд дошта, дар муддати ҳазорсолаҳо ҳамчун принципи сифативу миқдории забону тафаккур давом ёфта меояд...» [137, с. 123].

Серистеъмол будани чунин вожаҳо аломати муҳиммашон ба шумор мераванд, яъне маҳз чунин вижагияшон боис шудааст, ки на танҳо бо калимаҳои бисёр, балки бо вожаҳои мухталифмаъно ҳамнишин гардида, маъноҳои нав ба навро ифода намоянд. Яке аз ҳамин гуна унсурҳои луғавии серистеъмол **ёр** аст, ки он шакли таҳаввулёфтаи вожаи ф. м.-и *hayuār / ayār* “ёр” ба шумор рафта, оид ба сарчашмаи эр. -и б. -аш се ақида вучуд дорад: “...яке онро аз *hada- bāra- «ёвар, ёр» дуюмӣ аз *adyābara- ва сеюмӣ аз *hadāya-+bara- < *hada-aya- «ёр, ҳамроҳ» шуморидааст [98, қ. 4, 2933-2934]. Ҷузъи *hada* «бо, ҳамроҳ бо» -ро дошта, ҳиссаи *aya* аз решаи *ay-* аст, ки маънояш «рафтани» мебошад

Дар «ФТЗТ» чор, аммо дар «ФЗТ» 6 маъноӣ **ёр**: «1) дӯст, рафиқ; 2) ҳамкор, шарик; 3) маҳбуб, маъшук; 4) ҷуфт; зан; 5) авсун; 6) ҳамто» [88, қ. 1, 415; 89, қ. 1, 492] зикр шудааст, аммо Мавлавӣ онро ба 3 маъноӣ зерин ба кор бурдааст:

1. Маҳбуб, маъшук: Он яке омад, дари **ёре** бизад, / Гуфт **ёраш**: «Кистӣ, эй муътамад» [д. 1, б. 3056].

Баръакси **ёри** тоҷикӣ **friend**-и англисӣ [< анг. м. friend < англос. frēond -159, с. 198], ки мутарҷим онро ҳамчун муодил ба кор бурдааст, аз лиҳози доираи маъно маҳдуд буда, он дорои 4-6 маъно мебошад [87, 349-350; 158, 622], вале он маъноҳое, ки тарҷумон дар нисбати онҳо **friend**-ро ба кор бурдааст, дар луғатнома қайд нашудааст: A certain man came and knocked at a **friend's** door: / his **friend** asked him, «Who art thou, O trusty one?»

2. Марди комил, муршид, роҳбари руҳонӣ: Чун зи танҳой ту навмеде шавӣ, / Зери сояӣ ёр хуршеде шавӣ [д. 2, б. 22]. When because of loneliness you fall into despair, you become (bright as) a sun (if you go) / under the shadow (protection) of the **friend**.

3. Ёвар: Ишкро дар печиши худ **ёр** нест, / Маҳрамаш дар деҳ яке дайёр нест [д. 6, б. 1978].

Маънои мазкур ба англисӣ бо таркиби **to help** [< анг. м. helpen < англос. helpan -159, 237] ифода карда шудааст: Love hath none **to help** him in his torment: / there is not in the village one inhabitant familiar with him.

Help дар англисӣ ба 3-5 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 399; 158, 726].

Як вижагии забони «ММ» ҳамин аст, ки Мавлавӣ дар қатори маънои умумиистеъмоли қисме аз унсурҳои луғавиро на ба маънои маъмулу машхурашон, балки ба маъноҳои ғайримаъмулу нодирашон мавриди истифода қарор додааст. Аз ин рӯ, ин ё он вожа ба як маънояш хусусияти умумиистеъмоли касб кардааст, вале ба маънои дигар асосан хоси услуби шоир шудааст.

Дигар роҳи фарохии маънои калимаҳои «ММ» ин аст, ки аз ҷониби Мавлавӣ маънои маҷозии онҳо хеле инкишоф додааст. Чунин хусусияти забони адибонеро мисли муаллифи «ММ» дар назар дошта, академик М. Шакурӣ (Шукуров) навишта буд, ки «...забони тоҷикӣ яке аз забонҳои сермаҷоз аст, яъне маънои маҷозӣ гирифтани калимаву ибораҳо дар забони мо хеле инкишоф

ёфтааст. Халқи мо бисёр маҷозҳои аҷиб, нозук ва хушифода сохтаанд. Дар ин роҳ классикони адабиёти форсу тоҷик ҳам хеле ихтироъкорӣ ва мӯшикофӣ карданд.... Умуман имконияти сохтани маҷозҳои нав охир надорад. Ба бисёр калимаҳо маънои тозае дода, маҷози нав ба наве ба вучуд овардан мумкин аст...» [78, 150]. Ин гуна ба вучуд овардани маҷоз «...аз дасти касе меояд, ки аз нозукиҳои забон ва сирру асрори он нағз хабар дорад. Аммо ин хабардорӣ аз таҷриба, аз нағз омӯхтани забон ҳосил мешавад...» [78, 150].

Аз ин нуқтаи назар, агар маъноҳои калимаи **зоғро** дар «ФЗТ» ва «ММ» қиёс кунем, равшан хоҳад шуд, ки шоир дар эҷоди маъноҳои ин вожа чӣ навоарӣ кардааст.

Дар баъзе фарҳангномаҳо 4 ва дар қисми дигар 3 калимаи ҳамшакли **зоғ** қайд шуда, яке аз онҳо номи парандаи шумхабар аст ва сарчашмааш ба *zāga-и эр. -и б. расида, решааш zag- ба маънои «садо баровардан, овоз сар додан» аст [98, ҷ. 3, 1530; 88, ҷ. 1, 458]. «»

Дар «ФТЗТ» як, дар «ФЗТ» се маънои **зоғ**: «1) парандаи сиёҳпари шӯрнӯл; 2) *маҷ.* шаб, ториқӣ; 3) *киноя* аз зулф» [88, ҷ. 1, 458; 89, ҷ. 1, 525] зикр гардидааст, вале Мавлавӣ **зоғро** ба чор маънои зерин ба кор бурдааст:

1. Мурғ - ғуроб; парандае, ки худаш ва овозаш шум аст; калоғ: Ҳамяте буд чоҳилият дар димоғ, / Бонги шуме бар даманшон кард **зоғ** [д. 3, б. 395].

Барои ифодаи номи ин паранда дар забони англисӣ калимаи якмаъноӣ **raven** истифода мешавад [87, 661; 158, 1260]. Дар ин забон ду калимаи ҳамшакли **raven-1** [< англ. м. raven < англос. hrafn / hrefn; **raven-2** < фр. < лот. rapīna -159, 434] вучуд дошта, аввалӣ вожаи аслии англисӣ ва дуюмӣ иқтибосии лотинӣ аст ва маънои «зоғ, зоғи сиёҳ» -ро **raven-1** ифода менамояд: A heathen pride was in their brains: / **the raven** croaked disaster over the traces of their habitation.

2. Аҳли дунё ва дунёдорон, ашхоси гирифтори зоҳири дунёи моддӣ: Гуфт: «Мо **зоғем**, ҳамчун **зоғ** не, / Масти саббоғем масти боғ не» [д. 1, б. 3954].

Маънои мазкур бо ёрии калимаи дигари сермаъноӣ англисии **crow** ифода гардидааст. Дар забони номбурда ду унсури луғавии ҳамшакли **crow-1** [<

англос. *crāwan* ва **crow**-2 < *crāwa* -159, 121] вучуд дошта, мафхуми «зоғ» -ро **crow**-1 ифода менамояд.

Калимаи мазкур дар забони англисӣ хусусияти 2-3 маъноӣ дорад [87, 211; 158, 365], вале мутарҷим онро маҳз ба маъноӣ «зоғ» ба кор бурда, ҳатто ба чунин маъно истифодагардиди онро дар қавсайн ишора кардааст: He (also) said, «We are *má zágħ* (that is, Our eye did not rove), we are not (looking for carrion) like **crows** (*zágħ*); / We are intoxicated with (enraptured by) the Dyer, we are not intoxicated with the garden (of flowers with their many dyes)».

3. Киноя аз муътазила ва ҳар кӣ мункири қудрати мутлақи Илоҳӣ бошад: **Зоғ**, к-ӯ ҳукми қазоро мункар аст, / Гар ҳазорон ақл дорад, кофар аст [д. 1, б. 1229]. The **crow**, who disbelieves in the (absolute) authority of the Divine destiny, / is an infidel, though he have thousands of wits.

4. Киноя аз нафси мурдорхор: Ҷон, ки ӯ дунболаи **зоғон** парад, / **Зоғ** ӯро сӯи гӯристон барад. / Ҳин мадав андар пайи нафси чу **зоғ**, / К-ӯ ба гӯристон барад, не сӯи боғ [д. 4, б. 1311-1312]. The spirit that flies after **crows**—/ the **crow** carries it towards the graveyard. / Beware! Do not run in pursuit of **the crow**-like fleshly soul, / for it carries (thee) to the graveyard, not towards the orchard.

Ба ин тариқ, дар «ФЗТ» танҳо як маъноӣ вожаи **захм**, ки идомаи *захм*-и ф. м. «захм, ҷароҳат» буда, аз решаи *gan*- «задан» [98, ҷ. 3, 1540] мебошад, зикр гардидааст. Бояд гуфт, ки дар осори ниёгон 3 калимаи ҳамшакли **захм** истифода шуда, дуи аввал: **захм**-I «ҷароҳат, реш, яра», **захм**-II «иморат, бино, сохтмон» аслии тоҷикӣ (бо ҳарфи зе) ва **захм**-III «калон, фарбеҳ, сергӯшт» арабиасл (бо ҳарфи зод) аст [88, ҷ. 1, 444]. Мураттибони «ФТЗТ» се маъноӣ он: «1) ҷароҳати аз зарби олатҳои буранда пайдошуда; 2) реш, ҷароҳат; 3) пӯсиши талхи дар ҷо-ҷои харбуза пайдогардида» [89, ҷ. 1, 514] -ро қайд намудаанд.

Муаллифи «ММ» **захм**-I-ро ба ҷаҳор маъноӣ зерин истифода намудааст:

1. Зарба ва садама: Кӯҳ Яҳёро на сӯи хеш хонд? / Фосидонашро ба **захми** санг ронд? [д. 1, б. 1843]

Маъноӣ мазкур тавассути калимаи аслии англисии 15 маъноии **blow** ифода шудааст [158, 152]. Дар забони англисӣ се вожаи ҳамшакли **blow** мавҷуд

буда, маънои ёдгардида бо ёрии **blow**-3 [< англ. м. blowe-159, 53] баён шудааст: Did not the mountain call Yahyá (John the Baptist) / to itself and drive off his pursuers **with blows** of stone?

2. Чӯбаке борик, ки бад-он соз навозанд; мизроб: Гуфт: «Чун тарсам, чу хаст ин табли ид, / То духул тарсад, ки **захми** ӯ расид» [д. 3, б. 4346]. He said: «How should I fear? for this is the drum of the Festival. / Let the drum fear, since **blows** belong to it».

3. Неш, неши мор ва каждум: Вораҳид он моргир аз **захми** мор, / Мор гашт он дузд ӯро зор-зор [д. 2, б. 136].

Агар ду маънои аввал тавассути калимаи **blow** ифода шуда бошад, пас маънои сеюму чорум бо ёрии вожаҳои аслии гуногуни англисӣ баён гардидааст. Масалан, маънои «неш, неши мору каждум, газиш» тавассути калимаи **bite** [< англ. м. biten < англос. bītan -153, 51] тарҷума шудааст: The snake-catcher escaped from the snake's **bite**; / the man who had robbed him was miserably killed by the snake.

Bite дар забони англисӣ ба 4-5 маъно истифода мешавад [87, 100; 158, 141].

4. Реш ва чароҳат: Ҳақ маро гуфта, туро лутфе диҳам, / Бар сари он **захм** марҳамҳо ниҳам [д. 1, б. 2550].

Ифодакунандаи ин маъно дар забони англисӣ калимаи 3 маънои **wound** [< англос. wund -159, 616] аст, ки яке аз маъноҳояш «чароҳат, захм, реш» ба шумор меравад [87, 931]: God said to me, ‘I will give thee a boon, / I will lay a plaster on those **wounds** (of thine).

Ҳангоми дар осори адабиву бадеӣ ба эътибор гирифтани сермаъноии калимаҳо ва мавридшиносона ба кор бурдани онҳо, ки маъноҳои ҷудогонашон «...дар назар ҳалқаҳои як занҷираи муназзамро ба хотир меоварад...» [37, 46], ҷозибанокии ифодаи муаллифи асар таъмин гардида, таъсири он ба ақлу эҳсоси хонанда ё шунаванда як бар чанд меафзояд. Сабаби асосии басо гуворо ва ҷозибанок баромадани каломи Ҷалолуддини Балхӣ ҳам маҳз дар ҳамин аст. Ин вижагии забони асари Мавлавиро дар мисоли калимаи **роҳ** / **рах**, ки идомаи *rāh*-и ф. м. , **rāḡa*-и эр. б. буда, аз решаи *raḡ*- / *rat*- «ҳаракат кардан, давидан» аст ва

аз ret(h)-и з. -ас. х. -авр. «давидан, чархидан, ғалтидан» сарчашма гирифтааст [98, ҷ. 3, 1423], метавон нишон дод.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» 3 калимаи ҳамшакли **роҳ-I**, **роҳ-II**, **роҳ-III** қайд гардида [88, ҷ. 2, 170], дуи аввал вожаи аслии тоҷикӣ ва сеюмӣ арабӣ аст. **Роҳ-I** дорои 6 маъно: «1) гузаргоҳ, ҷода, кӯча; 2) масофаи байни ду нукта; 3) восита, васила, чора; 4) маслак, тариқ; 5) тарз, расм, қоида, қонун; 6) маротиба, қарат» [89, ҷ. 2, 146-148] будааст.

Дар «ММ» унсури луғавии маъмур ба маъноҳои зерин истифода шудааст:

1. Тариқ; сирот; ҷода: **Роҳ** чӣ-бӯад, пурнишони пойҳо, / Ёр чӣ-бӯад, нардбони ройҳо [д. 6, б. 510].

Таҳлили тарҷумаи байт нишон дод, ки мутарҷим барои ифодаи 5 маънои вожаи **роҳ** аз ду калимаи англисӣ истифода бурдааст, яъне ў 2 маъноро бо ёрии **road** ва 3 маъноро тавассути **way** баён намудааст. Чунончи, маънои якум бо ёрии калимаи аслии англисии **road** [< англ. м. rood / rode англос. rād -159, 451] тарҷума шудааст: What is the **road**? Full of footprints. / What is the comrade? The ladder whereby minds ascend.

Road дар забони англисӣ хусусияти 2-3 маъноӣ дорад [87, 695; 158, 1325].

2. Тариқа, равиш, расму қоидаву қонун: **Роҳи** ҳисс, **роҳи** ҳарон аст, эй савор, / Эй ҳаронро ту музоҳим шармдор [д. 2, б. 48].

Баръакси маънои аввал мутарҷим ифода намудани маънои «тариқа, равиш, расму қоидаву қонун»-ро тавассути калимаи **way** [< англ. м wey / way < англос. weg - 159, 601] авло шуморидааст.

Соҳибони забони англисӣ ин унсури луғавиро ба 8-10 маъно истифода менамоянд, ки яке аз маъноҳои маҷозияш «тариқ, равиш, шева» мебошад [87, 909; 158, 1741-1742]: The **way** of (physical) sense-perception is the **way** of asses, / O rider: have shame, O thou that art jostling (vying) with asses!

3. Тариқи мустақим; рушд; қасд: Боз танҳо меравем аз **роҳи** рост, / Бозгард зи хоҷа, **роҳи** мо қучост? [д. 2, б. 1261]. Once more we are going wide of the straight **way**: / turn back, O master—where is our **way**?

4. Мазҳаб, маслак: Табли хорӣ дар миёна шарт нест, / **Роҳи** суннат кору максаб кард нест [д. 5, б. 2424]. «Tis not right to be a lick-platter (idle parasite) in the midst (of them): / the **way** of the Sunna is to work and earn».

Дар мисраъҳои поён **раҳи** мисраи якум ба маънои «ҷода» ва **раҳи** дуом ба маънои «маслак» ба кор рафтааст: Ҳаст суннат **рах**, ҷамоат чун рафиқ, / Бе **раху** бе ёр афти дар мазик [д. 6, б. 502]. The Sunna is the (safe) **road** and the community are like (your) companions (on the road): / without the **road** and without comrades you will fall into (sore) straits.

5. Тарикат, сулук: Дар талаб зан доиман ту ҳар ду даст, / Ки талаб дар **роҳ** некӯрахбар аст [д. 3, б. 979]. Always apply yourself with both hands (with all your might) to seeking, / for search is an excellent guide on the **way**.

Аз таҳлили ин гурӯҳи унсурҳои луғавии «ММ» бармеояд, ки ҳар кадом адиб дар корбурди калимаву таркибу ибора ба маъноҳои мухталиф ва воситаҳои дигари ифодаи забони модарӣ озод аст.

Фасоҳати каломӣ шоир бо низомии маъноии забон, ба хусус сермаъноӣ (дар қатори категорияҳои муродифот ва мутазодоти он) робитаи бевосита дорад.

Ин гуна хусусияти маъноии калимаҳои тоҷикӣ ва муодили дар забони англисӣ вучуддоштаро дар ҷадвал чунин зикр намудан мумкин аст.

Ҷадвали 2-юм

Вожаҳои сермаъноӣ тоҷикӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Доғ	2 маъно	brand, (painful) brand
Ҳангома	2 маъно	show, crowd
сағ	2 маъно	dog, cur
гов	2 маъно	ox, cow
Гардун	3 маъно	cart, heaven
гиреҳ	3 маъно	reed, knob
гил	3 маъно	clay, mud
Гӯш	3 маъно	ear, heed,
Ёр	3 маъно	riend, to help
Зоғ	4 маъно	raven, crow
Заҳм	4 маъно	blow, bite, wound
Роҳ	5 маъно	road, way

1. 3. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӣ мустаъмал

Азбаски қисми бештари унсурҳои луғавии забон ифодакунандаи ду ё зиёда маъно аст, имкониятҳои истеъмолии таркиби луғавӣ як бар чанд афзуда, бо миқдори маҳдуди вожаҳо метавон қабати маъноии нисбатан бузурги забонро дар хотираи худ нигоҳ дошт. Ин навъи воҳидҳои луғавӣ аз он ҷиҳат аҳаммият доранд, ки дар ҳодисаи сермаъноии калима қобилияти умумиятдиҳии низоми забонро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ин хусус профессор Р. Ғаффоров чунин навишта буд: «Тарзи дарки олами ҳастӣ ҳарчанд барои тамоми одамон як хел ва ҳамранг бошад ҳам, ифодаи он дар нутқ барои ҳар халқ ҳар хел буда, чун муҳимтарин аломати миллӣ имконият медиҳад, ки як халқ аз халқи дигар фарқ карда шавад» [19, 152].

Яке аз чунин тафовутҳои забонҳои олам дар таносуби калимаҳои аслиашон ва иқтибосӣ дида мешавад: дар як гурӯҳи забонҳо теъдоди калимаҳои аслий дар муқоиса бо иқтибосӣ бартарӣ дорад, дар қисми дигар онҳо қариб баробар вучуд доранд, дар ҳиссаи сеюм унсурҳои луғавии иқтибосӣ назар ба аслий имтиёз доранд. Ин гуна хусусияти забонҳоро дар мисоли исмҳои сермаъноӣ нусхаи асли «ММ»-и Мавлоноӣ Балхӣ ва тарҷумаи он мушоҳида намудан мумкин аст.

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон доир ба робитаи қавму қабоили мухталиф аз замонҳои қадим то даврони дерин андешаронӣ карда, аҳаммияти алоқаи байни онҳоро чунин таъкид намуда буданд: «...Аз ибтидои пайдоиш дар раванди инкишофи робита ва муносиботи байни қавму қабилаҳои башарӣ забонҳо ҳам каму беш ба ҳам омехта гардидаанд. Агар ин робита қатъ гардад ва забон дар як муҳити танг қарор дода шавад, бешак, вай бо гузашти замон ба як забони маҳдуд ва нотавон табдил ёфта, мисли оби барҷоймонда аз маҷрои дарё фосид мешавад. Ба муқтазои ҳамин қонуни табиӣ забонҳо мудом дар ҳоли муомила ва мубодила будаанд ва ҳастанд ва то одаму олам боқист, ин чараён ҳаргиз қатъ ва ё таваккуф намепазирад...» [46, 425].

Воқеан, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ҳар ду таърихи тулонӣ доранд, дар муддати мавҷудияташон бо забонҳои гуногуни олам робита дошта, натиҷаи он

интиқоли вожаҳои ин забонҳо ба дигар забонҳои дунё ва вуруди калимаҳои забонҳои ғайр ба тоҷикиву англисӣ шудааст. Фарқи ҳар ду забони зикргардида дар дараҷаи таъсири забонҳои бегона ба онҳо мушоҳида мешавад, яъне дар забони англисӣ дар қиёс бо тоҷикӣ теъдоди забонҳое, ки ба он таъсир расонидааст, ба маротиб бештар аст. Сабаби чунин ҳолат ин аст, ки англисҳо, чунонки В. Д. Аракин қайд кардааст: «...аз гузаштаҳои дур сар карда, на танҳо бо қавмҳои Аврупой, балки бо тоифаҳои мухталифи кишварҳои дигари олам низ робитаи тичоратиро хуб ба роҳ монда буданд...» [101, 246].

Дар «ММ» 6 адад вожаи аслии тоҷикӣ ба мушоҳида расид, ки онҳоро тарҷумон бо калимаҳои иқтибосии дар забони англисӣ вучуддошта баргардон намудааст. Аз чунин миқдори унсурҳои луғавӣ 4 адади онҳо (**лоф, бар, зинҳор, дурдона**) аз замони Мавлоно Балхӣ то имрӯз дар забони тоҷикӣ маъмул буда, 2 ададашон (**шабӣ, мурдарег**) ба қатори калимаҳои архаистӣ гузаштаанд.

Вожаҳои маъмули тоҷикиро мутарҷим тавассути 10 калима ва таркибу ибора (**boasting - boast, bosom - gracious god, take heed - protect, seed - pearl**) баргардон карда, вожаҳои кӯҳнагардидаро бо калимаву ибораҳои **quality of night, inherited property - worthless – inherited** тарҷума намудааст.

1. 3. 1. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӣ мустаъмал ва таркибу ибораҳо

Аз таҳлили ин масъала чунин натиҷа ба даст омад, ки мутарҷим маъноҳои мухталифи гурӯҳе аз исмҳои сермаъноӣ асарро, ки дар нусхаи асл бо вожаҳои аслии тоҷикӣ ифода шудаанд, ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ бо калимаҳои иқтибосӣ баён намудааст. Ин ҳолатро метавон ду хел шарҳ дод: 1) барои ифодаи матлаби алоҳида дар забони англисӣ калимаи аслии он мавҷуд набудааст; 2) бо вучуди дар таркиби луғавии забони англисӣ дида шудани унсурҳои луғавии аслии мутарҷим ба қор бурдани калимаи иқтибосиро авло ҳисобидааст.

Чунин унсурҳои луғавии асар низ мисли гурӯҳҳои дигари таҳлилшуда аз лиҳози доираи маънояшон ягона нестанд: баъзеяшон дорои ду маъно ва бархе

бо фароҳии маънои худ фарқ доранд. Ҳамчун намуна ин ҷо аз вожаи **лоф** ёдовар шудан бамаврид аст.

Лоф калимаи дигари аслии тоҷикӣ буда, он, зоҳиран, аз решаи *raf-* ба маънои «сухан гуфтан» сарчашма гирифта, бо унсури луғавии *лоба* (< *rap-*) алоқаманд аст [93, ҷ. 4, 2503].

Дар «ФЗТ» дорои маъноҳои зерин будани ин вожа зикр шудааст: «1) худситой, худтаърифкунии бардурӯғ; 2) *мач.* сухан, гуфтор, гуфтугӯ» [88, ҷ. 1, 606]. Мураттибони «ФТЗТ» илова ба чунин маъноҳо инчунин дар ифодаи «даъвои беасос, иддао» [89, ҷ. 1, 728] ба кор рафтанаширо ишора намудаанд.

Дар «ММ» **лоф** ба маъноҳои зерин ба кор рафтааст:

1. Хештанситой; сухани зиёда аз ҳад ва даъвии беасл; худситоии бечо ва беасос: **Лофи** ту моро бар оташ барниҳод, / В-он сабили чарби ту барканда бод! / Гар набудӣ **лофи** зиштат, эй гадо, / Як кариме раҳм афкандӣ ба мо [д. 3, б. 737-738].

Мутарҷим **лофро** бо сифати феълии навъи якуми англисӣ **boasting** баён намудааст, ки ҷузъи асосияш **boast** [< фр. -159, 54] иқтибос аз забони фаронсавист: *Thy boasting hath set me on fire: / may that greasy moustache of thine be torn out! / Were it not for thy foul boasting, / O beggar, some generous man would have taken pity on me.*

Дар байти зерин бошад, **лоф** бо исми англисии **boast** баргардон шудааст: **Лофи** шайхӣ дар ҷаҳон андохта, Хештанро Боязиде сохта [д. 6, б. 2548]. (Who) **boast** far and wide of being Shaykhs / and make out that they have (attained to) the rank of Báýazíd.

Boast калимаи 1-2 маъно аст, ки яке аз онҳо «лоф, лофзанӣ, худситой» мебошад [87, 107; 158, 156].

2. Чоплусӣ, макр; чораҷӯӣ; чораандешӣ. Шорехи «ММ» К. Замонӣ дар бораи **лофи** байти поён таваккуф намуда, ба маънои «тадбир» омаданаширо ишора кардааст. Ҳамчунин қайд шудааст, ки ба маънои «сарафрозӣ» низ муносиб аст, яъне калимаро метавон ду хел шарҳ дод [1, д. 1, 448]: Қувват аз Ҳақ хоҳаму тавфику **лоф**, / То ба сӯзан бар канам ин кӯҳи Қоф [д. 1, б. 1388]. I

pray God to grant me strength and aid and (the right of) **boasting**, / that I may root up with a needle this mountain of Qáf.

Бар яке аз 5 [98, қ. 1, 426-429] ё 6 калимаи ҳамшакл қайд шудааст [88, қ. 1, 141; 89, қ. 1, 132-133], ки яке аз онҳо маънои «тану бадан, сина, пистон»-ро дошта, идомаи var «сина»-и забони ф. м., *varah- «сина»-и эр. б. аст ва сарчашмааш ба *цeros [98, қ. 1, 426] -и з. -ас. ҳ. -авр. мерасад.

Мавлавӣ дар «ММ» онро ба чунин маъноҳо истифода намудааст:

1. Сина ва пистон: Мезад ӯ бар сар, ки: «Эй беақл сар», / Мезад ӯ бар сина к: «Эй бенур бар» [д. 5, б. 127].

Дар чунин мавридҳо мутарҷими «ММ» яке аз маъноҳоро бо вожаи аслии англисӣ ва маънои дуҷумро бо калимаи иқтибосӣ ифода кардааст. Масалан, барои ифодаи маънои «пистон» мутарҷим калимаи **bosom** [< анг. м. bosom < англос. bōsm -159, 56]-ро интихоб намудааст, ки дар забони англисӣ он ба 3-5 маъно истифода мегардад [87, 112; 158, 146]: He smote his head, saying «O head without understanding!» / He smote his breast, saying, «O **bosom** without light!»

2. Накӯкор, дурусткор, тараф ва ҷониб: Қиблаи зоҳид бувад Яздони **бар**, / Қиблаи мутмаъ бувад ҳамёни зар [д. 6, б. 1898].

Маънои ёдшударо мутарҷим бо ибораи **Gracious God** баён кардааст, ки яке аз калимаҳои таркиби ибора, яъне **Gracious** [< фр. б. grace < лот. grātia -159, 219] иқтибосӣ ва дигаре- **God** [< англос. god -159, 216] аслии англисӣ буда, вожаи аввал дорои 2-5 маъно ва дуҷум 3-5 маъност [87, 370, 373; 158, 665, 673]: The qibla of the ascetic is the **Gracious God**; the qibla of the flatterer is a purse of gold. / The qibla of the spiritual is patience and long suffering; the qibla of form war shippers is image of stone.

Дар доираи як байт ба маънои мухталиф ба кор бурдани ин ё он вожа гувоҳи он аст, ки «...шеър яке аз қисматҳои муҳими дастовардҳои маънавию фарҳангии мардуми эронитаборро дар тули таърихи зиёда аз ҳазор сол ташкил медиҳад, ки он бо шаклу анвои гуногун ва мазмунҳои хеле баланди инсонпарварона ва забони фасеҳу ғўшнавози тоҷикӣ зинатафзои адабиёти умумибашарӣ гардидааст... шеър ва умуман каломи мавзун фишурдатарин

шакли адабиёт мебошад. Андеша ё тасвири ҳодисаю воқеаро бо камтарин луғот баён кардан аз ҳар як эҷодкори сухан маҳорат, дониш ва таҷрибаи волоеро тақозо менамояд» [с.22, 27].

Зинҳор калимаи аслии тоҷикии шаклан таҳаввулёфтаи вожаи мураккаби эронии бостон *jīvana-hāga- буда, маънои тахтуллафзияш «чуфти зиндагӣ» аст. Бо гузашти замон унсури луғавии номбурда қиёфаи худро дигар карда, ханӯз дар забони ғ. м. дар шакли zīnhār [98, ҷ. 3, 1620-1621] мавриди истифода қарор гирифт.

Дар «ФЗТ» 4 маънои ин калима: «1) амон, паноҳ; 2) аҳд, паймон; 3) калимаи нидо ба маънои паноҳ! амон! эҳтиёт кун!; 4) ҳаргиз» [88, ҷ. 1, 452] қайд шудааст, мурағатбони «ФТЗТ» фақат маъноҳои аввалу охирашро ишора намудаанд [89, ҷ. 1, 523].

Дар «ММ» низ **зинҳор** ба ҳамон ду маънои маъмул ба қор рафтааст:

1. Ба маънои «хабардор ва огоҳ бош». Калимаест, ки дар мақоми таъкид ва боздоштани қасе аз амре гуфта мешавад: Насиҳати муборизон ӯро, ки ба ин дил ва заҳра, ки ту дорӣ, ки аз қалобеса шудани ҷашми қофари асире даст баста беҳушшавӣ ва дашна аз даст бияфтад, **зинҳор-зинҳор** мулозими матбахи хонақоҳ бош ва сӯи пайқор марав, то расво нашавӣ [д. 5, б. 3768].

Маънои номбурдаро мутарҷим бо роҳи такрор овардани ифодаи **take heed**, **take heed** баён намудааст. Бояд гуфт, ки калимаи аввали ибора: **take** [< англ. м. taken < скандинавӣ: шведии бостон taka < дан. tage -159, 540] иқтибосӣ буда, дуҷумӣ: **heed** [< англ. м. heden < англос. hēdan -159, 236] аслии англисӣ аст: How the champions (of Islam) counselled him, saying, «Since thou hast so little heart (courage) and stomach (pluck) that thou art made senseless by the rolling of a captive and pinioned infidel's eyes, so that the dagger drops from thy hand, **take heed, take heed!** Keep to the kitchen of the Súfī convent and do not go to battle lest thou incur public disgrace!»

Ин калимаҳо дар забони англисӣ аз ҷиҳати доираи маъноӣ низ фарқ карда, **take** ифодакунандаи 11-42 маъно ва heed 1 маъно мебошад [87, 398, 821; 158, 723, 1575-1576].

2. Амонат ва муҳлат; амон додан ва паймон; дар байти зер ба маънои «амон додан» аст. Р. Николсон онро ба маънои «муҳофизат кардан» ва «ҳимоят кардан» ва «таъмин кардан» овардааст: Чони ту, к-андар фироқам метапид, / Чунки **зинҳораш** расидам, чун рамид [д. 3, б. 4666].

Маънои мазкур аз тарафи мутарҷими асар тавассути калимаи **protect** [< лот. *prōtectus* -159, 416] «муҳофизат кардан» баён шудааст: Thy spirit, which was quivering (with distress) in separation, / from me—since I have come to **protect** it, how has it fled?

Дар забони англисӣ **protect** дар ифодаи 3-4 маъно ба кор меравад [87, 642; 158, 1221].

Намунаи дигари чунин вожаҳо **ғар** аст, ки дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» маънояшро: «1) зани бадахлок; 2) одами бад, марди баддил» [88, қ. 2, 648; 89, қ. 1, 375] эзоҳ додаанд.

Дар «ММ» он ба маъноҳои зерин истифода шудааст:

1. Хитоб ба марди иннин ва ҳасм: Гуфташ: «Эй **ғар**, ту ханӯзӣ дар лучоч, / Менабинӣ ин тағайюр в-иртиҷоч» [д. 3, б. 1571].

Маънои мазкур тавассути калимаи **strumpet** [< анг. м. *stropet* < фр. б. **estrompette* < лот. дерин *strupum*, лот. *stuprum* < тевтонӣ ?-159, 524] ифода шудааст, ки маънои «фоҳиша»-ро дорад: He said to her, «O **strumpet**, are you still obstinately disputing (with me)? / Don't you see this change (in my appearance) and (this) tremor?»

Дар луғатномаи А. Мамадназаров калимаи **strum** зикр шуда, маънояш «тинг-тинг, диринг-диринг, оҳанги навоҳтан» [87, 800] шарҳ ёфтааст, вале **strumpet** дучор нашуд, дар фарҳанги А. С. Ҳорнби [А. S. Hornby] ҳамон як маънои **strumpet** ишора шудааст [158, 1536].

Нест лоиқ ғазви нафсу марди **ғар**, / Нест лоиқ уду мушку куни ҳар [д. 6, б. 1882].

Мутарҷим баҳри баёни чунин маъно аз калимаи иқтибосии латинии **effeminate** [< лот. *effēmināre* -159, 159] истифода кардааст, ки маънои

«занмонанд» -ро дорад: It is not suitable for an **effeminate** man to go to fight against the carnal soul: / aloes-wood and musk are not suitable for the arse of an ass.

Effeminate дар забони англисӣ фақат дар ифодаи ҳамон як маъно – «зансифат, занхислат, занхӯй, зансон» [87, 280; 158, 486] ба кор меравад.

2. Беалоқа, заиф, нотаваҷиб: Зафт гардад, по кашад дар сояе, / Коҳиле, сере, **fare**, худрояе [д. 3, б. 2890].

Маъноии мазкур бо ёрии калимаи **cowardly** ифода карда шудааст, ки асосаш унсури луғавии лотинии **coward** [< фр. couard < лот. cauda -159, 117] буда, маъноаш «тарсу» аст: He grows stout and slinks into a shady place— / a lazy, full-fed, **cowardly**, selfopinionated (creature)!

Дар забони англисӣ **cowardly** танҳо маъноии «тарсончак, буздил» [82, 204] -ро дорад.

Дурдона аз ҳиссаҳои арабии **дур(р)** [88, қ. 1, 401, 403] ва тоҷикии **дона** (ф. м. dānag, эр. б. *dānaka «дона») сохта шудааст [98, қ. 2, 1258-1259].

Дар «ФЗТ» ду маъноии **дурдона**: «1) донаи ангур, дурри якто; 2) киноя аз азиз, нури дида» [88, қ. 1, 403; 89, қ. 1, 479] зикр шудааст.

Муаллифи «ММ» **дурдона**ро ба чунин маъноҳо истифода намудааст:

1. Марвориди суда, ки дар тибб ба кор меравад: Гарчи **дурдона** ба ҳован кӯфтанд, / Нури чашму дил шуду бинад баланд [д. 1, б. 3164].

Барои ифодаи чунин маъно мутарҷим ибораи **seed-pearl**-ро истифода кардааст, ки маъноаш «марвориди кӯфта» аст. Бояд гуфт, ки ҷузъи якуми ин ибора: **seed** [< англос. sâd / seed - 159, 473] англисӣ буда, ҳиссаи дуюм - **pearl** [< англ. м. perle < фр. perle < лот - 159, 379] иқтибосӣ аст. Ҷузъи **seed** дар англисӣ ба 6 маъно ва **pearl** ба 4-5 маъно истифода мегардад [87, 723, 595; 158, 1119, 1384]: Though the **seed -pearl** is pounded in the mortar, / it becomes the light of eye and heart and looks aloft.

2. Дурри якто, дар ин ҷо ба маъноии «фарзанд»: «Сӯи манзилҳо давиду бонг дошт: / Ки кӣ бар **дурдона**ам ғорат гумошт» [д. 4, б. 932].

Дар баёни ин маъно мутарчим калимаи содаи англисии **pearl**-ро ба кор бурдааст: She ran to the dwellings (hard by) and raised an outcry, saying, / «Who has carried off my single **pearl**?»

Ҳамин тавр, баъзе маъноҳои вожаҳои аслии тоҷикии «ММ»-ро мутарчим бо калимаҳои латинӣ, франсавӣ, скандинавӣ баён кардааст.

Дар баъзе мавридҳо яке аз маъноҳо бо вожаи аслии англисӣ, вале маънои дуюм тавассути калимаи иқтибосии латинӣ ё даниягӣ тарҷума карда шудааст.

Доираи маъноии ин гуна унсурҳои луғавиро дар ҷадвали поён метавон чунин нишон дод.

Ҷадвали 3-юм

Вожаҳои тоҷикӣ	сермаънои маънои вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Лоф	2 маъно	Boasting
бар	2 маъно	bosom, gracious god
зинҳор (зинҳор-зинҳор)	2 маъно	take heed, take heed; protect
ғар	2 маъно	strumpet, effeminate
дурдона	2 маъно	pearl, seed-pearl

1. 3. 2. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии архаистии «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӣ мустаъмал ва таркибу ибораҳо

Қайд кардан бамаврид аст, ки натиҷаҳои ба таври муқоисавӣ-таърихӣ омӯхтани забонҳо барои шарҳи илмӣ ҳолати имрӯзаи забонҳо, баҳри дарки ҷараёни диалектикаи инкишофи онҳо заминаи муҳим фароҳам меорад. Аз ин рӯ, бо чунин усул ба риштаи таҳлил кашидани исмҳои сермаъноии «ММ» нишон дод, ки таркиби луғавии забон қисми аз ҳама зуд тағйирёбандаи забон ҳисоб ёфта, гурӯҳи калони вожаҳо ҳамчун унсурҳои фаёли луғавӣ дар ҳар даври замон истифода мешаванд, аммо ҳиссаи дигарашон бо сабаби пайдо нашудани эҳтиёҷ ё ба муомилот ворид шудани муроди қулаю созгарашон аз истеъмол хориҷ мешаванд, аммо онҳо дар осори хаттии ниёгон ҳифз мешаванд. Ба чунин мазмун профессор Т. Шокиров навиштааст, ки «...забон барои сухандон ва соҳибзабон метавонад ҳам сипар шаваду ҳам ханҷар. Барои ин бояд ҳар як соҳибзабон аз боигарии таркиби луғавии забонаш босамару устодона истифода бурда тавонад... Бисёр калимаҳои таркиби луғавии забон бо мурури замон

барои соҳибонаш нофаҳмою нодаркор шуда мемонанд ва ҷои онҳоро вожаҳои дигари иқтибосию худӣ мегиранд...» [78, 32].

Ба ин нукта профессор М. Саломов таваҷҷуҳ карда чунин фармудааст: «...Таркиби луғавии забон низ чун дигар омилҳои ҷамъиятӣ ҳамеша дар ҳолати рушду такомул қарор дорад. Вобаста ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ таркиби луғавии забон ҳам тақмилу тағйир меёбад ва дар айни замон инъикоскунандаи тамоми ҳаводиси ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар як давраи муайян истеъмоли як гурӯҳ вожаҳо дар забон хеле ғаёл мегарданд ва гурӯҳи дигар батадрич доираи истеъмоли худро маҳдуд карда, ба қабати ғайриғаёл ё ба истилоҳ ба гурӯҳи вожаҳои пасив ворид мешаванд...» [58, 124].

Дар «ММ» низ баъзе унсурҳои луғавии аслии тоҷикии ба истилоҳ кӯҳнашуда мушоҳида шуданд, ки онҳоро мутарҷим бо як / якчанд калимаи англисӣ баргардон кардааст. Яке аз чунин вожаҳо ифодакунандаи ду маъно буда, дигаре дар баёни се маъно истифода шудаанд. Масалан, дар «ММ» воҳиди луғавии **шабӣ** дучор гардид, ки он идомаи вожаи ф. м. *šabīg* «зерпериҳан» [98, ҷ. 3, 1852-1853] буда, навиъ аз ҷомаи дӯхта бошад ва баъзе гӯянд пӯстин аст ва ҷомае, ки шаб бар худ пӯшанд. Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ин вожа қайд нашудааст.

Дар «ММ» вожаи мавриди таҳлил дар ифодаи маъноҳои зерин ба қор рафтааст:

1. Шабҳангом; он ҷӣ лозимаи шаб аст: Гуфт Абдуллоҳ шайхи мағрибӣ: / «Шаст сол аз шаб надидам ман **шабӣ**. / Ман надидам зулмате дар шаст сол, / На ба рӯзу на ба шаб, на з-эътидол» [д. 4, б. 598-599]

Ҳангоми тарҷумаи ин гуна вожаҳо мутарҷим аз маҷмуи калимаҳои истифода намудааст, ки яке аслии англисӣ буда, дигаре иқтибосӣ мебошад. Чунончи, ба забони англисӣ маънои мазкур бо ёрии ибораи **quality of night** тарҷума шуда, яке аз ҷузъҳо: **quality** [< анг. м. qualitee < фр. *qualité* < лот. *qualitātem*-159, 425] иқтибосӣ ва дигаре **of night** [< анг. м. night / niht < англос. night / neaht -159, 348] аслии англисӣ мебошад: Shaykh ‘Abdullah Maghribí said, / «During sixty years I never perceived in night the **quality of night**. / During sixty

years I never experienced any darkness, / neither by day nor by night nor from infirmity.»

Чузъи **quality** дар забони англисӣ дорои 5 маъно ва **night** 3 маъно мебошад [158, 1031, 1240].

2. Дунё, чаҳони моддӣ, дунё ва аворизи он, ки ҳичоби роҳи солиқ мешавад: Чун надорад рӯй ҳамчун офтоб, / Ё нахоҳад чуз **шабӣ** ҳамчун ниқоб [д. 1, б. 2919]. Inasmuch as he hath not a face like the sun, / he desires nothing but **night** (to cover him) like a veil.

Доираи маъноӣ вожаи **мурдарег** баръакси **шабӣ** фарохтар буда, маъноӣ иловагӣ дараҷаи дуҷум давоми мантиқӣ маъноӣ асосӣ, дараҷаи сеҷум идомаи дараҷаи дуҷум ва м. инҳо ба шумор меравад.

Мурдарег, зоҳиран, аз ҳиссаҳои **мурд** [< ф. м. murt < эр. б. *mrta - < з. -ас. ҳ. -авр. *mer-98, қ. 4, 2593] ва **рег** сохта шудааст. Оид ба чузъи дуҷум, яъне **рег** бояд гуфт, ки дар таърихи забони тоҷикӣ ду вожаи ҳамшакли **рег-I** ва **рег-II** вучуд дошта, аввалӣ маъноӣ «сангреса» ва дуҷумӣ «бақия, боқимонда» (дар таркиби калимаи **мурдарег**)-ро дошт. **Рег-II** сарчашмаи худро аз *raikah-и эр. б. гирифта, решаи raik- маъноӣ «раҳо кардан, тарк кардан» -ро дошт [98, қ. 3, 1516].

Маъноӣ **мурдарег** / **мурдаригро**, ки дар осори ниёгон боз дар шаклҳои ихтисоршудаи **мурдаре** / **мурдарӣ** ба қор мерафт [98, қ. 3, 1517; 88, қ. 1, 744], мурағтибони «ФТЗТ» ду маъноӣ аввал, вале таҳиягарони «ФЗТ» се маъноӣ онро шарҳ додаанд: «1) меросе, ки пас аз марги касе мондааст; 2) чизи бар абас рафта, гумшуда; 3) бо хорию зиллат» [88, қ. 1, 744-745; 89, қ. 1, 842].

Дар «ММ» **мурдарег** ба маъноҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтааст:

1. Мол ва меросест, ки аз касе бимонад; моли меросӣ; ирс, чизи бемиқдор ва беарзиш: Гуфт қозӣ: «Хез, аз ин зиндон бирав, / Сӯи хонай **мурдареги** хеш шав» [д. 2, б. 627]

Ин калимаи мураккаби тоҷикӣ ба англисӣ тавассути ибораи **inherited property** баён гардида, ҳар ду чузъи ибора: **inherited** [< фр. б. enheriter < лот.

inhērēditāre -159, 262] ва **property** [< англ. м. < фр. б. *properté* < лот. *proprietātem* -159, 415] аз иқтибосҳои лотинӣ фароҳам омадаанд ва дар маҷмӯъ маънои «моли меросмонда» -ро ифода намудаанд: The Cadi said (to him), «Get up and depart from this prison: / go to the house which is your **inherited property**».

Яке аз калимаҳои дохили ибораи мазкур (**inherited**) дар забони англисӣ ба 1-3 маънои мушаххас ва дуҷумлӣ (**property**) ба 2-4 маъно истифода мешавад [87, 438, 641; 158, 800, 1218].

2. Чизҳои сақат ва камбаҳо: Майли ту сӯи муғелон асту рег, / То чӣ гул чинӣ зи хори **мурдарег** [д. 1, б. 1968].

Барои ифодаи чунин маъно, ки дар забони тоҷикӣ бо вожаи мураккаб ифода ёфтааст, мутарҷим аз калимаи сохтаи англисии **worthless** истифода бурдааст. Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ ду унсурӣ луғавӣи ҳамшакли **worth** мавҷуд аст: **worth-1** [< англ. м. *wurth / warth* < англос. *wyrðe*]; **worth-2** [< англ. м. *worthen* < англос. *weorðan* -159, 616]. Ин ҷо мутарҷим аз **worth-1** истифода бурдааст. Ҷузъи **-less** [< англ. -159, 291, 301] пасванди калимасоз аст: *Thy inclination is towards thorn-bushes and sand: / I wonder what roses thou wilt gather from worthless thorns.*

М. Мамадназаров дар забони англисӣ танҳо ба маънои «бебаҳо, ночиз, беарзиш, беаҳаммият, бефоида» [87, 930] истифода шудани **worthless**-ро ишора намудааст, аммо А. С. Ҳорнби [A. S. Hornby] хусусияти думаъноӣ доштани онро қайд кардааст [158, 1782].

3. Ирсеӣ, меросӣ: Эй басо, ки з-ин балои **мурдарег**, / Гаштааст андар ҷаҳон ӯ хурду рег [д. 1, б. 1282].

Ин маъно ба англисӣ бо ёрии калимаи сайёри лотинии **inherited** [< фр. б. *enheriter* < лот. *inhērēditāre* -159, 262], ки тавассути забони франсавӣ ба англисӣ роҳ ёфтааст, баён шудааст: *Oh, from this inherited woe many a mountain in the world / has become tiny fragments and (grains of) sand.*

Таҳлил нишон дод, ки ҳар унсурӣ луғавӣ дорои решаи амиқ буда, сарнавишти мухталиф дорад. Ин вижагии калимаву ифодаҳоро дар назар дошта Б. В. Казанский қайд намудааст, ки «...ҳар гуна калима бо таърихи худ ба

умқи таърих роҳ дорад. Агар имкони ғўтавар шудан ба ҳама самти мавҷудияти ақаллан як воҳиди луғавӣ то нуқтаи ибтидоияш, то решаи охиринаш вучуд мебошад, дар он ҳол дар мисоли ин намуна метавонистем, ки инкишофи тамоми забонро барқарор намоем ва чараёни ташаккули нутқро дарк кунем...» [124, с. 161].

Дар забони англисӣ калимаи таҳлилшуда ба як маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 438; 158, 800].

Таҳлил нишон дод, ки агарчи чузъҳои дохилии ин гуна унсурҳои луғавӣ ба хонандаи имрӯзаи тоҷик фаҳмост, аммо маънои маҷмӯи онҳоро на ҳар кас дарк менамояд.

Ба забони англисӣ яке аз маъноҳои чунин вожаҳо бо калимаҳои сода ё сохта, вале маънои дигарашон тавассути ибораҳо тафсир карда шудаанд, ки онро дар ҷадвали зерин ин тавр нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 4-ум

Вожаҳои сермаъноии тоҷикӣ	Миқдори маъноии вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Шабӣ	2 маъно	quality of night, night (to cover him)
Мурдареғ	3 маъно	inherited property, worthless, inherited

ХУЛОСАИ БОБИ 1

«ММ» баҳри беканори вожа ва маъноҳои ғайримунтазира ба шумор рафта, аксари чунин маъноҳо маҳсули тафаккури ҳуди шоир аст. Адиб эҳсоси дарккунандаи беҳамтои набзи ҳар қадам калимаву таркиб ва ибора ба шумор рафта, аз тобишҳои маъноии онҳо огоҳии хуб дорад.

Тарҷумони маснавии номбурда низ кӯшиш ба ҳарҷ додааст, ки муодилҳои мувофиқи англисии чунин унсурҳои луғавии ба асл мувофиқро ёфта, муҳимтар аз ҳама, мазмӯни дохилии «ММ»-ро ба хонанда расонида тавонад.

Бештари вожаҳои аслии тоҷикии «ММ» ба забони англисӣ бо айнӣ як калимаи аслии англисӣ тарҷума шуда, теъдоди онҳое, ки бо унсурҳои луғавии аслии мухталифи он забон баргардон шудаанд, каманд.

Микдори вожаҳои думаъно дар қиёс бо сермаъно дар маснавии мазкур имтиёз дошта, аксарашон бо як калимаи аслии сермаънои англисӣ баргардон шудаанд. Аз байни чунин унсурҳои луғавӣ онҳое бештар вижагии сермаъноӣ касб кардаанд, ки ба қабати калимаҳои умумиистеъмол дохил буда, имкони ҳамнишин шуданашон бо вожаҳои дигар зиёдтар аст.

Бархе аз унсурҳои луғавии аслии тоҷикии «ММ» аз се то ҳафт маъноро баён карда, онҳоро мутарҷим гоҳ бо айни як калимаи англисӣ ва гоҳ бо чанд вожа ифода намудааст.

Теъдоди маъноҳои дар «ФЗТ» қайдгардидаи ин гуна калимаҳо бо шумори маъноҳои дар «ММ» дарҷёфта гоҳ мувофиқат мекунад, гоҳ номувофиқӣ дида мешавад: дар баъзе мавридҳо маъноҳои зиёди ин гуна вожаҳо дар «ФЗТ» ишора гардидааст, дар ҳоле ки онҳо дар «ММ» танҳо ба ду-се маъно ба қор рафтаанд ва, баръакс, дар «ФЗТ» фақат як-ду маънои ин гуна вожаҳо ишора шудааст, вале дар «ММ» ба чандин маъно истифода шудаанд.

Решаи бархе унсурҳои луғавии тоҷикӣ ва англисӣ ягона буда, сарчашмаи онҳо ба з. -ас. ҳ. -авр. мерасад.

Ҳамаи вожаҳои аслии тоҷикии «ММ» ба ду гурӯҳ: маъмул ва архаистӣ чудо шуда, навъи аввал назар ба хели дуҷум микдоран бартарӣ дорад ва яке аз маъноҳои чунин воҳидҳои луғавиро мутарҷим тавассути калима, маънои дигарашро ба воситаи таркибу ибора тарҷума кардааст.

БОБИ 2

УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ «ММ» БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Матолиби муқаддимотӣ. Таҳлили таърихи забонҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки таркиби луғавии ҳеҷ кадоми онҳо танҳо аз ҳисоби калимаҳои худӣ тақомул наёфтааст. Дар муддати дурударози инкишофашон табиист, ки байни чунин забонҳо робита барқарор шуда, вожаву ифодаҳои яке ба дигаре интиқол меёбад ва тадриҷан ҳамчун сарвати луғавии он забон мавриди истифода қарор мегирад. Ин хусусияти забонҳои оламро дар назар дошта забоншиноси рус Р. А. Будагов навишта буд, ки «забонҳои омехта ҳодисаи ҷузъӣ ва камдучоршаванда аст, лексикаи омехта бошад, ҳодисаи бисёрдучоршаванда мебошад» [107, 12].

Ин аст, ки дар таркиби луғавии ҳар ду забони муқоисашаванда дар қатори вожаҳои аслиашон боз калимаҳои иқтибосии забонҳои дигари дунё вучуд доранд. Масалан, аз таҳлили таркиби луғавии забони тоҷикӣ муҳаққиқон ба хулосае омадаанд, ки дар он унсурҳои луғавии забонҳои арабӣ, ҷунонӣ, ҳиндӣ, туркӣ-муғулӣ, русӣ-байналмилалӣ ва ғ. инҳо ба мушоҳида мерасанд [37, 98-129; 38, 247-262].

Профессор Д. Саймиддинов доир ба таърихи равобити забони ниёғони тоҷикон бо дигар забонҳои дунё таваҷҷуҳ зоҳир намуда навишта буд: «...Равобити байниҳамдигарии забонҳои эронӣ ва ҳамчунин забонҳои эронӣ бо забонҳои ғайриэронӣ ба чандин давраҳои таърихӣ мансуб буда, собиқа ва суннати қуҳани хаттӣ дорад. Ин робита, бинобар осори хаттӣ, байни забонҳои форсии бостону мидӣ ва форсии бостон бо дигар забонҳои ғайриэронӣ (эламӣ, аккадӣ, оромӣ, ҷунонӣ) аз замони Ҳахоманишиён оғоз мегардад. Робитаи мазкур дар замони Сосониён тавсияи бештар пайдо карда, соҳаи гуногуни луғоту истилоҳотро фаро мегирад... Бархе аз луғоту истилоҳот аз роҳи суннати гуфторӣ ва гурӯҳи дигар тавассути суннати навишторӣ иқтибос шудаанд...» [52, с. 251].

Дар таркиби луғавии забони англисӣ низ, чунонки муҳаққиқон Е. В. Семенова ва Н. В. Немчинова таъкид кардаанд: «...ба чуз калимаҳои аслияш инчунин воҳидҳои луғавии иқтибосии забонҳои лотинӣ, немисӣ, франсавӣ, итолиёвӣ, испанӣ, португалӣ, скандинавӣ, келтӣ, ҳолландӣ, русӣ, арабӣ, форсӣ-тоҷикӣ ва м. инҳо ба назар мерасанд...» [140, 87-101].

Албатта, қисми зиёди ин гуна калимаҳо дар ҳар забон аз рӯи зарурат гирифта шудаанд, аммо дар таърихи ин забонҳо ҳолатҳои бидуни эҳтиёҷ гирифтани баъзе унсурҳои иқтибосӣ низ дида мешуд, ки он боиси рӯ ба харобӣ овардани забон гардид. Ин нуктаро дар назар дошта, профессор Р. Ғаффоров навиштааст, ки «талаби аҳли ҷамъият дар соҳаи гирифтани унсурҳои забони бегона низ возеҳ аст: ин кор бояд танҳо аз рӯи зарурат, ҳангоми дар забони милли мавҷуд набудани муодилҳои мувофиқ ҷомаи амал пӯшад. Риоя накардани ин талабот вайронӣ ва дӯлобии забонро зиёд мекунад, ки пешгирӣ кардани он маҳол аст...» [19, 158].

Маҳз ҳамин зарурат буд, ки ба забонҳои тоҷикиву англисӣ, чунонки қайд шуд, аз чанд забони дунё калимаҳо иқтибос гардида, боиси бойшавии таркиби луғавии онҳо шудаанд. Албатта, аз баъзе забонҳо унсурҳои луғавӣ бештар ва аз бархе камтар вориди ҳар ду забони муқоисашаванда гардидаанд.

Муҳаққиқ В. С. Расторгуева қайд кардааст, ки «...қисми аз ҳама қадимии лексикаи иқтибосиро дар забони тоҷикӣ калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд...» [138, 151].

Ҳамин мақомро дар забони англисӣ калимаҳои иқтибосии лотинӣ дорад. Муҳаққиқ Н. В. Фамина бо таъкид ба ҳисоби омории аз ҷониби олимони суруттирифта қайд кардааст, ки аз 240165 калимаи дар як фарҳангномаи муътабари англисӣ дарҷёфта қариб нимаширо иқтибосҳои лотинӣ ташкил медиҳанд [148, 86].

Вобаста ба ин масъала бояд гуфт, ки лотинӣ яке аз аввалин забонҳоест, ки бо англисӣ бархӯрд кардааст [99, 104].

Мо ҳангоми баррасии ин масъала ҳамон низоми таҳлили дар боби якум пешгирифтаре идома дода, нахуст тарҷумаи вожаҳои иқтибосии дар матни

тоҷикии дучоршударо бо калимаҳои аслии англисӣ ва баъдан бо иқтибосии дар он забон вучуддошта ба риштаи таҳлил кашидем.

2.1. Тарҷумаи вожаҳои иқтибосии «ММ» бо калимаҳои аслии англисӣ

Дар муддати инкишофи зиёда аз ҳазорсолааш забони адабии тоҷикӣ тағйироти муайянеро паси сар карда, аз бисёр унсурҳои луғавӣ ва қолабҳои ифодаи аслии худ маҳрум гардид, бар ивази онҳо ё дар заминаи сарвати луғавии худ ин забон вожаву ифодаҳои нав ба вучуд омаданд, ё аз забонҳои дигар ба он ворид шуданд. Ҳамин хусусияти таҳаввулоти забонамонро дар назар дошта профессор Д. Т. Тоҷиев қайд карда буд, ки «...дар муддати асрҳои зиёд забони адабии классикии тоҷикӣ табиист, ки ба тағйирот дучор шуд: таркиби луғавии он рӯ ба инкишоф овард, сохтори сарфу наҳваш такомул ёфт, вале чунин таҳаввулот бунёди набуд, аз ин рӯ, забони адабии муосири тоҷикӣ аз забони ашъори Рӯдакиву Фирдавсӣ кам фарқ мекунад...» [145, 38].

Чунин таҳаввулотро ҳангоми муқоисаи забони осори адибони даврони мухталиф монанди Рӯдакиву Фирдавсӣ, Мавлавиву Саъдӣ, Камолу Ҳофиз, Сайидову Бедил Донишу Айнӣ ва м. инҳо ба ҳубӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Таҳқиқи забони чунин адибон нишон додааст, ки «...тамоми вожаҳои забон ба асоси маъноӣ луғавию грамматикӣ ва шаклӣ (суварӣ) ва мавқеияти тазодӣ иртибот дошта, дар доираи робитаи парадигматикӣ онҳо ба гурӯҳу зергурӯҳҳо (микро- ва макросистемаҳо), аз қабилӣ муродифот, мутазод, **сермаъно**...ва ғ. гурӯҳбандӣ ва табақабандӣ шуда ва ба асоси робитаи синтагматикӣ, бо дарназардошти тамоми паҳлуҳои маъноӣ (ҳам маъноӣ аслӣ ва ҳам маъноӣ маҷозӣ) ва суварӣ матраҳ гардидаанд...» [29, 12].

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ аз ҷумлаи адибоне ба шумор мерафт, ки дар инкишофи забони адабии тоҷикӣ хидмати арзандаеро ба ҷо оварда, бо садҳо унсури луғавии эҷоднамудааш таркиби луғавии забонамонро такмил додааст. Ин аст, ки забони назми ин давра ба шахсони бузурге мисли Мавлоно вобаста буда, нафароне чун ӯ ба забони назм хусусиятҳои барҷастаи фардӣ дохил кардаанд.

Бо вучуди кӯшиши зиёди адибон дар ифодаи матлаб бо вожаву ифодаҳои аслии тоҷикӣ зарурате пеш меомад, ки дар чараёни баёни андеша бо сабаби вучуд надоштани имкони иваз намудани онҳо ба вожаи дигари асли аз калимаҳои иқтибосӣ, ба хусус арабӣ истифода намојанд. Ба ин чихати забони «ММ» ишора намуда, Президенти кишварамон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон овардаанд, ки «...забони ғанӣ ва рангини «Маснавӣ» камназир аст. Дар баробари корбурди вожагону калимаҳои ноби забони модарӣ Мавлоно аз калимоту таъбироти арабию туркию ҷунонӣ низ фаровон истифода бурдааст. Таҳқиқи густурдаи забони осори безаволи назму насри Мавлоно барои аз нав зинда кардани вожагону калимаҳо ва таъбирҳои ноби тоҷикӣ ва мавриди истифодаи ҳамагон қарор додани онҳо аҳаммияти зиёд дорад...» [46, 392-393].

Чӣ тавре ки забоншинос С.Ҳалимов мегӯяд: «Сабаби дигар дар осори манзум пайдо шудани...эҳтиёҷ ба мувозана ва мутародиф ва риояи фасоҳати лафз, кӯтоҳии луғат ва қайди қофия мебошад» [65, 51].

Сабаби сеюм ин аст, ки Мавлоно дар қатори чанд адиби дигар амсоли Саъдӣ муддате дар кишварҳои араб зиндагӣ ва таҳсил намуда, «...аз забони араб хеле хуб бархурдор буданд ва муваффақияту пешрафтҳои ин забон шояд дар осорашон бетаъсир намонда буд...» [65, 242].

Ин аст, ки дар «ММ»-и шоир монанди дигар осораш дар қатори садҳо вожаву ифодаҳои ноби тоҷикӣ, ки гурӯҳи калони онҳо то ҳол ҳам дар забони адабӣ, ҳам шифоҳии тоҷикон ба кор мераванд, ҳиссае аз калимаҳои иқтибосии арабӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки доираи маънояшон аз якдигар фарқ карда, яке танҳо дорои ду маъно ва қисме ба якчанд маъно истифода гардидаанд.

Дар «ММ» миқдори муайяни вожаҳои иқтибосӣ ба мушоҳида расиданд, ки аз онҳо як қисмашон дар ҳама давраи инкишофи забони тоҷикӣ маъмул (**мурғ, меҳр, соҳил, маркаб, чид, ҳадис, зарб, аврат, ғул / ғулл, баҳр, каф, ҳабиб, нур, малик, сабо, чайб, музтар, мизон**) буда, онҳоро мутарҷим гоҳ бо як ва гоҳ бо чанд калимаи аслии англисӣ (**bird, sun- verily love, shore, rode - steed, earnest - zealously, talk, blow - fighting, woman - wife, shackle, sea, hand - foam,**

loves, light, king- - lordship, east-wind, head and bosom, under compulsion - necessity, weighing-scales – balance) тарчума кардааст. Қисми дигарашон (**қадид, химом, фарас, зухй, ичл, калб, вадуд, шурук, кудс, кул, гулул, визр, кисва / кисват, ямин**) бо гузашти айём ба қатори вожаҳои куҳнагардида ворид шуда, тарҷумони англисии «ММ» ин гуна унсурҳои луғавиро тавассути калимаву таркиб ва ибораҳои аслии англисии **strips of meat – qadíd - threadbare, death, horse, morning, calf, dog, loving, east - sunrise, Jerusalem - holiness, the word - the song, ghulúl (unfaithfulness), burden - load, garment - clothe, one's hand - right hand – oath** тарчума намудааст.

2. 1. 1. Тарҷумаи иқтибосҳои маъмули «ММ» бо калимаҳои аслии англисӣ

«ММ» ганчинаи бебаҳои вожаву ифодаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ ба шумор меравад. Дар маснавии мазкур хонанда, пеш аз ҳама, бо ду гурӯҳи калимаҳои аз забонҳои дигар дохилшуда дучор меояд: аз забонҳои дигари эронӣ ва арабӣ. Аз ин рӯ, мо нахуст доир ба вожаҳои забонҳои дигари эронии дар «ММ» истифодагардида ва баъдан роҷеъ ба иқтибосҳои арабӣ назари худро баён кардан мехоҳем.

Иқтибосҳои забонҳои дигари эронӣ ҳамоно калимаҳои умумиэроние ҳастанд, ки минбаъд тавассути он забонҳо бо соҳиб шуданашон ба нишонаҳои овозии хос ба он забонҳо ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд [53, 27]. Дар даврони баъдӣ, аз ҷумла имрӯз ин гуна унсурҳои луғавӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ барои инъикоси соҳаҳои ҳаёти тоҷикон ба дараҷае серистеъмол шудаанд, ки бегона будани онҳоро на ҳар кас дарк менамояд. Маҳз ҳамин хусусияти онҳоро дар назар дошта, профессорон Д. Т. Тоҷиев ва Р. Ғаффоров таъкид кардаанд, ки «...таъсири забонҳо-хусусан таъсири забонҳои хеш ба ҳамдигар амри ногузир аст. Ҳама забонҳои олам дар чараёни инкишофи таърихӣ аз натиҷаҳои ин амали хайр бархурдор шудаанд... Баъзе аз ин унсурҳо аз бобати сохт, пурраву барҷаста ифода намудани маънои дилхоҳ назар ба муодилҳои худ, ки дар забонҳои дигар мавриди истифодаанд, беҳтар буда, аз ин

чихат пурра сазовори онанд, ки ба ин забонҳо иқтибос шаванд. Такмили забонҳо ба туфайли чунин таъсири мутақобила судбахш аст...» [61, 94].

Яке аз калимаҳои бо нишонаи овозии забони портӣ ба забони тоҷикӣ дохилгардида **мурғ** аст, ки он дар эр. б. дар шакли *mrga-* дучор шуда, баъдан ба забони портӣ ба гунаи *mwrg / murg* роҳ ёфт [98, ҷ. 4, 2599]. Ин калима чанд муддат дар забони тоҷикӣ дар ду шакл: **мурв** ва **мурғ** ба кор рафта, баъдан гунаи дуум маъмул шуд. Ин аст, ки дар «ММ» низ танҳо мувозии **мурғ** дар баёни маъноҳои зерин истифода шудааст:

1. Марди комил, муршид: Ҷони ҳар **мурғе** ки омад сӯи Қоф, / Ҷумлаи олам аз ӯ лофанду лоф [д. 4, б. 838].

Ин маъноро тарҷумон тавассути калимаи аслии англисии **bird** [< англ. *brid* < англос. *bridd* -159, 50] ифода карда, дар қавсайн вожаи мушаххаскунандаи **spiritual** [< англ. *spirit* < фр. *esprit*]-ро ба кор бурдааст, ки дар забони англисӣ он дар ифодаи 2-3 маъно, аз ҷумла «руҳӣ, равонӣ» истифода мегардад [87, 775; 158, 1487]: Whenever the soul of any (**spiritual**) **bird** has come to (Mount) Qaf, / all the world boa st and brag on account of it.

М. Мамадназаров танҳо ба ҳамон маънои зикршуда истифодагардии **bird**-ро дар англисӣ зикр намудааст [87, 99], вале А. С. Ҳорнби [A. S. Hornby] дорони 3 маъно будани онро ишора кардааст [158, 139].

2. Мардум; аснофи мардум. Дар байти зерин вожаи мазкур дар шумораҳои танҳо ва ҷамъ ба кор рафтааст: Чун ба **мурғонат** фиристод аст ҳақ / Лаҳни ҳар **мурғе** бидодастат сабақ [д. 4, б. 852]. Since God hath sent thee to the **birds**, / He hath instructed thee in the note of every bird.

3. Воқеияти ваҳдати Илоҳӣ; воқеияти ваҳдати вучуд; тавҳиди воқеӣ; тавҳиди зотӣ: Оина-й холис нагашт ӯ мухлис аст, / **Мурғ**ро нагрифтааст ӯ, муқнис аст [д. 2, б. 1315]. (If) he has not become (selfless, like) a pure mirror, he is (no more than) mukhlis: / (if) he has not caught the **bird**, he is (still) hunting.

4. Мардони комил: Ё аз он **мурғон**, ки гулчин мекунанд, / Байзаҳо заррини симин мениҳанд [д. 5, б. 2554]. Or of the Sea whose waves are pearls and whose

pearls are speaking and seeing, / Or of the **Birds** which pick roses and lay eggs of silver and gold.

Дар мисоли вожаи **мурғ** дарк намудан душвор нест, ки «...калима дар нутки равон-мавридҳои гуфтору нигориш ва анвои сабку услубҳои мухталиф на фақат маъноҳои сирф луғавиро, балки тобишҳои дигари ба олами эҳсосот алоқаманд, мавқеъ ва мавридҳои истеъмолашро низ зоҳир мекунад. Калимаҳои таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеъ ва мавридҳои истеъмоли хоси худро доранд ва ҳар яке бо маҷмуи хосиятҳои услубии худ аз тамоми калимаҳои дигар ва ҳатто аз калимаҳои муродифии ба онҳо наздик ба кулӣ фарқ мекунанд. Дар натиҷа дар байни маъноҳо ва мавридҳои истеъмоли калимаҳои таркиби луғавӣ робитаҳо ва ҳамнишиниҳои гуногуну аҷиб ба вуҷуд меоянд, ки асоси ин ҳама ҳамнишиниҳоро вобаста будани маъно ва истеъмоли ҳар як калимаи забон аз калимаҳои дигари он ташкил медиҳад. Ин, дар навбати худ, амали қонуниятҳои дохилии системаи луғавию маъноии забон аст» [38, 192].

Мувофиқи қайди профессор Д. Саймиддинов, як нишонаи калимаҳои забонҳои шимолӣ-ғарбӣ (портӣ) дар таркиби вожаҳо вуҷуд доштани гурӯҳи ҳамсадоҳои **hr** аст [53, 28]. Аз ин нуқтаи назар **мехр** низ иқтибос аз забони номбурда ба шумор рафта, Мавлавӣ онро ба чунин маъноҳо истифода кардааст:

1. Номи офтоб: Аз капихӯёни куфрон, ки дарег, / Бар набихӯён нисори **мехру** меғ [д. 6, б. 1828].

Муодили англисии калимаи зикргардида **sun** [< англ. m. sonne < англос. sunne - 153, 530] аст: (Even) straw is refused to those who apishly show ingratitude, / (while) **sun** and cloud (sunshine and rain) are lavished on those who resemble the prophets in disposition.

Дар забони англисӣ калимаи номбурда дар ифодаи 3-5 маънои дигар ба қор меравад [87, 809; 158, 1550].

2. Раҳмату шафқат ва ишқу муҳаббат: Чун туро дидам ман, эй руҳӯл билод, / **Мехри** ин хуршед аз чашмам фитод [д. 6, б. 1085].

Маънои мазкур тавассути ибораи **verily love** баён шудааст, ки он аз ҳиссаҳои **verily** [< varray < фр. б. veray, фр. vrai < лот. – uērāx -153, 591] ва **love**

[< англ. м. loue / love < англос. lufu -153, 303] иборат аст: When I beheld thee, O Spirit of the world, / **verily love** for this (earthly) sun fell from mine eye.

Verily дар забони англисӣ хусусияти 1-3 маъной ва **love** 5-6 маъноиро дорост [87, 497, 895; 158, 916, 1713].

Ҳиссаи калони вожаҳои иқтибосии «ММ»-ро, чунонки ишора шуд, калимаҳои арабӣ дар бар гирифтаанд. Вобаста ба ин масъала бояд гуфт, ки байни забонҳои тоҷикиву арабӣ робитаи қадим вучуд дошта, ҳар ду забон ба ҳамдигар таъсири муҳим гузоштааст: вожаҳои зиёди тоҷикӣ дар забони арабӣ ва, баръакс, арабӣ дар тоҷикӣ мушоҳида мешаванд [55, 96-98]. Ҳамин хусусияти забони тоҷикиро дар назар дошта, академик М. Шакурӣ навиштааст: «Забони тоҷикӣ дар давоми қарнҳои бисёре ба забонҳои гуногун алоқаманд буда, на фақат ба дигар забонҳо ғаномандӣ бахшид, балки аз дороиҳои онҳо баҳра бардошта, ғаномандии худро афзун кард. Ба ҳамин сабаб ҳазор сол аст, ки забони тоҷикӣ дар Шарқу Ғарб чун яке аз забонҳои тавоно эътибор дорад» [80, 360].

Тавре ки ишора гардид, як қисми вожаҳои иқтибосии «ММ»-ро, ки бо аини як калимаи аслии англисӣ тарҷума шудаанд, онҳое дар бар гирифтаанд, ки то имрӯз ҳамчун унсурҳои луғавии маъмул аз забони тоҷикон шунида мешавад. Аксари онҳо ба тору пуди забони тоҷикӣ дохил гардида, маъноҳоеро касб кардаанд, ки дар забони асл дучор шудан ғайриимкон аст. Забоншинос Х. Ҳусейнов дар мисоли вожаи арабиасл *саноеъ* мутобикшавии ин гуна унсурҳои луғавиро чунин шарҳ додааст: «Калимаи «саноеъ»...аз ҳамин тавр воҳидҳои забони адабӣ-китобӣ ба ҳисоб меравад. Вай аз забони арабӣ буда, маънояш «ҷамъи санъатҳо» аст. Аммо дар матн ба маънои «асбобу анҷомҳои хонагӣ» ва дигар предметҳои пахтагин истеъмол ёфтааст... Дар ин ҷо «саноеъ» маънои арабии худро гум кардааст... Хусусияти муайяни услубӣ ва ифоданокӣ дар ҳамин мафҳуми нави он буда, нависанда онро бо ҳамин мақсад ба кор бурдааст» [72, 30].

Ҳиссае аз ин гуна вожаҳо ифодакунандаи ду маъно мебошад. Яке аз намунаҳои чунин воҳидҳои луғавӣ **соҳил** аст, ки калимаи арабӣ ҳисоб ёфта,

маънояш «замини лаби дарё ва баҳр, канораи дарё, лаби баҳр» мебошад [88, ҷ. 2, 267; 89, ҷ. 2, 264].

Дар «ММ» **соҳил** ба маъноҳои зерин ба кор рафтааст:

1. Дунёи зоҳир ва ҷаҳони аъроз киноя аст: Чун зи дарё сӯи **соҳил** бозгашт, /
Чанги шеърӣ маснавӣ бо соз гашт [д. 2, ҷ. 5].

Маънои мазкурро тарҷумон тавассути калимаи **shore** ифода намудааст. Дар забони англисӣ се вожаи ҳамшакли **shore** вучуд дорад, ки аввалӣ унсури луғавии аслии англисӣ [< англ. м. schore < англос. score - 159, 477, 482] буда, ҳаммаъноӣ **соҳил** аст: When (I say) he returned from the Sea towards the **shore**, / the lyre of the poesy of the Mathnawí became attuned (again).

2. Гоҳе киноя аз олами мисол аст: Чун расидам сӯи як **соҳил** ба гом, / Буд бегаҳ гашта рӯзу вақти шом [д. 3, ҷ. 1984]. When I came on foot to a certain **shore**, / the day had turned late, and 'twas eventide.

Дар ин маврид **shore** ба маънои маҷозӣ (олами мисол) ба кор рафта, чунин маъноро аз як байт дарк кардан душвор аст, онро метавон аз матн пай бурд.

Shore дар забони англисӣ фақат ба маънои қайдшуда истифода мешавад [87, 738; 158, 1416].

Чид(д) яке аз 2 калимаи ҳамшакли арабиасли **чид-I** ва **чид** / **чидд-II** ба шумор рафта, аввалӣ маънои «гардан» ва дуюмӣ хусусияти 2-маъноии: «1) саъй, кӯшиш; 2) дурустӣ, ҳақиқат» [88, ҷ. 2, с. 780] дорад. Мураттибони «ФТЗТ» танҳо **чид-I**-ро ишора намудаанд [89, ҷ. 2, 591].

Дар «ММ» **чид** / **чидд-II** ба кор рафта, шоир тавассути он ду маънои зайлро баён кардааст:

1. Дурустӣ дар кор ва зидди ҳазл: Аз яке рӯ зидду як рӯ муттаҳид, / Аз яке рӯ ҳазлу аз як рӯй **чид** [д. 1, ҷ. 2916].

Маънои ишораёфта ба забони англисӣ тавассути калимаи **earnest** баён карда шудааст. Лозим ба қайд аст, ки дар забони мазкур ду вожаи ҳамшакли **earnest-1** [< англ. м. earnest < англос. eornost-159, 159] ва **earnest-2** [англ. м. ernes < фр. б. erres / arres, фр. arrhes < лот. arrha / arrhabo < юн. ἀρραβία < ибрӣ 'ērābōn - 159, 159] вучуд дорад. Дар ин ҷо мутарҷим аз **earnest-1** истифода намудааст, ки

маънои «чиддӣ»-ро дорост: From one aspect they are opposites, and from one aspect they are unified; / from one aspect they are jest, and from one aspect they are **earnest**.

Ҳамин маъноро тарҷумон дар ҷойи дигар бо калимаи сохтаи **zealously** ифода намудааст, ки ҷузъи асосии он **zealous** [<фр. м. *zealous* < лот. *zelim* < юн *ζήλος* -159, 622] иқтибос аз забони юнонӣ мебошад ва маънояш «серғайрат, ғайратманд» аст [87, 936]: Ҳар ки поёнбинтар, ӯ масъудтар, / **Чидтар** ӯ корад, ки афзун дид бар [д. 4, б. 2988]. The more one describes the end, the more blessed is he: / the greater one sees the crop (to be), the more **zealously** he sows.

2. Кӯшиш ва пофишорӣ. Тибқи қайди С. Гавҳарин, ин ҷо ишорае ба ҳадис дида мешавад [97, ҷ. 3, 280]: Чун талаб кардӣ, ба **чид** омад назар, / **Чид** хато нақнад, чунин омад хабар [д. 2, б. 1697].

Маънои мазкурро низ мутарҷим тавассути такрори калимаи **earnest** баён намудааст, ки он дар забони англисӣ дар ифодаи як маънои зикршуда ба қор меравад [87, 276; 158, 478]: When you have made search (and your) looking has been in **earnest—earnest** endeavour does not fail: / so the Tradition has come down (from the Prophet).

Аз чанд намунаи ғавқ шояд аён шуда бошад, ки баъзе маънои вожаҳои зикршуда дар осори дигар адибон низ дучор меояд, бархеро Мавлавӣ худ эҷод кардааст. Муаллифи «ММ» бо чунин амалаш ҳамчун устои забардасти сухан забони адабии тоҷикиро ғанӣ гардонида, ба ин восита низом ва суннати хоссаи забонию услубиро ҳам ба вуҷуд овардааст. Чунин хусусияти маъноии вожаҳоро метавон дар мисоли иқтибосҳои арабии дигар низ дучор омад. Чунончи, дар «ФЗТ» **авратро** ин тавр шарҳ додаанд: «1) андоми ниҳонӣ, шармгоҳ; 2) зан; завҷа» [88, ҷ. 1, 35; 89, ҷ. 1, 35].

Дар «ММ» **аврат** ба чунин маъноҳо истифода шудааст:

1. Зан ба таври кулӣ: **Авратеро** зуҳра кардан масх буд, / Хоку гил гаштан чӣ бошад, эй ануд [д. 1, б. 536].

Баҳри баёни ин маъно дар забони англисӣ калимаи **woman** [< англос. wīfman -159, 614] ба кор меравад: To make a **woman** Zuhra was metamorphosis: / what (then) is it to become earth and clay, O contumacious one?

Woman дар англисӣ дар ифодаи 6 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 926; 158, 1772].

2. Зан ва завҷаи мард, иёл: В-он, ки қасди **аврати** ту мекунад, / Сад ҳазорон хашм аз ту медамад [д. 5, б. 3046].

Wife [< англос. wīf -159, с. 610] муодили англисии **зан** ва **завҷаи мард**, **иёл** ба шумор рафта, дар англисӣ тавассути ин калима маҳз ҳамин маъноро ифода менамоянд [87, 920; 158, 1762]: And (in the case of) a man who visits your **wife**, / a hundred thousand angers shoot up from you.

Баъзе муҳаққиқон аз таҳлили дараҷаи корбурди вожаҳо ба маъноҳои аслий ва маҷозӣ ба хулосаи зерин омадаанд: «...калима дар танҳои дорои як маъно - маънои аслий (асосӣ) буда, вале дар ҷумла, матн ё худ дар ихтисоси ҳамаи маъноҳо бо дигар калимаҳо маъноҳои наву иловагӣ (маҷозӣ) гирифта, сермаъно мегардад, лекин маънои аслий нисбат ба маъноҳои иловагӣ серистеъмоли мебошад» [29, 161]. Аммо маводди «ММ» нишон дод, ки шоир ҳар ду маънои калимаҳоро қариб баробар (ҳатто дар баъзе мавридҳо истифодаашон ба маънои маҷозӣ бартарият дорад) ба кор бурдааст.

Ғул / **ғулли** арабӣ маънои «занҷир, тавқи оҳанин»-еро дорад, ки дасту гардани зиндониёнро бо он мебандад [88, ҷ. 2, 656; 89, ҷ. 1, 386].

Мавлавӣ вожаи номбурдари ба ҷуз маънои зикргардида инчунин дар ифодаи маъноҳои зерин ба кор бурдааст:

1. Гарданбанд, тавқи оҳанин ва банд: Ҷузви ту аз кулли ӯ кулӣ шавад, / Ақли кул бар нафс чун **ғул** шавад [д. 1, б. 2053].

Дар ифодаи чунин маъно тарҷумон калимаи аслии англисии **shackle** [< англос. sceacul -159, 477]-ро кор фармудааст: Through his whole thy part is made whole (and perfect): / Universal Reason is like a **shackle** on the neck of the flesh.

2. Дар мисраи дуум киноя аст аз худхоӣ, худбинӣ. Дорои ин маъно будани **ғул** дар «ФЗТ» қайд нагардидааст: К-ин чӣ **ғул** аст, эй Худо, бар

гарданам, / В-арна **ғул** бошад, ки гӯяд ман манам [д. 1, б. 2449]. О God, what **shackle** is this on my neck? / Were it not for the **shackle**, who would say ‘I am I’

Дар забони англисӣ дар ифодаи ҳар ду маъно як калима истифода шудааст ва маънои дуоми калима- «худхоҳӣ» дар варианти тоҷикӣ дида намешавад.

Дар забони англисӣ **shackle** ба 2 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 731; 158, 1402].

Қаблан таъкид шуда буд, ки доираи маънои чунин унсурҳои луғавӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад: баъзе ифодакунандаи ду маъно ва бархе баёнкунандаи маънои бештаранд. Дар робита ба чунин вижагии унсурҳои луғавӣ забоншиноси шуравӣ В. Г. Гак ин тавр овардааст: «Ҳангоми ба маънои дигар қорбаст кардани калима мо дар як вақт ду мафҳумро дар худ тасаввур мекунем: **ибтидоӣ** ва **нав**. Ин ҳолат илова ба маънои аввал ҳангоми ғунҷоиш ёфтани маънои дигар ҳис мегардад. ...Дар натиҷаи истифодаи зиёд воситаҳои образнок тадриҷан зудуда мешаванд. Ш. Балли дар шкалаи барҳамхӯрии образҳо се зинаро қайд мекунад: дар оғоз ифодаи тағйирёфта образнокии худро нигоҳ медорад. Ин образи мушаххас, эҳсосӣ аст. Он тасаввуротро бедор карда, манзараи ҳодисаро тасвир менамояд. Баъдан образи эмотсионалӣ чараён мегирад, ки маънои мушаххас барҳам хӯрда, танҳо тобиши эмотсионалӣ боқӣ мемонад. Ва, ниҳоят, образҳои «матрук» пайдо шуда, дар онҳо тағйири маъно танҳо дар натиҷаи таҳлили этимологӣ муайян карда мешавад» [107, 109].

Ба ин хусусияти унсури луғавӣ дахл карда, профессор Ҳ. Маҷидов низ навиштааст: «Маънои луғавӣ бо ду роҳ-маҷоз ва инкишофи тадриҷии ғайримажозии калима тавлид меёбад. Дар ин маврид маҷоз на чун нави маънои луғавӣ, балки ҳамчун воситаи бавучудоварандаи маъноҳои ҷудогонаи луғавӣ фаҳмида мешавад. Робитаи байни маъноҳою шайъҳо ва кўчидани маънои як калима ба дигаре усули маҷозии тавлиди маънои луғавиро ташкил медиҳад... Бо усули инкишофи тадриҷӣ маънои луғавӣ сифатан аз як зина ба зинаи дигар, аз дараҷаи паст ба дараҷаи болотаре мегузарад. Дар ин маврид ба ҳам муқобилгузори маънои мафҳумии луғавӣ ва маъноҳои нав, ки дар усули маҷоз мушоҳида мешавад, вучуд надорад. Дар инкишофи тадриҷии

ғайримаҷозӣ маънои мавҷудаи луғавӣ гӯё сифатан дигар шуда, акнун шайъ ё ходисаи наvero далолат мекунад» [с.202, 203].

Ин ҷо ҳамчун намуна метавон аз вожаи **баҳр** ёдовар шуд. Дар «ФЗТ» ва «ФЗТТ» арабиасл будани ин калима ишора шуда, маъноҳои зеринаш қайд шудааст: «1) дарёи азими шӯр ҳамчун баҳри Хазар (Каспий); 2) вазни шеър дар арӯз» [88, ҷ. 2, 165; 89, ҷ. 1, 157].

Дар байтҳои зерин Мавлавӣ калимаи **баҳрро** ба ҷаҳор маъно ба кор бурдааст, ки ҳамаи онҳо ишора ба оятҳои алоҳида ё мафҳумҳои дигари динӣ ҳастанд. Чунончи, дар байти аввал шиор ба ояти 6-уми сураи Таквир дар хусуси замони мисли оташ афрӯхта шудани дарёҳо ишора намудааст: **Баҳрро** гӯям, ки: «Ҳин, пурнор шав», / Гӯям оташро, ки: «Рав, гулзор шав» [д. 2, б. 1628].

Қайд кардан бамаврид аст, ки ин ва ду маънои дигари ин унсури луғавӣ ба забони англисӣ бо вожаи аслии англисии **sea** [< англ. м. see < англос. sēe -159, 473] ифода карда шудааст: I say to the **sea** “Hark, be full of fire!?” / I say to the fire, “Go, be a rose-garden!”

Дар мисраъҳои поён мақсади шоир аз истифодаи калимаи **баҳр** ҳақиқат ва зоти ашё, ё ки зоти Бори таолост: Ҳаққи он нуру ҳақи нурониён, / К-андар ин **баҳранд** ҳамчун моҳиён. / **Баҳри** ҷону ҷони **баҳр** ар гӯямаш, / Нест лоик, номи ту мечӯямаш [д. 2, б. 933-34]. By the truth of that Light and by the truth of those / illumined ones we are as fishes in that **sea** – / Tis not fitting if I call it the **sea** of the soul and the soul of the **sea**: / I am seeking a new name for it.

Дар мавриди сеюм мақсади адиб аз корбурди калимаи **баҳр** ифодаи маънои «руҳ, ҷон» аст: Каффи Аҳмад, 3-он назар маҳдуш гашт, / **Баҳри** ӯ аз меҳри каф пурҷӯш гашт [д. 4, б. 3798]. The foam (body) of Ahmad was torn (powerfully affected) by that sight (of Gabriel) / (but) his **sea** (spirit) surged up (displayed itself in action) for love and the foam.

Маънои «олами руҳонӣ, олами маърифат» низ ба забони тоҷикӣ бо вожаи **баҳр** ва англисӣ бо калимаи **sea** ифода ёфтааст: Мар малоикро сӯи бар роҳ нест, / Ҷинси ҳайвон ҳам зи **баҳр** огоҳ нест [д. 2, б. 3775]. The angels have no access to the land, / the animal kind, again are ignorant of the **sea**.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки **sea** дар забони англисӣ дорои 3-4 маъно мебошад [87, 719; 158, 1376].

Бо як ё чанд воҳиди луғавии англисӣ тарҷума шудани ин гуна вожаҳоро дар ҷадвал ин тавр нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 5-ум:

Вожаҳои иқтибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Мурғ		2 маъно	bird
Меҳр		2 маъно	sun, verily love
моҳил		2 маъно	shore,
чид(д)		2 маъно	earnest, zealously
аврат		2 маъно	woman, wife
Ғулл		2 маъно	shackle
баҳр		4 маъно	sea

2. 1. 2. Тарҷумани иқтибосҳои архаистии «ММ» бо калимаҳои аслии англисӣ

Аҳли таҳқиқ аз таҳлили забони осори манзуму мансур ба хулосае омадаанд, ки таркиби луғавии ҳамаи онҳо ду гурӯҳи калони унсурҳои луғавиро дар бар гирифтааст: 1) онҳое, ки имрӯз низ ба кор мераванд; 2) онҳое, ки ҳоло архаистӣ шудаанд [33, 476-478].

Ин гуна унсурҳои луғавӣ, аз ҷумла вожаҳои иқтибосии арабӣ ба забони «ММ» низ хос аст. Чунонки қаблан ишора гардид, дар маснавии номбурда теъдоди архаизмҳое, ки бо калимаҳои аслии англисӣ тарҷума шудаанд, дар қиёс бо иқтибосҳои маъмули арабӣ камтар буда, онҳо мисли гурӯҳҳои дигари луғавӣ-маъноӣ гоҳ бо як ва гоҳ бо чанд вожаи англисӣ баргардон карда шудаанд.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки корбурди ин гуна иқтибосҳо дар назм аз наср тафовут дорад, яъне «...агар дар назм маҳз шакл ва маъноӣ ба вазни арӯз мувофиқбудаи калимаҳо ба эътибор гирифта шуда бошад, дар наср, махсусан, ба моҳияти масъалаҳои тасвир мувофиқ ва муносиб будани маъноӣ он калимаҳо ба ҳисоб гирифта шудааст... » [72, 47].

Профессор С. Сабзаев дар осори Мавлоно чаҳор навъи калимаҳои архаистии арабиро ҷудо намудааст: а) онҳое, ки ҳам дар ашъори Мавлоно, ҳам осори пешиниёни ӯ ба кор рафтаанд (**сувар, кисват, маймана...**); б) архаизмҳои дар осори гузаштагон низ камистеъмол (**сухур, сарим, ташнеъ...**); в) архаизмҳое, ки ҳоло хоси услуби хаттии китобӣ ҳастанд (**таҷалло, кавкаб, муфлис, маъбад...**); г) ибораю фикра ва ҷумлаҳои арабӣ [51, 92-95].

Ин навъи унсурҳои луғавӣ дар «ММ» аз ҷиҳати доираи маъно ба ду қисм: думаъно ва сермаъно ҷудо мешаванд. Як намунаи вожаи думаъно **зуҳӣ** аст, ки дар «ФЗТ» дучор нашуд, А. Деҳхудо дорои 2 маъно: «1) ҷоштгоҳ; 2) офтоб» будани **зуҳӣ** (бо ҳарфи зод)-ро қайд кардааст ва барои ҳар ду маъно аз Мавлавӣ байт овардааст [96, ҷ. 9, 15153-15154].

Дар «ММ» низ ҳар ду маънои ёдшуда ба мушоҳида мерасад:

1. Ҷоштгоҳ, субҳ: Он чунон рӯе, ки чун шамси **зуҳост**, /Он чунон рухро хорошидан хатост [д. 5, б. 554].

Ин ва маънои дуҷоми ин калимаро мутарҷим тавассути калимаи аслии англисии **morning** [< анг. м. morwen -159, 335] ифода кардааст: Sucha faceth atresem blesthe **morning** sun—/ 'tissinful torend acounten an celik ethat.

2. Офтоб, равшанӣ: Нурашон ҳайрони ин нур омада, / Чун ситора 3-ин зуҳо фонӣ шуда [д. 6, б. 3070]. Their (the heavens') light is dazzled by this Light / and vanishes like the stars in this radiance of morning.

Дар забони англисӣ тавассути калимаи **morning** 1-3 маъно ифода карда мешавад [87, 532; 158, 995].

Калбро мураттибони «ФЗТ» ва «ФТЗТ» «саг» тафсир намудаанд [88, ҷ. 1, 529; 89, ҷ. 2, 580], Мавлавӣ бошад, онро ба ҷуз ин маъно боз дар ифодаи «нафс ва авомили он» ба кор бурдааст:

1. Саг: Пас адуви ҷони сарроф аст қалб, / Душмани дарвеш к-ибвад ғайри **қалб** [д. 4, б. 26].

Калбро тарҷумон бо муодили англисии он **dog** [< анг. м. dogge < англос. docga -159, 148] баргардон намудааст: Hence the false coin is the mortal foe of the money-changer: / who is the enemy of the dervish but the **dog**?

2. Нафс ва авомили он: Он назар дар бахт чашм аҳвал кунад, / **Калбро** кахдонию танбал кунад [д. 6, б. 429].

Дар чунин мавридҳо мутарчим калимаи **dog** «саг»-ро истифода намуда, маънои ирфонии онро баргардон накардааст: To look at Fate (alone) makes the eye asquint: / it makes **the dog** be attached to the kennel and lazy.

Дар забони англисӣ **dog** ифодакунандаи 4-6 маъност [87, 261; 158, 448].

Вобаста ба бархе аз маъноҳои вожаҳо дар «ММ» бояд гуфт, ки онҳо хеле нодир буда, дар осори ниёгон назирашонро пайдо кардан душвор аст. Ба чунин маъно истифода шудани ин гуна калимаҳоро бархе аҳли таҳқиқ маҳсули эҷоди худи Мавлавӣ ҳисоб кардаанд [67, 95-105].

Мутарчими «ММ» маъноҳои ҳиссаи дигари вожаҳои асари номбурдаро бо якҷанд калимаи англисӣ тарҷума кардааст. Сабабаш шояд ин бошад, ки муодили англисии онҳо маҳдудмаъноянд, ё аз нигоҳи услуби баён номувофиқанд. Масалан, **шурукро**, ки маънои «баромадани офтоб, тулуи офтоб; *мач.* зухур ва тобиш»-ро дорад [88, ҷ. 2, 606; 89, ҷ. 2, 659], Мавлавӣ чунин истифода намудааст:

1. Баромадани офтоб; субҳи зуд; бомдоди пагоҳ: Куштанӣ андар ғурубе ё **шурук**, / Ки на шоиқ монад он гаҳ, на машуқ» [д. 5, б. 3545].

Вобаста ба чунин маъноро ифода намудани **шурук** шорехи «ММ» К. Замонӣ баҳс карда, дар мавриди калимаҳои **ғуруб** ва **шурук** овардааст, ки вожаи аввал ба маънои «зулмонӣ» ва дуҷум «нуронӣ» омадаанд, яъне онҳо ҷамъи мукассари ғарб ва шарқ нестанд [1, д. 5, б. 3545].

East [< англ. м. est < англос. ēast – 159, 158] муодили англисии **шурук** ба шумор меравад: Is killed somewhere (either) in the West or in the **East**, / at which time neither the desiring subject nor the desired object remains (in existence).

East дар забони англисӣ дар баёни 3-4 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 277; 158, 480].

2. Офтоб, нури хуршед: Чун зи рӯи ин замин тобат **шурук**, / Ман чаро боло кунам рӯ дар Аюқ [д. 6, б. 3211].

Маънои мазкурро мутарчим тавассути калимаи мураккаби **sunrise** ифода намудааст, ки аз ду вожаи аслии англисии **sun** [< анг. м. *sonne* < англос. *sunne* - 159, 530] ва **rise** [< анг. м. *risen* < англос. *rīsan* -159, 451] ба вучуд омадааст: When **the sunrise** shines forth from the face of this earth, / why should I lift up my face to (the star) ‘Ауууq?

Sunrise дар англисӣ баҳри ифодаи 2 маъно мустаъмал аст [87, 809; 158, 1551].

Қудсро адибони асримиёнагӣ дар ифодаи 2 маъно: «1) покӣ, покизагӣ аз олоиш ва гуноҳ; 2) пок, тоза» мавриди истифода қарор додаанд [88, ҷ. 2, 703; 89, ҷ. 2, 695], аммо муаллифи «ММ» онро ба чунин маъноҳо ба қор бурдааст:

1. Байтулмақаддас, маҳалле, ки Мусо дар Байтулмақаддас барои тақдис ва тасбеҳи қавми худ сохт: Сӯи Шом аст ин нишону ин хабар, / Дар раҳи Қудсаиш бубинӣ даргузар [д. 3, б. 89].

Ин гуна маънои **қудсро** мутарчим бо калимаи **Jerusalem** ифода намудааст: This sign and this information (admonition) lies in the direction of Syria: / you will see it as you pass on the way to **Jerusalem**.

Jerusalem дар забони англисӣ ифодакунандаи ҳамин 1 маъно мебошад [87, 455].

2. Покӣ: То малак беҳуд шуд аз тадриси ӯ, / **Қудси** дигар ёфт аз тақдиси ӯ [д. 1, б. 2650].

Маънои мазкур тавассути калимаи сохтаи англисии **holiness** баён гардидааст, ки аз ҷузъи асосии **hole** [< анг. м. < англос. -159, 244] ва пасванди –**ness** ташаккул ёфтааст: So that the angels became beside themselves (in amazement) at his teaching, / and gained from his glorification (of God) a **holiness** other (than they possessed before).

Дар забони англисӣ **holiness** танҳо дар ифодаи 1-2 маъно ба қор меравад [87, 407; 158, 743].

Аз далелҳои зикршуда пай бурдан душвор нест, ки ин навъи унсурҳои луғавӣ баъди ба забони шеърӣ тоҷикӣ ворид шуданашон вижагиҳои арабии худро аз даст дода, ҳамчун ҷузъи таркиби луғавии забони тоҷикӣ шинохта

мешуданд. Чунин раванди ба маъноҳои нав соҳибгардии унсурҳои луғавиро профессор Ҳ. Мачидов чунин шарҳ додааст: «Раванди тавлиди маъноҳои иловагии луғавӣ ҳодисаи мураккаби забонист. Алоқамандии мантиқиву шайъии маъноӣ асосиро фақат бо маъноҳои иловагии дараҷаи аввали он мушоҳида кардан мумкин аст. Дар маъноҳои иловагии дараҷаи дуюм, сеюм ва ғайраҳо, ки дар калимаҳои сермаъноӣ тоҷикӣ зиёд мушоҳида мешаванд ва ҳар яке аз маъноҳои иловагии ҷудогона сар мезананд, ин алоқамандии мантиқию шайъӣ то андозае суғашта, гоҳо ҳатто аз байн меравад» [37, 51].

Дигар ин ки корбурди чунин вожа ва таркибу ибораҳо ба маъноҳои ғайримунтазира яке аз аломатҳои тафовуткунандаи забону услуби адиб ба шумор рафта, онҳо баҳри адои мақсад, парвози ҳаёл ва баёни фикру андешаи соҳибқалам мусоидат кардаанд.

Ямин- I яке аз калимаҳои ҳамшакл буда, маъноҳои зерро дорад: «1) тарафи рост; 2) дасти рост; 3) *таър.* тарафи ростии лашкар; 4) қудрат, қувват, тавоноӣ»; **ямин-II** ба маъноҳои: «1) қасам, савганд; 2) гувоҳи қатъӣ ва равшан» истифода шудааст [88, ҷ. 2, 634-635]. Мураттибони «ФТЗТ» танҳо **ямин-** I-ро ишора кардаанд [89, ҷ. 2, 689].

Аз байни ин ду вожаи ҳамшакл муаллифи «ММ» **ямин-I**-ро дар баёни маъноҳои 1-уму 3-юм ва **ямин-II**-ро дар ифодаи маънои 2-юм мавриди истифода қарор додааст:

1. Ба маънои «даст»: Моли эшон, хуни эшон дон яқин, / 3-он ки мол аз зӯр ояд дар ямин [д. 3, 157].

Чунин маъно ба забони англисӣ бо ҳамнишини шудани ду калимаи аслии англисии **one** [one < анг. м. oon < англос. ān -159, 358] ва **hand** [hand < англос. hand / hond – 159, 230] баён гардидааст: Know for sure that their property is (as) their blood, / because property comes into **one's hand** (is acquired) by strength (of body).

One дар забони англисӣ дар ифодаи 2-9 маъно ва **hand** барои баёни 10-12 маъно ба кор меравад [87, 387, 566; 158, 700, 1062].

2. Савганд, қасами шаръӣ: Ман шикастам ҳурмати аймони ӯ, / Пас яминам бурд додистони ӯ [д. 3, б. 1688].

Барои ифодаи чунин маъно мутарҷим аз калимаҳои ҳаммаъно мавридшиносона истифода намудааст. Чунончи, дар як маврид ӯ ин маъноро ба забони англисӣ тавассути ибораи **right hand** ифода кардааст. Бояд гуфт, ки **right** [< англ. м. right < англос. riht / ryht -159, 450] низ монанди калимаи **hand** унсури луғавии аслии англисӣ ба шумор меравад: I violated the sanctity of His **oaths**: / therefore His judgement (sentence) took my **right hand** away.

Right дар забони англисӣ ба 6-7 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 692; 158, 1317].

Дар байти зерин калимаи **ямин**: Аз гувоҳу аз ямину аз нукул, / То ба шиша дарравад деви фузул [д. 5, б. 1212]-ро мутарҷим бо унсури луғавии **oath** [< англ. м. oath / oth < англос. āð -159, 353] зикр кардааст: Witness and **oath** and shrinking (from the oath)— / till (at last) the insolent demon goes into the bottle (prison).

Oath дар забони англисӣ хусусияти 1-2 маъноӣ дорад [87, 558; 158, 1047].

3. Дасти рост. Рӯзи қиёмат номаи некон дар дасти рост аст: Субҳи ҳашри кӯчак аст, эй мустаҷир, / Ҳашри акбарро қиёс аз вай бигир. / Ончунон, ки ҷон бипаррад сӯи тин, / Нома паррад то ясору то ямин [д. 5, б. 1780-1781].

Муодили **ямин** дар ифодаи ин маъно низ калимаи аслии англисии **right** [< англ. м. right < англос. riht / ryht -159, 450] ба шумор меравад: Dawn is the little resurrection: / O seeker of refuge (with God), / judge from it what the greater resurrection will be like. / Even as the soul flies towards the clay (of its body), / the scroll (of every one's good and evil actions) will fly into the left hand or the **right**.

Ҳамин тавр, аз таҳлили ин гурӯҳи вожаҳо метавон ба хулосае омад, ки Мавлавӣ дар «ММ» иқтибосҳои арабии архаистиро гоҳ ба ҳамон маъноҳои дар «ФЗТ» дарҷшуда ва гоҳ ба маъноҳои хоссае истифода кардааст, ки мурағибони фарҳангномаҳо аз он ёдовар нашудаанд.

Маҳдудмаъноӣ ё фароҳии маънои ин гуна вожаҳо дар ҷадвали поён метавон чунин нишон дод.

Ҷадвали 6-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Зухӣ		2 маъно	morning
калб		2 маъно	dog
Шурук		2 маъно	east, sunrise
қудс		2 маъно	jerusalem, holiness
ямин		3 маъно	one's hand, right hand, right

2. 2. Тарҷумаи вожаҳои иқтибосии «ММ» бо иқтибосии дар англисӣ муштамал

Дар «ММ» ду навъи иқтибосҳое дучор меоянд, ки онҳоро тарҷумон бо калимаҳои иқтибосии дар таркиби луғавии забони англисӣ қарордошта тарҷума намудааст: 1) иқтибос аз забонҳои дигари эронӣ; 2) иқтибос аз забони арабӣ.

Миқдори иқтибосҳо аз забонҳои дигари эронӣ ба тоҷикӣ дар қиёс бо иқтибосҳои арабӣ хеле кам аст. Хусусияти муҳимми чунин вожаҳо ин аст, ки онҳо як решаи умумӣ дошта, баъдан на аз рӯи қонуни таҳаввули ба забонҳои ҷанубӣ-ғарбӣ мувофиқашон, балки тибқи қоидаи ба забонҳои дигари эронии шимолӣ-ғарбӣ ё шимолӣ-шарқӣ хос инкишоф ёфта, ба воситаи он забонҳо ба таркиби луғавии забонамон ворид шудаанд, яъне онҳо «...аз як забон ба забони дигар бар пояи меъёрҳои савтиёт ва риояи қоидаҳои маъмул дар ин забонҳо сурат гирифта, бо вижагиҳои овоии онҳо созгор ва ҳамгун гардонида шудааст...» [55, 96]. Чунончи, вожаи **захр** дар худ аломатҳои овозии забонҳои ҷанубӣ-ғарбӣ ва шимолӣ-ғарбии эрониро нигоҳ доштааст, яъне «...ҳамсадои j-и калимаи jаθга-и умумиэронӣ мувофиқи қонуни таҳаввули забонҳои ҷанубӣ-ғарбӣ минбаъд ба z мубаддал шуда, гурӯҳи ҳамсадоҳои овозҳои hr бар ҳилофи қонуни инкишофи ин гурӯҳи забонҳо таҳти таъсири забонҳои шимолӣ – ғарбии эронӣ, ба хусус портӣ аз θга...» [139, 43] ба вучуд омадааст.

Дар «ММ» вожаи мавриди таҳлил дар ифодаи се маъноӣ поён ба кор рафтааст:

1. Самми муҳлик: Ҳамчу най **захреву** тарёке кӣ дид? / Ҳамчу най дамсозу муштоке кӣ дид? [д. 1, б. 12]

Ин маъно тавассути калимаи латинии **poison** [< фр. poison < лот. pōtiōnem - 159, 400] ифода карда шудааст. Дар забони англисӣ **poison** дорои 1-2 маъно

буда, яке аз онҳо «заҳр» аст [87, 619; 158, 1170]: Who ever saw a **poison** and antidote like the reed? / Who ever saw a sympathiser and a longing lover like the reed?

2. Шорехони «ММ» **заҳру шакарро** дар байти зер киноя «аз сифоти чалолуху ва чамолуху» донистаанд: То зи **заҳру** аз **шакар** дарнагзарӣ, / Кай зи ваҳдат в-аз якӣ бӯе барӣ [д. 1, б. 498]. Until you pass beyond (the difference of) **poison** and sugar, / how will you catch a scent of unity and oneness?

3. Азоби Илоҳӣ. Ин маъно ҳам дар забони тоҷикӣ (**заҳрӣ**), ҳам англисӣ (**poisonous**) бо ёрии калимаи сохта ифода карда шудааст: Гар надорӣ **заҳри**ашро эътиқод, / К-ӯ чӣ **заҳр** омад, нигар дар қавми од [д. 4, б. 2750].

Дар асл **poisonous** маънои «заҳролуд, заҳрдор» -ро дорад [87, 619]: If you have not firm belief in its **being poisonous** (and do not know) / what (a deadly) **poison** it is, look at the people of ‘Ad.

Калимаи дигар **чағз** аст. Сарчашмаи ин унсури луғавӣ *čaγz*-и забони суғдӣ буда, имрӯз дар забони яғнобӣ, ки давоми яке аз лаҳҷаҳои суғдӣ аст, ба ҳамон шакли *čaγz* ба маънои зикргардида боқӣ мондааст [98, қ. 2, 1027].

Мураттибони «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ду вожаи ҳамшакли **чағз-I** ва **чағз-II**-ро ишора карда, маънои аввалиро «чароҳати даҳонбаста, ки ба дарунаш риму мадда чамъ шудааст» ва дуюмиро «қурбоққа, ғук» эзоҳ додаанд ва ба ҳар ду маъно аз Мавлавӣ байт овардаанд [98, қ. 2, 536; 89, қ. 2, 521], вале, ба назари мо, ин ҷо ҳамон як вожаи **чағз** аст, ки дар «ММ» хусусияти думаъноӣ пайдо кардааст:

1. Ба маънои ғук, ки дар об бонг занад: Май хӯрад шаҳ бар лаби чӯ то саҳар, / Дар самоъ аз бонги **чағз** он беҳабар [д. 2, б. 423].

Маънои «бонги чағз» -ро мутарҷим бо ибораи **croaking of the frogs** ифода намудааст, ки аз ду вожаи аслии англисӣ: **croaking** [croak < англос. crācetung - 159, 120] ва **frog** [< анг м. frogge < англос. fgogga / frocg -159, 200] ташаккул ёфта, маънои «вақ-вақи қурбоққа»-ро дорад: The king drinks wine on the bank of the stream till dawn, / and in listening to the music is unaware of the **croaking of the frogs**.

Дар забони англисӣ **croak** дорои 2-3 маъно ва **frog** хусусияти думаъной дорад [87, 209, 350; 158, 362, 624].

2. Чароҳате, ки даҳонаш фароҳам омада ва даруни он чирк чамъ шуда бошад: То бинашкофӣ ба наштаар реши **чағз**, / Кай шавад некӯву кай гардад нағз [д. 4, б. 2346].

Чунин маъноро мутарчим бо ёрии иқтибоси лотинии **ulcer** [< фр. *ulcère* < лот. *ulcer* -159, 582] баён кардааст, ки маънои «чароҳат» -ро дорад: Till you pierce the purulent **ulcer** with a lancet, / how will it become well and how will you become healthy?

Ulcer дар забони англисӣ дар ифодаи 1-2 маъно ба кор меравад, ки якеаш «чароҳат» аст [87, 872; 158, 1671].

Асрҳои XIII-XVI-ро, бемуболиға, метавон давраи авҷи арабпарастии аҳли илму адаби асримиёнагии форсу тоҷик ҳисоб кард. Дар ин даврон таваҷҷуҳи шоиру нависандагон ба истифодаи вожаҳои арабӣ афзуда, он гӯё як нишони асосии донишмандии шоиру нависанда ба шумор мерафт. Омори зерин метавонад аз болоравии корбурди калимаву таркиб ва ибораҳои арабӣ дар ин давра гувоҳӣ диҳад: агар дар охири асри XI ин навъи унсурҳои луғавӣ 10-15 дар садро фаро гирад, пас дар садаи XII он ба 22 % расид, дар қарнҳои XIII-XVI 70-80 дар садро ташкил дод ва ин ҳолат то ибтидои асри XX давом карда, дараҷаи истифодаи ин гуна воҳидҳои луғавӣ ба 60-70 % поён рафт [37, 106]. Сабаби чунин афзоиши миқдори иқтибосҳои арабиро дар XIII-XIV эзоҳ дода, забоншинос С. Ҳалимов навиштааст: «Дар ин марҳала ҳам сели луғатҳои арабӣ ба забони адабӣ ворид шудан мегирад. Ин ҳолат ба инкишофи тарафҳои гуногуни забон вобаста буд ва ин ҷархелагии истеъмоли калимаҳои арабӣ дар ҳар асар хусусияти гуногун дошт. Фақат дар осори лирикӣ истеъмоли калимаҳои арабӣ то андозае ба меъёр даромада, устувор гардида буд» [65, 232].

Ҳамин муҳаққиқ дар ҷойи дигар як сабаби дигари роҳёбии ин гуна калимаҳоро шарҳ дода қайд кардааст, ки «...дар осори хаттӣ аз калимаҳои кӯхнашуда гирифта, то унсурҳои луғавии адабӣ, шаклҳои грамматикӣ онҳо, то

калимаҳои гуфтугӯӣ истеъмоли шуда, дар истеъмоли калимаҳои арабӣ ҳадду ҳудуди муайян нест...» [65, 217].

«ММ»-и Чалолуддини Балхӣ, ки дар ҳамин давр таълиф шудааст, инъикоскунандаи манзараи таркиби луғавии замон аст. Албатта, Мавлавӣ онро аз рӯйи зарурат ба кор бурдааст. Агар ба матни маснавӣ таваҷҷуҳ карда шавад, равшан хоҳад шуд, ки чунин вожаҳоро муаллифи «ММ» ҳангоми баёни матлабҳои динӣ мавриди истифода қарор додааст. Аз ин ҷиҳат ҳақ ба ҷониби С. Ҳалимов аст, ки фармуда буд: «Калимаҳои арабӣ бештар ба туфайли мутолиаи китобҳои илмию адабӣ ва бо нуфузи Қуръон ворид шудаанд ва бештарини онҳо хусусияти китобӣ доранд» [65, 233].

Ёдовар бояд шуд, ки дар маснавии номбурда дар қиёс бо иқтибосҳои арабии маъмул теъдоди арабизмҳои қуҳнашуда бештар ба назар мерасанд. Сабаб шояд ин бошад, ки онҳо муддате дар таркиби луғавии забони ниёгонамон ба кор рафта, бино ба табиати забони тоҷикӣ носозгор буданашон аз истифода хориҷ шуданд.

Тибқи ҳисоби мо, дар «ММ» 83 адад вожаи иқтибосии арабие дучор шуданд, ки онҳоро мутарҷим бо калимаҳои иқтибосии дар забони англисӣ мавҷуда тарҷума кардааст. Аз чунин теъдод 29 ададашон (**захр, шамъ, ҷузв / ҷузъ, сад(д), асас, табиб, садо, муршид, соат, табъ, ҳукм, ҳалқа, закот, ғараз, ғавғо, симо, руҳ, лаъл, сарроф, санам, Шарқ, ҳашиш, ғар, сахн, сифат, садр, таваккул / таваккал, соҳиб, суннат**)-ро онҳое дар бар гирифтаанд, ки аз даврони Мавлоно Балхӣ то имрӯз ба сифати вожаҳои маъмул мавриди истифода қарор доранд.

Дар муқоиса бо чунин унсурҳои луғавӣ миқдори бештар-54 ададашон (**далқ, сидра, луғаз / луғз, лачоч, ҳичо-I, хусуф, сибол, ҳорис, муршид, силот, завъ, сарроф, нодӣ, вифоқ / вафоқ, хариф, қавом, кабад, моида, тамйиз, ваҳй, лубоб, факр, қазф, уқда, мустақар(р), симок, сухуф / сухаф, фай, фитан, ҳаб / ҳаб(б), сабха, шайъ, мақарр, вайд, фаръ, фатӣ / фато, нуос, ҳашиш, ҳазиз, суҳра-II, тараҳхуб, мишкот, ҳибр-I, Фурқон, мусаббех, манбал, расад- II, кад, наҳр -I, забад, калим, ифрит, ноқа, ҳичо-I**)-ро калимаҳое дар бар

гирифтаанд, ки ба ҳукми архаизм дохил шудаанд. Сабаби ин ҳолат ҳамин аст, ки «...аз давраи эҷоди Мавлавӣ қариб ҳаштсад сол сипарӣ гардидааст, дар ин муддати басо тулонӣ бо таҳрики ҷамъият, тағйири вазъи иҷтимоию сиёсӣ, илмию фарҳангӣ ва соири ҳаводиси ба ҷомеа марбут дар забони тоҷикӣ ҳам дигаргуниҳои зиёде ба вучуд омаданд. Ин тағйирот бештар дар қисми луғати забон ҷашмрасанд. Иддае аз вожаҳо бо таҳрики айём аз истифода хориҷ мегарданд, қисмате аз онҳо аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ ворид мешаванд...» [51, 100].

Мутарҷими асар ин гуна воҳидҳои луғавиро тавассути гоҳ як ва гоҳ якчанд калимаву таркиб ва ибораву ифодаи ба забони англисӣ роҳёфтаи забонҳои мухталиф мисли лотинӣ, арабӣ, форсӣ, тевтонӣ, юнонӣ скандинавӣ, ибрии **poison, croaking of the frogs - ulcer, candle - candle-light, part – particular / frock - cloak, lotus-tree, distortion - covert, opposition - obstinaty, satire - alphabet, barrier, night-patrol, physician - (spiritual) physicians, echo, eclipse, moustache / mustache, guardian - keeper, righteousness him who is guided aright - guide, while – hourlessness - moment, unnatural behavior - humour, rule, ordainment, ring - circle, pure - poor-tax** ва даҳҳои дигар тарҷума намудааст.

Вобаста ба ин масъала бояд гуфт, ки чунин иқтибосҳои арабӣ ба забони англисӣ гоҳ бо калимаи сермаъноӣ як забон ва гоҳ тавассути якчанд вожаи маҳдудмаъно ё сермаъноӣ забонҳои мухталиф тарҷума карда шудаанд. Мо бо мақсади нақши иқтибосҳои ҳар забони ба англисӣ таъсиррасонида онҳоро дар алоҳидагӣ ба риштаи таҳлил хоҳем кашид.

2. 2. 1. Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаъноӣ лотинӣ

Дар «ММ» 6 вожаи арабие ба кор рафтааст, ки онҳоро мутарҷим бо айнӣ як иқтибоси лотинии думаъно баргардон намудааст. Чунончи, **шамъ** асли арабӣ дошта, дар «ФЗТ» ба маъноӣ зерин эзоҳ ёфтааст: «...чизе, ки барои равшан кардани хона ба кор рафта, онро аз мум ва ҷарбу тайёр мекунанд ва ба дарунаш пилта мегуздоранд...» [88, ҷ. 2, 565; 89, ҷ. 2, 624].

Метавон тахмини ба ҳақиқат наздикро дар мавриди сермаъно будани ин гуна калимаҳо ва ба забони англисӣ танҳо ба як маънои мушаххас дохил гардидани онҳоро кард. Дорой ин гуна вижагӣ будани ин гурӯҳи вожаҳо чунин ишораи забоншиноси рус Н. В. Фаминаро тасдиқ менамояд, ки навишта буд: «Калимаҳои сермаъно ба забони дигар, одатан, бо яке аз маъноҳои худ иқтибос мешаванд...» [148, 85].

Профессор Ҳ. Мачидов низ андешаи ба ин шабеҳро зикр кардааст: «Ҷолиби диққат аст, ки ҳар як иқтибоси луғавии забони мушаххас дар сатҳи додугирифти бевоситаи намояндаи он бо намояндаи забони бегона анҷом мепазирад. Он одатан чунин калимаест, ки ин ё он мафҳуми ҳаётан муҳимро ифода карда, бе ягон мушкилӣ ҷойи холиро дар забони дигар пур мекунад. Инкишофи маъноии калимаҳои иқтибосшуда баъдтар аз ҳисоби имкониятҳои дохилии луғавӣ ва ё иқтибосҳои батакрори ҷадид идома меёбад» [37, с. 99].

Муаллифи «ММ» **шамъро** ба маъноҳои зерин мавриди истифода қарор додааст:

1. Воситаи равшанкунии хона, нур, ҳақиқат, воқеият: Дар яке гуфта: «Макуш ин **шамъро**, / К-ин назар чун **шамъ** омад ҷамъро» [д. 1, б. 475].

Дар тарҷума калимаи **candle** [< англос. candel < лот. candēla -159, 73] ба кор рафтааст, ки аз забони лотинӣ сарчашма гирифтааст: In one he said: «Do not put out this **candle** (of sight), / for this sight is as a **candle** (lighting the way) to (interior) concentration».

2. Вучуди одамӣ; ботин; амали ботинӣ; амали нек ва бади вучуди одамӣ: Мешуду сахро зи нури **шамъи** мард, / Чун биҳишт аз зулмати шаб гашта фард [д. 5, б. 3672].

Барои баёни маънои мазкур ба англисӣ тарҷумон калимаи мураккаби **candle-light**-ро ба кор бурдааст, ки аз ҷузъҳои **candle** [< англос. candel < лот. candēla -159, 73] ва **light** [< анг. м. light < англос. lēoht -159, 294] ташаккул ёфтааст: He was going (on his way), and by that man's **candle-light** the desert was isolated, like Paradise, from the darkness of night.

Candle-light-ро англисҳо дар ифодаи 1-3 маъно истифода меkunанд [87, 134; 158, 213].

Луғаз / **луғз** дар «ФЗТ»: «1) сухани печида, сухани пӯшидамаъно; 2) чистон» [88, ҷ. 1, 609] эзоҳ ёфтааст. Мураттибони «ФТЗТ» танҳо маънои дуҷуми онро ишора кардаанд [89, ҷ. 1, 729].

Як маънои ин вожа бо қайди «ФЗТ» мувофиқат дорад, вале маънои дуҷум хоси «ММ» аст:

1. Печидагӣ, қачӣ, аҳвалӣ: Чашми шах ду газ ҳамедид аз **луғаз**, / Чашми он поённигар панҷоҳ газ [д. 6, б. 3473].

Маънои ёдшуда ба забони англисӣ тавассути вожаи **distortion** ифода шудааст, ки чузъи асосии он калимаи латиниасли **distort** [< лот. distortus -159, 147] мебошад: The king's eye, because of (its) **distortion**, saw (only) two ells, / (but) the eye of him who regarded the end saw fifty ells.

Distortion дар забони англисӣ ба ҳамин як маъно ба қор меравад [87, 257].

2. Ниҳонӣ, паноҳгоҳ, бешае, ки ҷонварони ваҳшӣ дар он махфӣ шаванд: Шери нар гунбад ҳамекард аз **луғаз**, / Дар ҳаво чун мавҷи дарё бист газ [д. 5, б. 3885].

Маънои зикргардида ро мутарҷим тавассути калимаи **covert** [< фр. б. covert < лот. coöperire -159, 116] баён кардааст: (And that) the fierce lion from the **covert** / was bounding twenty ells into the air, like billows of the sea.

Англисҳо тавассути унсури луғавии **covert** 1-2 маъноро ифода менамоянд [87, 204; 158, 351].

Бояд гуфт, ки «...робитаву муносибат байни предмету ҳодисаҳо, амалу аломатҳо сабаби сермаъноии калимаҳо мешаванд. Қисме аз робитаҳо ба асоси шабеҳияти предмету аломатҳо ба назар расад, бархе дигараш аз муносибати предмету ҳодисаҳо дар асари ҳамнишинии доимии онҳо ба миён меояд» [37, 46].

Лачоч дар «ФЗТ» «чидол, хусумат, ситезақорӣ; якраҳагӣ, инод» [88, ҷ. 1, 600] шарҳ ёфтааст, дар ҳоле ки муаллифи «ММ» онро ба ду маъно ба қор бурдааст:

1. Ситеҳиш, ситезақунӣ, хирасарӣ: Аз машориқ то мағориб бе **лачоч** / Сӯи ту оранд султонон хироч» [д. 4, 6. 2727].

Баҳри ифодаи ин маънои **лачоч** мутарҷим калимаи **opposition**-ро мавриди истифода қарор додааст, ки шакли аслиаш **opposite** [< фр. *opposite* < лот. *oppositus* -159, 359] ба шумор меравад. Ба ҷуз ин, мутарҷим бо мақсади мушаххас баён шудани матлаб дар қавсайн вожаи **raising**-ро илова намудааст: From all parts of the East and West sultans, without (**raising**); / **opposition**, bring tribute to thee.

Дар англисӣ **opposition** дар ифодаи 3-4 маъно, аз ҷумла «зиддият, муқовимат» ва **opposite** дар баёни маънои «муқобил, зид, акс» [87, 569; 158, 1069] ба қор меравад.

Дар мавриди дигар мутарҷим барои ифодаи маънои ёдшуда калимаи **obstinaty** истифода кардааст, ки шакли **obstinate** [< лот. *obstinātus* -159, 355]-и он иқтибос аз забони лотинист: Он **лачочу** қуфр қонуни капиш, / В-он сипосу шукр минҳочи набист [д. 6, 6. 1829]. That **obstinaty** in (showing) ingratitude is the rule followed by the ape, / while that thankfulness and gratitude is the way of the prophet.

М. Мамадназаров танҳо аз маънои «яқрав, гарданшах»-и **obstinate** ёдовар шудааст [87, 560; 158, 1050], аммо А. С. Ҳорнби [A. S. Hornby] дорои 2 маънои будани онро ишора кардааст [158, 1050].

2. Маъсият, гуноҳ, гуноҳ қардан: Ҳикмате, ки буд Ҳақро з-издивоч, / Гашт ҳосил аз ниёзу аз **лачоч** [д. 5, 6. 3428].

Лачоч ба маънои мазкур аз тарафи мутарчим бо ибораи **obstinate contumacy** тарчума гардида, ҳар ду чузъи он: **obstinate** [< лот. *obstinātus* -159, 355] ва **contumacy** [< фр. б. *contumacie* < лот. *contuācia* -159, 110] мансуб ба забони лотинӣ аст ва маънои маҷмӯяш «саркашии муттасил» мебошад: The providential purpose that God had—namely, / humble supplication or **obstinate contumacy**—was fulfilled by means of the marriage (of body and spirit).

Contumacy дар забони англисӣ хусусияти 2-маъноӣ дорад [87, 192].

Хусусияти маъноии вожаҳои зикргардидаро дар ҷадвали поён метавон чунин нишон дод.

Ҷадвали 7-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Микдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
заҳр		3 маъно	Poison
чағз		2 маъно	croaking of the frogs, ulcer
шамъ		2 маъно	candle-light
луғаз / луғз		2 маъно	distortion, covert
лаҷоч		2 маъно	opposition, obstinate contumacy

2. 2. 2. Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаъноӣ

Мавриди таҳлил қарор додани усули духули унсурҳои луғавии забонҳои бегона муҳаққиқ Н. Н. Амосоваро ба бардошти зерин водор намудааст: «...Ағлаби иқтибосҳои лотинӣ дар забони англисӣ дорои маншаи юнонӣ мебошанд. Ин гуна воҳидҳои луғавӣ дар вақташ аз забони юнонӣ ба лотинӣ интиқол ёфта, ба гунаи лотинигардида ба таркиби луғавии забони англисӣ ворид шудаанд...» [99, 113].

Теъдоди ин гуна воҳидҳои луғавӣ 4 адад буда, ҳамаашон баёнкунандаи 2 маъно мебошанд. Яке аз намунаҳояшон **садо** аст, ки дар «ФЗТ» ҳамчун калимаи думаъно: «1) савт, овоз; 2) акси садо» [88, ҷ. 2, 174-175] шарҳ ёфтааст. Мураттибони «ФТЗТ» ду вожаи ҳамшакли **садо-I** ва **садо-II**-ро ишора намуда, маънои аввалиро «савт, овоз» ва дуюмиро «радио» [89, ҷ. 2, 193] эзоҳ додаанд.

Муаллифи «ММ» **садоро** ба маъноҳои зерин истифода кардааст:

1. Эҳо, инъикоси савт: Ин ҷаҳон кӯҳ асту феъли мо нидо, / Сӯи мо ояд нидохоро **садо** [д. 1, 6. 215].

Муодили калимаи номбурда дар баёни ин маъно дар забони англисӣ **echo** [англос. < ессо < лот. ēchō < юн. ἠχώ -159, 158] мебошад, ки решаи юнонӣ дорад: This world is the mountain, and our action the shout: / the **echo** of the shouts comes (back) to us. ”

Аз тарҷума мушоҳида кардан мумкин аст, ки калимаҳои юнонӣ тавассути як ё чанд забони миёнарав ба англисӣ ворид шудаанд.

2. Киноя аз аҳволе, ки дар дили солик падида меояд; аҳволи қалбии солик: Ин садо дар кӯҳи дилҳо бонги кист? / Ки пур аст аз бонг ин кӯҳ, гаҳ тихист [д. 2, 6. 1327]. Whose voice is this **echo** in the mountains of (our) hearts? / Sometimes this mountain is full of the voice, sometimes it is empty.

Echo дар забони англисӣ дорои 3-4 маъност [87, 278; 158, 482].

Аксари вожаҳои ин гурӯҳ дар даврони баъдии инкишофи забони тоҷикӣ архаистӣ шудаанд. Чунончи, яке аз онҳо **сибол** аст, ки ҷамъи **саблат** / **сабалат** / **сиблат** буда, ниёгони тоҷикон онро дар ифодаи 2 маъно: «1) мӯйлаб, бурут; 2) сермӯйлаб; бадҳайбат» [88, ҷ. 2, 164, 232] ба қор бурдаанд, мурағтибони «ФТЗТ» ба ҷуз ду маънои ишорагардида қорбурди онро ба маънои маҷозии «хашму ғзаб» [89, ҷ. 2, 185] низ қайд намудаанд, дар «ММ» он ба 2 маъно истифода шудааст:

1. Ҷамъи **сиблат**, яъне мӯйлаб: Лофи ту моро бар оташ барниҳод, / Қ-он **сиболи** ҷарби ту барканда бод [д. 3, 6. 737].

Барои баёни ин маъно мутарҷим аз калимаи юнониасли **moustache** / **mustache** [< фр. moustache < итолиёвӣ mostaccio < юн. μυσταχ -159, 338] баҳрабардорӣ намудааст: Thy boasting hath set me on fire: / may that greasy **moustache** of thine be torn out!

2. Киноя аз лофу газоф ва боди бурут ва ғавғо ва сару садои беҳуда: Гарм шуд пушташ зи хуршеди араб, / Чӣ ғам ашаш аз **сиболи** Булаҳаб [д. 6, 6. 3025]. (When) his (the Moslem's) back is warmed by the Sun of the Arabs, / what does he care for the **moustache** (vain bluster) of Bú Lahab?

Чунонки мушоҳида мешавад, ба маънои «боди бурут, такаббур» муодили **сибол** будани **moustache** дар тарҷумаи англисӣ дарк намешавад. Ин аст, ки Р.

Николсон дар қавсайн маҳз ба маънои «такаббур» истифодагардии онро таъкид кардааст.

Moustache дар забони англисӣ калимаи маҳдудмаъно ҳисоб меёбад [87, 535; 158, 1000].

Бархе аз вожаҳои номбурда дар «ММ» хусусияти семаъноӣ зоҳир намудаанд. Масалан, **табиб**, ки дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» танҳо маънои «мутахассиси илми тиб, муолиҷакунанда, ҳаким» [88, ҷ. 2, 294; 89, ҷ. 2, 286] доштаниш қайд шудааст, вале дар асари мазкур он ба 3 маъно истифода гардидааст:

1. Пизишкон; касоне, ки иддао мекунанд, ки роҳнамоён ва руҳониёнанд: Шаҳ табибон чамъ кард аз чаппу рост, / Гуфт: Ҷони ҳар ду дар дасти шумост» [д. 1, б. 43].

Маънои мазкурро мутарҷим бо ёрии унсури луғавии юнониасли **physician** [< фр. б. *physique* < лот. *physica* < юн. *φυσική*-159, 389] ифода намудааст: The king gathered the **physicians** together from left and right / and said to them, “The life of us both is in your hands.

2. Руҳониён, мардони комил, авлиёуллоҳ: Он сутунҳои ҳалалҳои ҷаҳон, / Он табибони маразҳои нӣҳон [д. 2, б. 1935]. Those buttresses for the breaches of the world, / those **physicians** for hidden maladies,

Аз қиёси муҳтавои матни аслу тарҷума бармеояд, ки онҳо бо ҳамдигар мувофиқат доранд.

Physician дар забони англисӣ ба маънои қайдшуда ба кор меравад [87, 605; 158, 1140].

3. Анбиё, мурсалин. Ишора ба ояти 63-юми сураи Шуаро: Мо табибонем шогирдони Ҳақ, / Баҳри Қулзум дид моро фон фалақ [д. 3, б. 2700]. We are the **(spiritual) physicians**, the disciples of God, / the Red Sea beheld us and was cloven.

Мутарҷим бо мақсади ифодаи маънои «табибони илоҳӣ» дар қавсайн ба кор бурдани унсури луғавии **spiritual**-ро бамаврид шуморидааст.

Вусъатнокии маънои ин гуна унсурҳои луғавиро дар ҷадвали поён ин тавр нишон додан мумкин аст.

Чадвали 8-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
садо		2 маъно	echo
сибӯл		2 маъно	moustache
табиб		3 маъно	physician

2. 2. 3. Тарҷума бо як калимаи иктибосии сермаъноӣ франсавӣ

Ба забони англисӣ роҳёбии иктибосҳои франсавӣ, чунонки В. Д. Аракин қайд кардааст, «...таърихи қадим дошта, миқдори зиёдашон дар нимаи дуюми асри XVII ва даҳсолаҳои аввали қарни XVIII ба вуқӯъ омадааст...» [101, 250].

Дар «ММ» 2 иктибоси арабӣ мушоҳида шуд, ки тавассути калимаи иктибосии фаронсавии думаъноӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ ҳазмшуда тарҷума гардидааст. Яке **сад(д)** аст, ки дар «ФЗТ» ҳамчун калимаи арабиасл ин тавр эзоҳ ёфтааст: «1) бастан, гирифтани пеши чизе; 2) монеа, банд, девор; 3) банди об, дарғот; 4) *мач*. воситаи дафъ; дафъ» [88, ҷ. 2, 173]. Мураттибони «ФЗТ» фақат маънои дуюми онро ишора кардаанд [89, ҷ. 2, 192].

Мавлавӣ **сад(д)**-ро ба ду маънои зерин истифода намудааст:

1. Монеаи миёни ду чиз; дароянда миёни ду чиз: Ин ҷаҳон маҳдуду он худ беҳад аст, / Нақшу сурат пеши он маънӣ **садд** аст [д. 1, б. 526].

Муодили ин калима дар забони англисӣ **barrier** [< англ. м. barrere < фр. б. barrere, фр. barrière -159, 40] мебошад: This world is finite, and truly that (other) is infinite: / image and form are a **barrier** to that Reality.

2. Маъхуз аз ояти 9-уми сураи Ёсин (ба пеши роҳи онҳо деворе сохтем. Ва паси пушти онҳо деворе; ва (чашмҳои) онҳоро пӯшонидем ва онҳо ҳеч намебинанд) [д. 1, б. 1076]: Пеш обу пас ҳам оби бомадад, / Чашмҳоро пеш **садду** халф **сад** [д. 3, б. 4616]. Water in front; and behind, too, an unfailing supply of water; / (but) before thine eyes is a **barrier** and behind them a **barrier**.

Дар забони англисӣ тавассути ин калима 3-4 маъно баён карда мешавад [87, 84; 158, 109].

Вожаи дигари арабиасле, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ ҳамчун архаизм шинохта мешавад, **асас** мебошад, ки дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» маънои «посбони шабгард, посбони шабона» [88, ҷ. 1, 90; 89, ҷ. 2, 83]-ро доштаниш қайд шудааст, Мавлавӣ бошад, онро ғайр аз ин маъно боз дар ифодаи «мардуми дунёдор ва нодуруст, ки аз маърифат гурезонанд; ҳуккоми ситамгар» ба кор бурдааст:

1. Шабгард, шаҳнаи шаб: Қаст аз бими асас шаб ӯ ба боғ, / Ёри худро ёфт чун шамъу чароғ [д. 3, б. 4804].

Маънои ёдшуда ба забони англисӣ тавассути ибораи **night-patrol** ифода шудааст, ки аз ҷузъи аслии англисии **night** [< англ. м. night / niht < англос. niht / neaht -159, 348] ва фаронсавии **patrol** [< фр. б. patrouiller, фр. patrouille -159, 377] ташаккул ёфтааст: From fear of the **night-patrol** he sprang by night into the orchard: / (there) he found his beloved, (radiant) as candle and lamp.

2. Мардуми дунёдор ва нодуруст, ки аз маърифат гурезонанд; ҳуккоми ситамгар: Ёст девона, ки девона нашуд, / Ин асасро диду дар хона нашуд. [д. 2, б. 2426] The (real) madman is he that has not gone mad, / he that has seen this **night patrol** and has not gone home.

Маънои асосии **асас** дар тарҷума зоҳир нашудааст.

Дар забони англисӣ бо ёрии **night** 3-5 маъно ва тавассути **patrol** 2 маъно зикр карда мешавад [87, 549, 593; 158, 1031, 1114].

Ин гуна хусусияти маъноии вожаҳои таҳлилшударо дар ҷадвал чунин нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 9-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Микдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
сад(д)		2 маъно	Barrier
Асас		2 маъно	night-patrol

2. 2. 4. Тарҷума бо калимаҳои гуногуни забони латинӣ

Аз байни забонҳое, ки дар ин масъала ба англисӣ таъсири амиқ расонидааст, забони латинӣ ба шумор меравад. Мувофиқи таъкиди В. Д. Аракин, «...мавҷуд будани микдори зиёди иқтибосҳои латинӣ дар забони

англисӣ се сабаб дорад: 1) дар муддати чанд садсола барои англисҳо забони лотинӣ забони тоату ибодат ба шумор мерафт; 2) истифодаи он дар таълифи осори илмӣ ба кор рафта, ба муҳаққиқон донишмандони забони лотинӣ амри зарурӣ ҳисоб меёфт; 3) дар давраи эҳё (асри XVI) тарҷума шудани осори зиёд боиси роҳ ёфтани вожаҳои лотинӣ ба таркиби луғавии забони англисӣ шуд. Ҳамин тавр, дар давраи вучуд доштани забони англисии бостон калимаҳо аз лотинӣ бо роҳи шифохӣ, аммо дар садаҳои XVI-XVII тавассути осори хаттӣ ба таркиби луғавии он забон иқтибос гардиданд...» [101, 246].

Теъдоди чунин иқтибосҳо ба 24 адад расида, 19 ададашон хусусияти думаъноӣ ва 5 ададашон вижагии семаъноӣ зоҳир намудаанд. Ёдовар бояд шуд, ки ҳиссаи бештари чунин иқтибосҳои арабии бо калимаҳои лотинӣ тарҷумагардида дар айни ҳол архаистӣ шудаанд.

Табъ яке аз вожаҳои арабиасли ҳамшакл буда, дар «ФЗТ» 4-5 маъно доштани **табъ-I**: «1) сиришт, ҳӯ, табиат; мизоч; 2) завқ, майл, рағбат; 3) истеъдод; 4) яке аз ҷаҳор унсур: хок, бод, оташ, об; 5) яке аз ҷаҳор унсур дар тибби Шарқ: хун, балғам, сафро, савдо)» ва ба як маъно соҳиб будани **табъ- II**, яъне «муҳр қардан, нақш қардан, ҷоп қардан» [88, ҷ. 2, 296-297; 89, ҷ. 2, 288] ишора шудааст.

Муаллифи «ММ» дар абёти зерин **табъ-I**-ро ба ду маънои аввали зикршуда истифода намудааст:

1. Сиришт, фитрат ва хилқат: Ҷодуӣ қардат касе ё симиёст, / Ё ҳилофи **табъи** ту аз бахти мост [д. 1, б. 828].

Чунин маънои **табъ-I** ба забони англисӣ тавассути ибораи **unnatural behavior** баён шудааст, ки ҷузъи аслии яке – **natural** [nature < фр. nature < лот. nātūra -159, 344] лотинӣ ва дуҷумлӣ - **have** [< ҳ. -авр. have-159, 44] аз з. -ас. ҳ. - авр. сарчашма гирифта, «рафтори ғайриодӣ» -ро ифода мекунад: Has some one bewitched thee? / Or is it magic, or is thy **unnatural behaviour** from our fortune?"

Дар забони англисӣ **unnatural** дар ифодаи 2 маъно ва **behavior** ба 1-2 маъно истифода мешавад [87, 91, 882; 158, 124, 1691-1692].

2. Мизоч, майл, хотир, хост: Куштани он мард дар дасти ҳаким, / Не паи уммед буду не зи бим. / Ў накушташ аз барои **табъи** шох, / То наёяд амру илҳоми илоҳ [д. 1, б. 222-223].

Ифодакунандаи ин маъно дар забони англисӣ таркиби **to humour** [< фр. б. humor, фр. humeur / < лот. ūmōrem -159, 250] ҳисобида шудааст, ки маънояш «ба хотири хурсандии шох» мебошад: The slaying of this man by the hand of the physician / was not (done) on account of hope or fear. / He did not slay him **to humour** the king, / (he did not slay him) until the Divine command and inspiration came.

Humour дар забони номбурда хусусияти 2-3 маъноӣ дорад [87, с. 415; 158, 761].

Ғавғо дар қатори калимаҳои сермаъно қарор дошта, ниёгон онро дар ифодаи 3 маъно: «1) бонгу фарёд, шӯру ғиғон; 2) ҳаяҷон, ошӯб, ғиғна; 3) бонгу хурӯши сӯфиён дар ҳалқаи ҷаҳр» [88, ҷ. 2, 641] ба қор бурдаанд. Мураттибони «ФТЗТ» ду маъноӣ аввалро қайд намудаанд [89, ҷ. 2, 362].

Дар «ММ» ғайр аз маъноӣ яқум инчунин ба маъно истифода шудааст, ки дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ишора нагардидааст:

1. Шӯру машғала, фарёду ғиғон дар вақти ҳодиса аз издиҳом: Ё шаби маҳтоб аз **ғавғои** сағ, / Суғ гардад бадрро дар сайр тағ [д. 6, б. 13].

Баҳри тарҷумаи **ғавғо** ба ин маъно мутарҷим аз калимаи сохтаи **outcry** истифода намудааст, ки ҷузъи асосии он- **cry** [< анг. м. crien < фр. crier < лот. quirītāre -159, 122] «ғавғо» иқтибос аз забони латинист: Or on a night of moonlight is the running of the full-moon in / its course retarded by the dog's **outcry**?

Outcry дар англисӣ ҳамчун исм ба 1-2 маъно истифода мегардад [87, 573; 158, 1079].

2. Мардуми бисёри дарҳамомехта, мардуми ҳангомаҷӯ: Сад чунин ориву ҳам расво шавӣ, / Хор гардӣ, зуҳкаи **ғавғо** шавӣ [д. 3, б. 1074].

Мутарҷим калимаи **mob**-ро ба чунин маъноӣ **ғавғо** муодил ҳисоб намудааст. Бояд ёдовар шуд, ки дар забони англисӣ ду вожаи ҳамшакли **mob**-1 [< лот. mōbilis] ва **mob**-2 [< ҳолландӣ mormust -159, 331] мавҷуд аст. Мутарҷим

ин чо аз **mob**-1 истифода кардааст, ки маънояш «гурӯҳи чинояткор, дастаи дуздон» аст: Thou mayst bring (forward) a hundred such (devices), and thou wilt be exposed in the same way; / thou wilt become despicable and the laughingstock of the **mob**.

Дар забони англисӣ **mob** хусусияти 2-4 маъноӣ дорад [87, 528; 158, 984-985].

Дар «ММ» бархе аз ин гуна воҳидҳои луғавӣ ба 3 маъно мавриди истифода қарор гирифтааст, ки яке аз онҳо ё ҳамаашон дар «ФЗТ» ишора нашудааст.

Ба маъноҳои нодир истифодагари вожаҳо гувоҳи он аст, ки Мавлавӣ аз қонуни инкишофи маъноӣ унсурҳои луғавӣ огоҳии хуб дорад, зеро ӯ медонад, ки «...амалқарди системаи маъноҳои луғавӣ бо қонунияти муносибати мантиқиву шайъии маъноҳо бо ҳодисаҳои воқеӣ робитаи бевосита дорад...Дарки саҳеҳи ин қонунияти инкишофи маъноҳо ба соҳибзабони хушзавқ имконият медиҳад, ки дар заминаи маъноӣ аслии воҳиди забон маъноҳои тоза ба тозаӣ онро ба вучуд оварда, доираи донишҳои маъноӣ худ ва истифода аз онҳоро пайваستا такмил диҳад» [38, 77].

Лаъл шакли арабишудаи **лол** буда, дорои 4 маъност: «1) санги қиматбаҳои сурхранги дурахшон; 2) *мач.* ранги сурх, сурх; 3) *мач.* лаби маъшуқа; 4) *мач.* киноя аз шароб / майи сурх» [88, ҷ. 1, 597-598]. Мураттибони «ФЗТ» танҳо се маъноӣ аввалро ишора кардаанд [89, ҷ. 1, 718].

Мавлоноӣ Балхӣ **лаълро** ба се маъноӣ зерин ба қор бурдааст:

1. Санги қиматбаҳо: **Лаъл**у ёқут аст баҳри воми ӯ, / Дар хануреву набишта номи ӯ [д. 6, б. 3540].

Мутарҷим маъноӣ мухталифи ин калимаро гоҳ бо як калимаи одӣ ва гоҳ бо ибора баён кардааст. Чунончи, маъноӣ «санги қиматбаҳо» ба англисӣ тавассути **rubyies** [ruby < фр. б. rubi / rubis, фр rubis < лот. rubeus -159, 456] ифода ёфтааст, ки ҷузъи асосии он иқтибос (ruby) аз забони латинӣ буда, маънояш «лаъл» аст: **Rubies** and corundums for (the payment of) his debt are (stored) / in a certain vessel on which his name is written.

2. Дар байти зерин киноя аз мутлақи даҳон: **Лаъли** ў гӯё зи ёкут-ул-кулуб,
/ На рисола хонда на кутул қулуб [д. 6, б. 2653].

Барои баёни ин маъно низ мутарчим ҳамон **ruby**-ро ба кор бурда [< фр. б. rubi / rubis, фр. rubis < лот. rubeus -159, 456], дар қавсайн баҳри мушаххас шудани матлабаш вожаи **lip** [< анг. м. lippe < англос. lipra / lippe-159, 297]-ро истифода намудааст, ки маънояш «лаб» аст: His **ruby (lip)** drew its eloquence from the corundum (precious jewel) in the hearts (of prophets): / he had not read (mystical books like) the Risála or the Qútu 'l-qulúb.

3. Марди комил, мусоҳиби марди комил: Чаҳд кун, то сангият камтар шавад, / То ба **лаъле** санги ту анвар шавад [д. 5, б. 2039]. Strive that thy stony nature may be diminished, / so that thy stone may become resplendent with the qualities of **the ruby**.

Ruby дар забони англисӣ дар ифодаи 2-4 маъно ба кор меравад [87, 701; 158, 1339].

Чунонки қайд гардид, теъдоди бештари ин навъи унсурҳои луғавӣ дар даврони баъдии инкишофи забони адабии тоҷикӣ ба ҳукми фаромӯшӣ рафтаанд.

Нодӣ дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ба мушоҳида нарасид, вале муаллифи «ММ» онро ба маъноҳои зерин истифода кардааст:

1. Нидокунанда. Дар байти поён ибораи **нодии раҳмат** ба кор рафтааст, ки киноя аз пайғамбар ва анбиё аст: То ҳалоки қавми Нуҳу қавми Худ, / **Нодии раҳмат** ба ҷони мо намуд [д. 2, б. 3057].

Нодиро ба чунин маъно мутарчим бо ибораи **proclaimer of (divine)** баён кардааст, ки аз маҷмуи калимаҳои **proclaimer** ва **divine** [< анг. м. devin < фр. б. devin < лот. dīuīnus -159, 148] ташаккул ёфтааст. Ҷузъи асосии **proclaimer**, яъне **proclaim** [< фр. proclaimer < лот. proclāmāre -159, 412] мисли **divine** решаи латинӣ дорад: In order that the destruction of the people of Noah and the people of Húd / might display to our souls the **proclaimer of (divine)** Mercy (who calls us to repentance).

Proclaim дорои 2-4 маъно ва **divine** хусусияти 2 –маъноиро соҳиб мебошад [87, 259, 637; 158, 444, 1210].

2. Иҷтимоъ (ҷамъшавӣ), анҷумани мардум: Ё Расулаллоҳ, дар он **нодӣ** касон, / Мезананд аз ҷашми бад бар каргасон [д. 5, б. 506].

Assembly дар забони англисӣ ҳамон маънои «анҷуман» -ро ифода кардааст. Мутарҷим бо мақсади мушаххас кардани он дар қавсайн таркиби **of the unbelievers**-ро зикр намудааст. Шакли **assemble** [< фр. б. assembler < лот. assimilāre -159, 28] решаи лотиниро дорост: O Messenger of Allah, some persons in that **assembly (of the unbelievers)** / smite with their (evil) eye the vultures (flying aloft).

Assembly дар забони англисӣ ба 4 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 68; 158, 76].

Вифок / **вафокро** мураттибони «ФЗТ» ва «ФТЗТ» танҳо ба маънои «мувофиқат, яқдилӣ, иттифок, созиш» [88, ҷ. 1, 236; 89, ҷ. 1, 277] эзоҳ додаанд, аммо муаллифи «ММ» онро ба 2 маъно ба қор бурдааст:

1. Мувофиқат ва созворӣ, бо касе дархур омадан ва ҳамкорӣ кардан: Гӯяд: «Оре, неҳ зи дил баҳри **вифок**, / То нагӯяндаш, ки ҳаст аҳли нифок» [д. 1, б. 2123].

Дар забони англисӣ чунин маъно тавассути калимаи сохтаи **agreement** ифода карда мешавад, ки ҷузъи асосии он **agree** [< фр. б. agreeer < лот. grātum - 159, 9-10] решаи лотинӣ дорад: He says «Yes, not from his heart (but) for **agreement's** sake, / lest people should say that he is a hypocrite (in his religion)».

Agreement баёнқунандаи 3-4 маъно, аз ҷумла «мувофиқат» аст [87, 43; 158, 31].

2. Самимият, зидди нифок: Бар қафои ту задам, омад тароқ, / Як суоле дорам ин ҷо дар **вафок** [д. 3, б. 1382].

Дар мавриди дигар мутарҷим маънои зикрётаро бо калимаи дигари лотинӣ- **concord** [< фр. concorde < лот. concordia -159, 105] ифода намудааст, ки хусусияти 2-3-маъноӣ дошта, яке аз онҳо «тавофуқ, созиш» мебошад [87, 181;

158, 311]: I struck the nape of thy neck, and there was the sound of a slap: / at this point I have a question (to ask thee) in **concord**.

Профессор Ҳ. Мачидов ба хусусиятҳои маъноии калимаҳои арабӣ дахл карда, навъҳои зеринро чудо намудааст: «...Аз муқоисаи маъноии калимаҳои иқтибосӣ бо маъноҳое, ки дар забони асл дорад, маълум мегардад, ки он ба забони иқтибоскунанда фақат бо як қисми маъноҳояш ворид мегардад. Бисёр вақт он ҳам иборат аз як маъност ва маъноии асосӣ набуда, маъноии дуюмдараҷа ва ё сеюмдараҷа аст. Дар гурӯҳи калони калимаҳои иқтибосӣ алоқаи байни системаи маъноҳои дар забони асл доштаи онҳо ва маъноҳои навашон канда нашудаанд. Ин гуна калимаҳо, одатан, бо яке аз маъноҳои худ ба забони дигар мегузаранд...Бисёр мешавад, ки калимаи иқтибосӣ дар заминаи системаи семантикии тоҷикӣ аз маъноҳои ибтидоии худ ба кулӣ канда шуда, соҳиби маъноии тамоман нав мегардад, ки бо маъноҳои пештарааш ягон робитае надорад...» [38, 251, 252].

Чунонки аз таҳлили шохидҳои зикргардида бармеояд, қисми зиёди ин гуна вожаҳо хусусияти думаъноӣ доранд, аммо дар қатори онҳо унсурҳои луғавие низ мушоҳида шуданд, ки 3 ва беш аз он маъноро ифода намудаанд, ки баъзе маъноҳо пас аз ворид шудани чунин вожаҳо ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар ин забон пайдо шудаанд. Масалан, калимаҳои зеринро муаллифи “ММ” ба 3 маъно мавриди истифода қарор додааст.

Лубоб дар «ФЗТ» чунин эзоҳ ёфтааст: «1) баргузидаи ҳар чиз, холиси ҳар чиз; 2) *мач.* мағз (писта, бодом. . .); 3) *мач.* ақл, хирад» [88, ҷ. 1, 607]. Мураттибони «ФТЗТ» танҳо маъноии нахусти онро қайд кардаанд [89, ҷ. 1, 729].

Муаллифи «ММ» **лубобро** дар баёни маъноҳои зерин истифода кардааст:

1. Холис аз ҳар чизе; мағзи писта; мағз: Боз бош, эй боб-бар, чӯёи боб, / То расад аз ту кушур андар **лубоб** [д. 1, б. 3764].

Муодили **лубоб** дар ифодаи маъноии мазкур калимаи лотиниасли **core** [< фр. cor < лот. cornu -159, 112] ҳисоб меёбад: Be open, O Gate, to him that seeks the gate, / so that by means of thee the husks may reach the **core**.

Core дар англисӣ ҳамчун исм дар баёни 4 маъно, аз ҷумла «мағз ва дарунаи ҳар чизе, марказ» [87, 196; 158, 337] мавриди истифода қарор дорад.

Монанди чанд исми дигар, ки қаблан ба риштаи таҳлил кашида шуд, ин маънои **лубообро** низ мутарчим бо чанд унсури луғавӣ ифода кардааст. Чунончи, **лубоби** байти зеринро ӯ бо ибораи **essential principle** баён кардааст. Ҷузъи асосии **essential**, яъне essence [< фр. essence < лот. essentia -159, 171] ва худи principle [< фр. principle < лот. principium -159, 411] решаи лотинӣ дорад ва дар маҷмӯъ онҳо «асоси қонун»-ро ифода менамоянд: Ин такаббур чист, ғафлат аз **лубооб**, / Мунчамид чун ғафлати ях з-офтоб [д. 5, б. 1941]. What is this arrogance? (It consists in) being oblivious to the **essential principle** / and frozen (insensible)—like the oblivion of ice to the sun.

Дар забони англисӣ **essential** дар баёни 2 маъно, ба хусус «асос, моҳият» ва **principle** ба 2-4 маъно, аз ҷумла «қоидаи асосӣ» ба қор меравад [87, 295, 635; 158, 517, 1205].

2. Ақл, шуур, доноӣ: Ку назаргоҳи шуои офтоб, / Ку назаргоҳи худованди **лубооб** [д. 4, б. 618].

Ҳангоми тарҷумаи ин маънои **лубооб** калимаи **quintessence** [< лот. quinta essentia -159, 427] истифода гардидааст, ки дар асл дар забони лотинӣ ибора мебошад ва маънояш «асос» аст: How can (that which is) the sunbeams' object of regard be compared / with (that which is) an object of regard to the Lord of the **quintessence**?

Ин унсури луғавиро аз «ФАТ»-и А. Мамадназаров пайдо карда натавонистем.

Чунонки қаблан таъкид гардид, калимаи сохтаи **understanding** «фаҳмиш», ки аз пешванди **under-** [< англос. under -159, 583], решаи **stand** [< англос. standan -159, 515] ва пасванди **-ing** иборат аст, ифодакунандаи чунин маънои **лубоби** байти зерин маҳсуб меёбад: Раҳ шиносеме бибояд бо **лубооб**, / Ҳар раҳеро хоса андар роҳи об [д. 4, б. 1459]. An expert guide, (endowed) with **understanding**, / is needed for every road, especially in the road (journey) on the water.

Understanding дар забони англисӣ дар ифодаи 4-5 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 877; 158, 1681].

3. Табиати аслии авлиё ва анбиё; вучуди ҳақиқии анбиё ва авлиё: Чун намоёд зарра пеши офтоб, / Ҳамчунон аст офтоб андар **лубооб** [д. 4, б. 587].

Аз назари мутарҷим, муодили чунин маънои **лубооб** ибораи **pure substance** «ашёи тоза» маҳсуб ёфта, он бо усули васлшавии калимаҳои латиниасли **pure** [< фр. pur / pure < лот. pūrus -159, 421] ва **substance** [< фр. substance < лот. substant-159, 527] ташаккул ёфтааст. Бо мақсади мушаххас баёнкунии матлаб дар қавсӣ ибораи **of the Light of God** зикр гардидааст, ки ифодакунандаи маънои «нури Илоҳӣ» мебошад: (Such) as the mote appears in the presence of the sun, / even such is the sun (of this world) in the **pure substance (of the Light of God)**.

Дар забони англисӣ **pure** 7 маъно, аз ҷумла «пок, холис» ва **substance** 3 маъно, ба хусус «ҷисм, модда»-ро дорост [87, 647, 804-805; 158, 1232].

Чунонки қайд шуд, чараёни сермаъногардии вожаҳои иқтибосӣ низ ба имкони ҳамнишинии онҳо бо калимаҳои аслии тоҷикӣ ё иқтибосии дигар робитаи зич дорад. Ба ин вижагии онҳо Н. В. Фамина ишора намуда навиштааст: «...берун аз матн калима фақат вазифаи номгузориро дорад, ҳангоми дар матн истифода шуданаш он хусусиятҳои мушаххаси худро зоҳир менамояд...» [148, 37].

Факри арабиаслро ниёгон дар ифодаи маънои «нодорӣ, камбағалӣ, қашшоқӣ» [88, ҷ. 2, 429; 89, ҷ. 2, 382] истифода намудаанд, Мавлавӣ ин калимаро ба 3 маъно истифода кардааст:

1. Дарвешӣ, нодорӣ, гадой: Гуфт: «...Эй зан, ту занӣ ё булҳазан, / **Факр** фаҳр асту маро бар сар мазан...» [д. 1, б. 2342].

Калимаи латиниасли **poverty** [< анг. m. pouertee / poverce < фр. б. povertе, фр. pouvrete < лот. paupertātem -159, 406], ки ба ду маъно, аз ҷумла «нодорӣ, қашшоқӣ, бенавой» кор фармуда мешавад [87, 626; 158, 1186], муодили **факр** ба шумор меравад: «O woman», said he, «art thou a woman or the father of sorrow?

/ **Poverty** is (my) pride, and do not thou beat me on the head (lash me with thy reproaches)».

2. Фақри орифона: **Фақр** он Маҳмуди туст, эй бесаат, / Табъ аз ӯ доим ҳаметарсонадат [д. 6, б. 1400].

Дар баёни ин маъно низ мутарҷим калимаи **poverty**-ро истифода намуда, бо мақсади мушаххас ифодакунии матлаб ва «нодории орифона» -ро дар назар доштани муаллифи «ММ» дар қавсайн зикр кардани унсури луғавии **Spiritual** [< анг. м. spirut < esprit < лот. spīritum -159, 508]-ро бамаврид шуморидааст: **(Spiritual) poverty** is your Mahmúd, O man without affluence: / your (sensual) nature is always making you afraid of it.

Spiritual дар забони англисӣ ифодакунандаи ду маъно мебошад [87, 775; 158, 1487].

3. Дарвешӣ, ифтихорӣ): **Фақру фахрӣ** аз газоф асту маҷоз, / Не ҳазорон изз пинҳон асту ноз [д. 1, б. 2357]. Is (the saying) '**Poverty is my pride**' vain and false? / No, 'tis thousands of hidden glories and disdains.

Дар байти боло таркиби **фақру фахриро** мутарҷим ба англисӣ дар шакли ҷумлаи «дарвешӣ фахри ман аст» баргардон намудааст. Дар чунин маврид калимаи латиниасли **poverty** бо вожаи аслии англисии **pride** [< анг. м. pride / prude < англос. prýte –159, 410] хусусияти ҳамнишинӣ пайдо кардааст.

Pride дар забони англисӣ дар баёни 5 маъно истифода мешавад [87, 634; 158, 1203].

Баъзе вожаҳои таҳлилшуда дар ибтидо ба бархе аз маъноҳо аҳён-аҳён ба кор мераванд, вале баъдтар «...бо калимаҳои зиёди дигари забонамон ба алоқа даромада, доираи ҳамнишинҳои онро муқаррар менамояд... Хусусияти ҷолиби чунин ҳамнишиниҳои маъноӣ ҷудогонаи калима бо калимаҳои дигар дар ҳамин ифода шудааст, ки он маъно боиси пайдоиши ҷилваю тобишҳои тоза ба тоза мегардад, ки рафта-рафта ба маъноҳои мустақил табдил меёбанд»[38, 79].

Ба ин тариқ, дар «ММ» ҳиссаи бештари чунин вожаҳо, ки дар даврони минбаъдаи инкишофи забони тоҷикӣ аз истеъмол хориҷ шудаанд, дар ифодаи 2 маъно ва қисми камашон дар баёни 3 маъно ба кор рафтаанд.

Доираи маъноии вожаҳои зикргардида ва муодили англисии онҳоро дар ҷадвали поён ин тавр нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 10-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
табъ		2 маъно	unnatural behavior, to humour
ғавғо		2 маъно	outcry, mob
лаъл		3 маъно	rubyies, ruby (lip)
нодӣ		2 маъно	proclaimer of (divine), assemble
вифоқ / вафоқ		2 маъно	agreement, concord
лубоб		3 маъно	core, essential principle, quintessence, pure substance
фақр		3 маъно	poverty, (spiritual) poverty

2. 3. Тарҷума бо калимаҳои мухталифи якчанд забон

Таҳлили муқоисавии вожаву ифодаҳои «ММ» ва қиёс шудани онҳо бо тарҷумаи англисияшон нишон дод, ки назар ба унсурҳои луғавии арабие, ки мутарҷим онро бо айнаи як калимаи сермаъноӣ ин ё он забон баргардон намудааст, миқдори онҳое зиёд аст, ки ҳар кадом маъноӣ воҳидҳои луғавӣ бо вожаҳои ду ё се забон тарҷума карда шудааст. Сабаби чунин амали мутарҷим шояд ин бошад, ки дар забони англисӣ калимаи аслии ё иқтибосии сермаъное вучуд нашофтааст, ки тавассути онҳо ин гуна маъноҳои иқтибосҳои арабӣ тарҷума карда шаванд. Ҳамин тавр, ҳангоми тарҷумаи ду ё зиёда маъноӣ вожаҳо мутарҷим унсурҳои луғавии латиниву англосаксонӣ, фаронсавиву англосаксонӣ, иб्रиву англосаксонӣ, скандинавиву англосаксонӣ, латиниву арабӣ, латиниву тевтонӣ, латиниву юнонӣ, латиниву скандинавӣ, латиниву скандинавиву англосаксонӣ, латиниву арабиву англосаксонӣ, латиниву англосаксониву олмонии бостон, фаронсавиву латиниву финикиро мавриди истифода қарор додааст.

2. 3. 1. Тарҷума бо калимаҳои латиниву юнонӣ

Миқдори чунин унсурҳои луғавӣ 6 ададро дар бар гирифта, ба истиснои 1 адад боқимонда ҳама вожаҳо хусусияти думаъноӣ доранд. Танҳо вожаи **садр** ба 5 маъно ба қор рафтааст. Дар байни ин хели калимаҳо низ навъҳои маъмул (3 адад) ва архаистӣ (3 адад) мушоҳида гардиданд. Масалан, **сахиро** адибони

гузашта ба 3 маъно: «1) майдон, соҳат, рӯй; 2) рӯй ва саҳни хона, ҳавлӣ, боғ; 3) лаълӣ; табақи калон» [88, ҷ. 2, 227] истифода намудаанд. Мураттибони «ФТЗТ» фақат ду маънои нахусти саҳро ишора намудаанд [89, ҷ. 2, 228], Мавлавӣ низ онро ба маъноҳои 2-юму 3-юм истифода намудааст:

1. Миёни сарой; замини ҳамвор: Бош чун дӯлоби нолон чашмтар, / То зи **саҳни** чон-т баррӯяд хузар [д. 1, б. 821].

Маънои ёдгаридаҳо мутарҷим тавассути калимаи мураккаби англисии **courtyard** ифода кардааст, ки аз маҷмуи **court** [< анг. м. cort / curt < фр. б. cort / curt, фр. court < лот. cōrtem / cohortem -159, 116] ва **yard** ташаккул ёфтааст. Дар забони англисӣ ду вожаи ҳамшакли **yard-1** [< анг. м. yerd < англос. geard] ва **yard-2** [< анг. м. zerde / yerde < англос. gyrd / gerd -159, 619] вучуд дорад. Мутарҷим ин ҷо **yard-1**-ро ба кор бурдааст: Be moaning and moist-eyed like the water-wheel, / that green herbs may spring up from the **courtyard** of your soul.

Court дар забони англисӣ ба 6 маъно ва **yard** ба 5 маъно ба кор меравад [87, 203, 933], дар фарҳанги А. С. Ҳорнби [A. S. Hornby] дорои 1 маъно будани **courtyard** ишора шудааст [158, 350].

2. Қадаҳи бузург; табақи бузург; ташти фарох: Соҳире саҳни биринҷеро ба фан, / **Саҳни** пуркир мекунад дар анҷуман [д. 5, б. 446].

Муодили **саҳн** ба чунин маъно калимаи латиниасли **dish** [< анг. м. disch < англос. disc < лот. discus < юн. -159, 145] аст: A magician by his art makes a **dish** of rice / (appear to be) adish full of (tiny) worms in the assembly.

Дар байти зерин низ **саҳн** ва **dish** ба ҳамин маъно омадаанд: Нони гарму **саҳни** ҳалвои асал, / Бурд он ки дар савобаш буд амал [д. 6, б. 2397].

One who had expectation of (earning) the (Divine) reward / brought (to them) warm bread and a **dish** of halwá made with honey.

Dish дар қатори унсурҳои луғавии 3-5 маъно қарор дошта, яке аз онҳо «зарф, коса» аст [82, 252; 152, 435].

Садро адибони гузашта дар ифодаи 6 маъно: «1) сина; 2) аввал, оғоз; 3) нишастгоҳи боло, пешгоҳ; 4) маҷ. миёна, марказ; 5) болонишин, раис, сардор,

пешво; вазир; сарвазир; 6) *таър.* олитарин унвони илмӣ дар Бухорои асрҳои охир» [88, ҷ. 2, 175; 89, ҷ. 2, 193] мавриди истифода қарор додаанд.

Мавлавӣ **садрро** ғайр аз маъноҳои 1-уму 2-юм ва 5-ум боз ба 2 маънои дигари зерин мавриди истифода қарор додааст:

1. Аввали ҳар чиз, пешгоҳ, болои маҷлис: Бадр мечӯям аз онам чун ҳилол, / **Садр** мечӯям дар ин саффи ниол [д. 3, б. 3865].

Ҳангоми тарҷума ҳамон калимаи **Sadr** истифода шуда, дар қавсайн вожаи латиниасли **Prince** [< фр. prince < лот. principem -159, 411] илова гардидааст: I am seeking the Full Moon: hence I am (thin) as the new moon. / I am seeking the **Sadr (Prince)** in this 'shoe-row' (vestibule).

Prince дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад [87, 635; 158, 1204-1205].

2. Сина, синаи мардум; дил: **Садрро** сабре буд, акнун он намонд, / Бар мақоми сабр ишқоташ нишонд [д. 6, б. 4161]. There was a (great) fortitude in my breast, (but) now it is no more: / Love has set fire to the dwelling-place of fortitude.

3. Вазир, раис: Ҳамчу гӯйе сачда кун бар рӯю сар, / Ҷониби он садр шуд бо чашми тар [д. 3, б. 3916].

Маънои мазкур низ ба забони англисӣ тавассути калимаи **Sadr (Prince)** баён карда шудааст: Prostrating himself on face and head, like a ball, / he went with wet eyes towards the **Sadr (Prince)**.

4. Амир, подшоҳ, шоҳзода: Тахтабанд аст он ки тахташ хондаӣ, / **Садр** пиндорию бар дар мондаӣ. / Подшоҳӣ нестат бар риши худ, / Подшоҳӣ чун кунӣ бар неку бад. [д. 4, б. 661-662]

Агар се маънои аввал фақат бо калима ё унсури луғавии асосиву вожаҳои эзоҳдиҳанда ифода гардида бошад, пас ин маънои **садр** ба забони англисӣ тавассути ибораи **seat of honour** баён шудааст, ки аз ҳамнишинии **seat** [< сканд: исландӣ sati, дан. sade-159, 472] ва **honour** [< фр. б. honur < лот. honōrem -159, 245] сохта шуда, ҳар ду дар забони англисӣ иқтибосӣ ба шумор меравад: That which thou hast called a throne is (really) a splint- bandage: thou deemest (it) the **seat of honour**, but (in truth) thou hast remained at the door. / (If) thou hast not

sovereignty over thine own beard, how wilt thou exercise sovereignty over good and evil?

Таъкид кардан бамаврид аст, ки ба чунин тарз тарҷумаи порчаи боло бо шарҳи С. Гавҳарин мувофиқат надорад.

Seat дар забони англисӣ ба 4 маъно ва **honour** ба 7-9 маъно истифода мешавад [87, 409, 720; 158, 1378-1379].

5. Дар байти зер киноя аз Худо буда, он якҷоя бо калимаи **остон** омада, мафҳуми абд ва бандаро ифода намудааст: **Остону садр** дар маънӣ кучост? Мову манку он тараф к-он ёри мост [д. 1, б. 1784].

Маъноии номбурдаи **садр** ба забони англисӣ тавассути калимаи юнониасли **dais** [< анг. м. deis / deys < фр. б. dois < лот. discum < юн δῖσκος -159, 127] ифода карда шудааст: Where are threshold and **dais** in reality? / In the quarter where our Beloved is, where are «we» and «I»?

Dais дар забони англисӣ танҳо як маъноии «саҳни тахтагин, маснад; ҷои суханронӣ»-ро дорад [87, 219; 158, 379].

Чун гурӯҳҳои дигари луғавӣ-маъноӣ ҳиссае аз чунин вожаҳо дар даврони баъдии мавҷудияти забони тоҷикӣ архаизм шудаанд. Яке аз онҳо **тарахҳуб** аст, ки дар «ФТЗТ» шарҳи ин калима дучор нашуд, аммо ниёгони тоҷикон онро дар ифодаи 2 маъно: «1) руҳбонӣ, роҳибӣ; 2) тарсонӣ» [88, ҷ. 2, 328] ба кор бурдаанд. Мураттибони «ФТЗТ» барои маъноии аввал фақат байти поёни Мавлавиро қайд намудаанд.

1. Парастӣш, ибодат: В-он дигар баҳри **тарахҳуб** дар куништ, / В-он яке баҳри ҳарисӣ сӯи кишт [д. 5, б. 322].

Мутарҷим усули қулайи баргардонро ба забони англисӣ дар он дидааст, ки **тарахҳубро** ба чунин маъно тавассути ибораи **religious exercises** «машқҳои динӣ» ифода намояд. Ибораи мазкур аз ҳамнишинии ду калимаи латиниасли religion [< фр. religion < лот. religiōnem -159, 441] ва exercise [< анг. м. exercise < фр. б. exercice < лот. exercitium -159, 174] ташаккул ёфтааст: And another (goes) into a church to perform **religious exercises**, / while another (betakes himself) to sowing in his greed (for gain).

Дар забони англисӣ **religious** ба 2-3 маъно ва **exercise** ба 5 маъно ба кор меравад [87, 301, 676; 158, 1287].

2. Дар байти зер маъхуз аст аз хабар (ло раҳбонията ва ло табаттала фи-л-ислом «раҳбоният ва инкитӯ дар ислом нест»): Мурғ гуфташ: «Хоча, дар хилват маист, / Дини Аҳмадро **тараххуб** нек нест. / Аз **тараххуб** наҳй кардаст он расул, / Бидъате чун даргирифти, эй фузул» [д. 6, б. 478-79].

Маънои мазкур тавассути ду шакли айни як калима, яъне **monastic** ва **monasticism** ифода гардидааст, ки сарчашмаи онҳо **monastery** [< лот. monastĕrum < юн. μοναστήριον -159, 333]-и юнониасл ба шумор меравад: The bird said to him, «O Khwāja, don't stay in (**monastic**) seclusion: / **monasticism** is not good in regard to the religion of Ahmad (Mohammed). / The Prophet has forbidden **monasticism**: / how have you embraced a heresy, O trifler?»

Ҳар се калима: **monastic** «роҳиб, дайрнишин» дорои 2 маъно, вале **monastery** «дайр, хонақоҳ (мардона)» ва **monasticism** «монархӣ» хусусияти якмаъноӣ доранд [87, 530; 158, 989].

Ба ин тариқ, калимаҳои нав ба нави дар ифодаи маонии мухталиф истифодашуда дар асари зикрфита гувоҳи он аст, ки «...дар системаи маъноҳои луғавии забонамон захираҳои беҳудуди ифодаи воқеият, ашёву ҳодисаҳо вучуд дорад ва чунин шиносоии ҳамаҷониба ба қонуниятҳои мавҷудият ва зоҳиршавии онҳо ба соҳибзабон, ҳосатан нигорандаи закии он имконият медиҳад, ки аз ин боигарии бепоёни маъноҳои луғавии забони модарияш самаранок истифода бурда, афқору эҳсосот ва майлу рағбатҳои иродавии худро дақиқан ва ба тариқи возеҳ ифода намояд» [38, 84].

Ин гуна вижагии маъноии воҳидҳои луғавии зикршударо чунин нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 11-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Микдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Саҳн		2 маъно	courtyard, dish
Тараххуб		2 маъно	religious exercises, monastic / monasticism
Садр		5 маъно	sadr (prince), seat of honour, dais

2. 3. 2. Тарчума бо калимаҳои лотиниву арабӣ

Дар «ММ» ин гуна вожаҳо микдоран кам буда, 2 ададро ташкил мекунанд ва ҳар ду хусусияти думаъноиро соҳиб буда, яке иқбоси арабии маъмул ва дуҷумӣ архаистӣ аст. Яке аз онҳо **ҳашиш** аст, ки маънояш дар «ФЗТ»: «1) алаф; алафи хушк; гиёҳ, гиёҳи хушк, хас; 2) моддаи беҳиссу масткунанда, ки аз барги канаб тайёр карда мешавад, чарс, банг» [88, ҷ. 2, 739; 89, ҷ. 2, 502] шарҳ ёфтааст.

Мавлавӣ низ ин калимаро ба ҳамон ду маънои ёдшуда мавриди истифода қарор додааст:

1. Гиёҳи хушк ва тар: Эй басо ганҷоканони кунҷков, К-он ҳаёландешро шуд риши гов. / Гов, ки – бвад, то ту риши ў шавӣ, / Хок чӣ- бвад, то **ҳашиши** ў шавӣ [д. 1, б. 533-534].

Мутарҷим муодили англисии **ҳашиш**ро калимаи лотиниасли **stubble** [< анг. м. stobil / stoble < фр. б. estuble < лот. д. stupula / stupla, лот. stipula -159, 525] ҳисобидааст, ки маънои аслияш «коҳбун, соқаи дар замин мондаи гандум» буда, ин ҷо маънои маҷозии «чизи беарзиш»-ро дорад: Oh, many the amassers of treasure, digging holes (in search of treasure), / who became an ox's beard (dupe) to that vain schemer (the vizier)! / Who is the ox that you should become his beard? / What is earth that you should become its **stubble**?

Дар забони англисӣ **stubble** хусусияти думаъноӣ дорад [87, 801; 158, 1537].

Чунонки қайд шуда буд, мутарҷим ҳангоми баёни ин гуна унсурҳои луғавӣ хостааст, ки дорои луғавии забони англисиро нишон диҳад ва, аз ин рӯ, номи айнӣ як шайро бо чандин калима ном мебарад. Масалан, **ҳашиши** байти поёнро бо вожаи лотиниасли **herbage** [< анг. м. herbe < фр. herbe < лот. herba - 159, 238] «алаф, гиёҳ» ифода намудааст: Ҳин, маҳил харрову даст аз вай мадор, / 3-он ки ишқи ўст сӯи сабзазор. / Гар яке дам ту ба ғафлат воҳалиш, / Ў равад фарсангҳо сӯи **ҳашиш** [д. 1, б. 2952-2953].

Beware! do not let your ass go, and do not / remove your hand from him, because his love is for the place where green herbs are plentiful. / If you

carelessly leave him free for one moment, / he will go (many) leagues in the direction of the **herbage**.

Herbage-ро англисҳо баҳри баёни 1-2 маъно истифода мекунанд [87, 400; 158, 727].

2. Банг: То ки май хӯрдаст ва ё бангу **ҳашиш**, / Халқ дармонданд андар беҳушиш [д. 4, б. 266].

Ҳангоми ба маънои аслияш омадани **ҳашиш** англисҳо онро бидуни тарҷума мавриди истифода қарор додаанд [87, 392]. Ин аст, ки дар ин ҷо низ мутарҷим онро дар шакли **hashish** ба қор бурдааст: To see whether he had drunk wine or eaten beng or **hashish**: / the people (having exhausted every resource) remained in despair at his insensibility.

Вожаи дигар **ҳазиз** аст, ки мураттибони «ФЗТ» маънояшро «1) қисми поёнии чизе, пастӣ, партгоҳ, нишеб; 2) нуҷ. воқеъ гардидани Моҳ дар нуктаи наздиктарин ба Замин (перигей)» [88, ҷ. 2, 716] эзоҳ додаанд. Мураттибони «ФТЗТ» ин калимаро ишора накардаанд, вале дар абёти зерини Мавлавӣ вожаи мазкур ба ҳар ду маънои зикргардида ба қор рафтааст:

1. Пастӣ ва пастии замин дар домони кӯҳ; пастӣ ва зиллат: Ихбиту афканд ҷонро дар **ҳазиз**, / Аз намозаш қард маҳрум он маҳиз [д. 6, б. 2934].

Таркиби **into abasement**-ро мутарҷим муодили англисии **ҳазиз** барои ифодаи маънои мазкур ба шумор овардааст. Таркиби номбурда дар натиҷаи хусусияти ҳамнишинӣ пайдо кардани калимаи аслии англисӣ [**into** < анг. м. into < англос. in tō -159, 266] бо вожаи сохтаи **abasement**, ки ҷузъи асосияш- **abase** [< анг. м. abasen < фр. б. abaiscier < лот. ?-159, 1]-ро латинӣ тахмин кардаанд, ба вучуд омада, маънои «таҳқиркунӣ»-ро мефаҳмонад: (The Divine command) fall ye cast the spirit **into abasement**: / this menstruation excluded it from prayer (communion with God).

Дар забони англисӣ **into**-ро ба 4-8 вазифа, **abasement**-ро ба 1 маъно, **abase**-ро ба 1-2 маъно истифода мекунанд [87, 27, 447; 158, 1, 818].

2. Нуқтаи муқобили авҷ: «Чархи саргардон, ки андар ҷустуҷӯст, / Ҳоли ӯ чун ҳоли фарзандони ӯст. / Гаҳ **ҳазизу** гоҳ авсат, гоҳ авҷ, / Андар ӯ аз саъду наҳсе фавҷ-фавҷ» [д. 1, б. 1287-88].

Ба ин маъно корбурди **ҳазизро** мутарҷим ба забони англисӣ бо калимаи арабиасли **nadir** [< фр. *nadir* < испанӣ *nadir* < ар. : *nazīr* -159, 343] ифода кардааст, ки онро дар забони англисӣ фақат дар баёни маънои «пастравӣ, таназзул, сукут» ба кор мебаранд [87, 540]: The whirling heaven, which is (ever engaged) in seeking and searching— / its state is like the state of its children; / Now **nadir**, now middle, now zenith: / therein are host on host of stars fortunate and unlucky.

Ба чунин маъноҳо бақорравии вожаҳоро дар ҷадвал ин тавр нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 12-ум

Вожаҳои иқтибосӣ	сермаъноӣ	Микдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
ҳашиш		2 маъно	stubble, herbage, hashish
ҳазиз		2 маъно	into abasement, nadir

2. 3. 3. Тарҷума бо калимаҳои латиниву тевтонӣ

Намунаи ин гуна унсурҳои луғавӣ **сухра** аст, ки хусусияти думаъноӣ дорад.

Дар забони тоҷикӣ ду калимаи ҳамшакли **сухра-I** («кори маҷбурии бемузд») ва **сухра-II** вучуд дорад, ки 2 маъно: «1) истехзо кардан, масҳара намудан; 2) масҳара, хандахариш, боиси масҳара ва истехзо» [88, ҷ. 2, 284-285; 89, ҷ. 2, 279]-ро дорад.

Дар «ММ» аз байни ин вожаҳои ҳамшакл **сухра-II** ба маъноҳои зерин истифода шудааст:

1. Он ки ба рӯ истехзо ва ханда кунад; дар арабӣ ба маънои масҳарагӣ ва истехзо: **Сухраи** хиссанд аҳли эътизол, / Хешро сунӣ намоянд аз зулол [д. 2, б. 62].

Барои баёни чунин матлаб низ мутарчим калимаи мураккаби **sense-perception**-ро мавриди истифода қарор додааст, ки онҳо аз чузъҳои иқтибосии **sense** [< фр. sens < лот. sensus -159, 475] ва **perception** [< фр. perception < лот. perceptiōnum -159, 383] сохта шуда, илова бар ин, тарҷумон вожаи арабии **Mu'tazilites**-ро низ зикр кардааст: Those in thrall to **sense-perception** are **Mu'tazilites**, / (though) from misguidedness they represent themselves as Sunnites.

Sense дар забони англисӣ дорои 4-5 маъно ва **perception** ифодакунандаи 2-3 маъно аст [87, 599, 726; 158, 1126, 1392].

2. Кори бемузд: Тухми давлат дар замин мекоштам, / **Сухраву бегор** мепиндоштам [д. 2, б. 3008].

Таркиби номбурдари мутарчим ба забони англисӣ бо таркиби **wages and hire** баён кардааст, ки аз ҳамнишинии калимаи иқтибосии **wages** [< анг. м. wage < фр. б. wage < тевтонӣ -159, 597] ва аслии англисии **hire** [< анг. м. hire < англос. hȳr-159, 242] сохта шудааст: I was sowing the seed of fortune in the earth, / (though) I fancied it was labour without **wages** and **hire**.

Wages дар англисӣ ба як маъно ва **hire** ба 2 маъно истифода мешавад [87, 404, 903; 158, 736, 1727].

Калимаи **сухраи** байти поён бо ибораи **forced labour** тарҷума гардидааст. Дар забони англисӣ се калимаи ҳамшакли **force-1** [< анг. м. force / fors < фр. б. force < лот. forti -159, 194], **force-2** [< фр. farce < лот. farcīre -159, 179], **force** / **fass-3** [< сканд: дан. fos, шведӣ fors-159, 194] вуҷуд дошта, ин ҷо мутарчим **force-1**-ро ба қор бурдааст. Чузъи дуҷуми ин ибора низ калимаи латиниасли **labour** [< анг. м. labour < фр. б. labour, фр. labeur < лот. labōrum -159, 281] аст: Гуфт: «Баҳри **сухраи** шоҳи ҳарун, / Хар ҳамегиранд имрӯз аз бурун» [д. 2, б. 3008]. «To-day», said he, «they are seizing asses outside (in the streets) / to do **forced labour** for the tyrannical king».

Дар забони англисӣ **forced** хусусияти 2-3 маъноӣ ва **labour** вижагии 5-маъноиро дорост [87, 341, 467; 158, 606, 859-860].

Ба маъноҳои зикршуда ба қор рафтани вожаҳои болоро дар ҷадвал метавон чунин зикр намуд.

Чадвали 13-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
сухра		2 маъно	sense-perception, wages and hire, forced labour

2. 3. 4. Тарҷума бо калимаҳои форсиву келтӣ

Мисоли чунин вожаҳо **калим** буда, дар «ФЗТ» дорои 2 маъно буданаш ишора гардидааст: «1) ҳамсухан, ҳамсухбат; гӯянда; 2) лақаби пайғамбари яҳудиён Мусо, ки гӯё дар кӯҳи Сино бо Худо ҳамсухбат шуда буд» [89, ҷ. 1, 530]. Дар «ФТЗТ» танҳо маънои аввали он ишора шудааст [89, ҷ. 1, 580].

Ҷалолуддини Балхӣ **калимро** ба чунин маъноҳо ба кор бурдааст:

1. Сухангӯ, ҳамсухан, марди комил, сӯфии комил, дарवेशи бакамолрасида: Пеши он чашме, ки бозу раҳбар аст, / Ҳар гилемеро **калиме** дар бар аст [д. 2, б. 2348].

Мутарҷим ибораи **dervish-cloak**-ро муодили чунин маънои **калим** ҳисобидааст, ки он аз ҷузъи форсии **dervish** [< форсӣ darvīsh-159, 137] ва келтии **cloak** / **cloke** [< англ. м. close < фр. б. cloche < лот. д. cloca < келтӣ -159, 94] ташаккул ёфтааст ва маънои маҷмӯяш «либоси дарवेश» аст: To the eye that is open and (as) a guide, / every **dervish-cloak** hath a Moses in its embrace.

Dervish дар забони англисӣ фақат ба маънои «дарवेश, қаландар» ва **cloak** ба 2-3 маъно, аз ҷумла «пӯшиш» ба кор меравад [87, 163, 237; 158, 274, 408].

2. Мусо: Гуфт Фиръавнаш: «Чаро ту, эй **Калим**, / Халқро куштиву афкандӣ ба бим» [д. 3, б. 1067].

Дар тарҷумаи англисӣ ҳуди калимаи **Калим** омадааст, ки лақаби Мусо аст: Pharaoh said to him, «Why didst thou, O **Kalīm**, kill the people and cause fear to fall (on them)?»

Чадвали 14-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
калим		2 маъно	dervish-cloak, kalīm

2. 3. 5. Тарчума бо калимаҳои латиниву скандинавӣ

Мусаббех намунаи ин навъи унсурҳои луғавӣ буда, дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» танҳо дорои маънои «тасбеҳгардонанда, зикргӯянда» [88, ҷ. 1, 748; 89, ҷ. 1, 844] буданаш қайд шудааст, вале Мавлавӣ онро ба ду маъно ба қор бурдааст:

1. «Субҳоноллоҳ»-гӯянда, Худоро ба покӣ ёдкунанда; тасбеҳкунанда: Чунки қути ҳар ба шаб лоҳавл буд, / Шаб **мусаббех** буду рӯз андар сучуд [д. 2, б. 250].

Ин маънои **мусаббех** ба англисӣ бо калимаи **glorifying** баён шудааст, ки чӯзӣ асосияш- **glory** [< анг. м. glorie < фр. б. glorie < лот. glōria -159, 215] вожаи лотиниасл мебошад: Inasmuch as the ass's food by night was Lá hawl, / he was **glorifying** God by night and (is engaged) in prostrating himself by day.

Glorifying дар забони англисӣ дар ифодаи маънои «мадҳу сано қардан, таъриф / тавсиф қардан» ва **glory** ба 3-4 маъно, аз ҷумла «ифтихор, сарафрозӣ, фахр» истифода мешавад [87, 367, 368; 158, 659-660].

2. Ишора ба оятҳои 142-144-уми сураи Софот дар бораи Юнус (пас агар на он будӣ, вай аз тасбеҳкунандагон аст): Халқ чун Юнус **мусаббех** омаданд, / К-андар он зулмот пурроҳат шуданд [д. 6, б. 2305].

Мутарҷим бо ибораи **give praise** баён қардани ин маънии **мусаббехро** ба англисӣ мувофиқи матлаб шуморидааст. Калимаҳои дохили ибора: **give** [< анг. м. giff / geuen / yeuen < сканд: исландӣ gefa, дан. give -159, 213] ва **praise** [< фр. б. preis < лот. pretium -159, 407] ҳар ду иқтибос аз забони латинӣ буда, маънои маҷмӯъашон «ситоиш, таҳсин, офарин» аст: Like Jonah, the people **give praise** (to God), / because they were restful in that darkness.

Дар забони англисӣ **give** дар баёни 2-18 маъно ва **praise** ба 1-2 маъно ба қор меравад [87, 627; 158, 655, 1189].

Ҷадвали 15-ум

Вожаҳои иқтибосӣ	сермаънои	Миқдори маънои вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Мусаббех		2 маъно	glorifying, give praise

2. 3. 6. Тарчума бо калимаҳои юнонию арабӣ

Ифрит мисоли ин навъи вожаҳо буда, дар «ФЗТ» маънояш: «...мавҷуди зишт, нопоки мавҳум; дев; аҳриман...» шарҳ ёфтааст [88, ҷ. 1, 512], аммо дар «ФТЗТ» илова ба чунин маъно боз дар ифодаи «зишт, баднамо» истифода гардидани он ишора шудааст [89, ҷ. 1, 566].

Муаллифи «ММ» **ифритро** дар баёни маъноҳои зайл ба кор бурдааст:

1. Дев, марди саҳт хабис ва гурбуз: Дарпазирам ҷумлаи зиштитро, / Чун малак покӣ диҳам **ифритро** [д. 5, 6. 205].

Баҳри зикри ин маънои **ифрит** аз ҷониби мутарҷим унсури луғавии **demon** [< лот. *damon* < юн. *δαίμων* -159, 135] мавриди истифода қарор гирифтааст: I will accept all thy foulness: / I will bestow on the **demon** purity like (that of) the angel.

Demon хусусияти 2-3 маъноӣ дошта, яке аз он «одами шайтонсифат» мебошад [87, 233-234; 158, 404].

2. Чин. Дар абёти зерин ба ҳикояти Билқис ва ҳазрати Сулаймон ва тақозои Сулаймон аз ҳавошии худ ишора шудааст (оятҳои 38-41-уми сураи Намл): Гуфт **ифрите**, ки: «Тахташро ба фан, / Ҳозир орам, то ту 3-ин маҷлис шудан». / Гуфт Осаф: «Ман ба исми аъзамаш, / Ҳозир орам пеши ту дар як дамаш». / Гарчи **ифрит** устои сеҳр буд, / Лек он аз нафхи Осаф рӯ намуд. / Ҳозир омад тахти Билқис он замон, / Лек 3-Осаф, н-аз фани ифритиён [д. 4, 6. 903-906].

Дар тарҷумаи англисӣ ҳуди ҳамон вожаи **ифрит** зикр гардида, дар қавсайн **demon** «чин» омадааст: Ascertain 'Ifrit (demon) said, «By (my) art / I will bring her throne here before thy departure from this council». / Asaf said, «By means of the greatest Name (of God) / I will bring it here into thy presence in a single moment». / Though the 'Ifrit was a master of magic, / yet that (miracle) was displayed by the breath (spiritual power) of Asaf. / The throne of Bilqis came into the presence instantly, / but through Maf, not through the art of them that have the (malignant) nature of 'Ifrits.

Чадвали 16-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
ифрит		2 маъно	demon, 'ifrit (demon)

2. 3. 7. Тарҷума бо калимаҳои лотиниву финиқӣ

Намунаи ин навъи унсурҳои луғавӣ **ҳичо** аст. Дар таърихи забони тоҷикӣ ду вожаи ҳамшакли арабӣ, яъне **ҳичо**-I ба маъноӣ «ҳачв, мазаммат, масхара» ва **ҳичо**-II ба маъноҳои: «1) парда, ниқоб, рӯпӯш; *мач.* монеа; 2) *мач.* ҳаё, шарм» [88, ҷ. 2, 742, 748, 749; 89, ҷ. 2, 508] вучуд дошт.

Мавлавӣ дар абёти зайл **ҳичо**-I-ро ба маъноҳои зерин мавриди истифода қарор додааст:

1. Накӯҳиш, ҳачв, бадгӯӣ: Ҳастии нисбат ба ман мадҳу само, / Ҳаст ин нисбат ба ту қадҳу **ҳичо** [д. 6, б. 1090].

Муодили англисии **ҳичо** ба маъноӣ ёдшуда **satire** [< фр. satire < лот. satira / satura -159, 464]-и лотиниасл ба шумор меравад: In relation to me this is praise and eulogy; / in relation to thee this is vituperation and **satire**.

Дар забони англисӣ зери калимаи **satire** маҳз ҳамин маъно дарк карда мешавад [87, 710; 158, 1356].

2. Киноя аз ҳуруфи алифбо, алиф, бо, то: Гар дар ин мактаб надонӣ ту **ҳичо**, / Ҳамчу Аҳмад пуррӣ аз нури **ҳичо** [д. 3, б. 1131].

Муаллифи «ММ» **ҳичо**и аввалро ҳамчун киноя аз ҳуруфи алифбо (алиф, бо, то...) ва **ҳичо**и дуюм (бо «ҳе» -и ҳуттӣ)-ро ба маъноӣ «ақл» истифода намудааст, ки шакли ҷамъаш **аҳчо** аст.

Муодили **ҳичо**и аввал калимаи финиқӣасли **alphabet** [< лот. d. alphabētum < юн. ἄλφα, ρήτα < финиқӣ (яхудӣ āleph) -159, 13] ҳисоб меёбад: If in this school thou dost not know the **alphabet**, (yet) thou art filled, / like Ahmad (Mohammed), with the light of Reason.

Alphabet дар забони англисӣ танҳо ба ҳамин як маъно ба кор меравад [87, 49; 158, 41].

Ҷадвали 17-ум

Вожаҳои	сермаъноӣ	Миқдори	Муодили онҳо дар англисӣ
---------	-----------	---------	--------------------------

иктибосӣ	маъноӣ вожаҳо	
Ҳичо	2 маъно	satire, alphabet

ХУЛОСАИ БОБИ 2

Хулоса, дар «ММ» ду гурӯҳи унсурҳои луғавии иқтибосӣ мушоҳида шуданд: 1) иқтибосҳое, ки мутарҷим маъноӣ мухталифашонро бо як калимаи сермаъноӣ аслии англисӣ тарҷума намудааст; 2) онҳое, ки аз тарафи мутарҷим бо вожаҳои гуногуни аслии англисӣ баргардон шудаанд. Ин навъи унсурҳои луғавӣ аз ҷиҳати дар ҳама даврони инкишофи забони тоҷикӣ маъмул будан / набуданашон ба ду қисм: маъмул ва архаистӣ ҷудо мешаванд.

Мутарҷим одатан ин гуна иқтибосҳои арабии «ММ» -ро бо айнӣ як калимаи сермаъноӣ лотинӣ, франсавӣ тарҷума кардааст.

Аз байни онҳое, ки иқтибосҳои сермаъноӣ арабӣ бо калимаҳои мухталифи як забон баргардон шудаанд, вожаҳои лотинӣ бартарӣ дошта, аз миёни унсурҳои луғавии забонҳои мухталиф калимаҳои лотиниву англосаксонӣ, лотиниву юнонӣ бештар мебошанд.

Дар «ММ» миқдори хеле ками иқтибосҳо аз забонҳои дигари эронӣ дида шуда, теъдоди иқтибосҳои арабӣ зиёд аст, ки онҳо аз ду то чаҳор маъноро ифода намудаанд.

Ба забони ниёғони тоҷикон вожаҳои ҳамшаклаи арабӣ низ ворид шудаанд, ки решаи мухталиф дошта, дар «ММ» яке аз онҳо бо якчанд маъно дучор меоянд ва тарҷумон низ ин навъи унсурҳои луғавиро бо яке аз калимаҳои ҳамшаклаи англисӣ тарҷума намудааст.

Аз таҳлил ва муқоисаи вожаҳои иқтибосии «ММ» ва тарзи тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ бармеояд, ки дар асари номбурда иқтибосҳои сермаъноӣ арабие дучор меоянд, ки мутарҷим маъноҳояшонро ё бо як унсури иқтибосии ба забони англисӣ роҳёфта (мисли лотинӣ) ё бо якчанд вожаи аз забонҳои мухталиф монанди лотиниву арабӣ, лотиниву тевтонӣ, лотиниву юнонӣ, лотиниву скандинавӣ, лотиниву арабӣ, лотиниву олмонии бостон, фаронсавиву лотиниву финикии ба англисӣ интиқолгардида тарҷума намудааст.

Аз байни ин гуна иқтибосҳо дар асари мавриди таҳлил дар қиёс бо унсурҳои луғавии маъмул калимаҳои архаистӣ аз ҷиҳати миқдор бартарӣ дошта, инъикоскунандаи соҳаҳои гуногуни қору зиндагӣ ҳастанд.

Доираи маъноии иқтибосҳои арабии «ММ» ҳар ҳел буда, ҳиссаи зиёдашон хусусияти думаъноӣ ва теъдоди камашон вижагии сермаъноӣ зоҳир кардаанд.

Қисме аз вожаҳои арабии «ММ» дар «ФЗТ» дучор нагардиданд ё бо вучуди дарҷ ёфтанишон он маъноеро, ки дар маснавӣ мушоҳида мешавад, ишора нагардидаанд, ё ки мурағтибони фарҳангнома онҳоро қайд намуда шоҳидро танҳо аз «ММ» овардаанд.

БОБИ 3

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ КАЛИМАҲОИ ТАРҶУМАШАВАНДА

Матолиби муқаддимотӣ. Дар таърихи назму насри забону адабиёти тоҷику форс як зумра адибон бо эҷодиёти худ таркиби луғавии забонро басо бой кардаанд, дар заминаи қолабҳои калимасозиву ибораорории анъанавӣ силсилаи калони вожаҳои сохтаву мураккаб ва ибораву ифодаҳои зебову хушсохтро ба вуҷуд оварданд, бо чунин сарватҳои луғавӣ воқеаҳои нави муҳимми зиндагиро ба риштаи тасвир кашиданд. Онҳо ба туфайли истифодаи унсурҳои луғавии гуногунсохт дар чараёни таълифи осорашон айнӣ як калимаро ба чандин маъно мавриди истифода қарор додаанд, ё як фикрро ба чанд тарз баён намуда, ба ин восита каломӣ худро аз дафъаи аввал беҳтару барҷастатар ва рангинтар карданд. Ба ин нукта ишора намуда, баъзе муҳаққиқон қайд кардаанд, ки «шоирони нозукадои форсу тоҷик бо навиштани шеърҳои олий имкониятҳои забони адабиро муттасил васеъ намуда, ҳазинаи онро бо дурдонаҳои нави ғанитар ғардониданд, қудрат ва азамати онро пай дар пай зиёд кардаанд. Ба ин восита назм на фақат нормаи анъанавиро маҳфуз дошт, балки барои инкишоф ва такмили он низ ҳиссаи арзанда ҳамроҳ намуд» [60, 76].

Маҳз бо заҳмати пайваستاи онҳо дар ҳар асру замон гурӯҳи калони вожаҳои сохтаву мураккаб ташаккул ёфта, ба як ё чанд маъно ба қор бурда шуданд, шаклҳои нави калимасозӣ ва иборабандӣ инкишоф ёфтанд, аз ҷониби ин гуна адибон дуруст интихоб шудан ва дар мавқеи худ дарҷ кардани калимаву таркиб ва ибора барои барҷаста ва самимӣ тасвир кардани ҳодисаву воқеаҳо, қушодани характери қаҳрамонҳои асар имконияти беандоза пайдо кард. Ҳамин хусусияти забони осори шоиру нависандагони асримиёнагиро дар назар дошта, забоншинос С. Ҳалимов фармудааст: «Дар осори хаттии ин давра (асримиёнагӣ-III. III.) мо бисёр калимаҳои сода, сохта ва мураккабро мебинем, ки дар ҳамин марҳала ба забони адабӣ ворид гаштаанд. Инчунин муаллифони захираи луғавии забон истифода намуда бо ёрии вандҳо ва ё бо тарзи мураккаб

калимаҳои зиёд сохтаанд як қисми онҳо фақат дар саҳифаҳои осори хаттии мансуру манзум мондаанд» [65, 226].

Мутаассифона, бо вучуди омӯхта шудани бисёр самтҳои калимасозӣ то имрӯз хусусиятҳои маъноии онҳо, сабабҳои ба маъноӣ маҳдуд ба кор рафтани қисме аз унсурҳои луғавии сохтаву мураккаб ва, баръакс, вижагии сермаъноиро касб намудани ҳиссаи дигари онҳо ба таври мукамал ва дақиқ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст, зеро, чунонки муҳаққиқ М. В. Вяткина таъкид намудааст: «...ҳатто то наздикӣ ақидае ҳукмрон буд, ки байни калимаҳои гуногунсохтор дар масъалаи сермаъноӣ фарқе вучуд дошта наметавонад...» [111, 3].

Забоншинос З. Абдуллоева низ изҳори ташвиш намуда навишта буд, ки «дар забоншиносии тоҷик бо вучуди омӯхта шудани сермаъноии калимаҳо боз ҷиҳатҳои алоҳидаи онҳо норавшан ва нокушуда мондааст. Яке аз чунин масъалаҳо ҳамин аст, ки то ҳол миқдори вожаҳои сермаъноӣ сода, сохта ва мураккаб дақиқ муайян карда нашудааст, ҳол он ки ин масъала барои кушода гардидани гиреҳи бисёр муаммоҳои забон метавонад ёрӣ расонад» [4, 13].

Бинобар ин, дар боби мазкур кӯшиш ба харҷ рафтааст, ки хусусиятҳои сермаъноии калимаҳои гуногунсохти «ММ» мавриди таҳлил қарор дода шуда, муодилҳои англисии онҳо баррасӣ гардад ва ба ин восита умумияту мутобиқат ва тафовути ҳар ду забони мавриди қиёс ошкор карда шавад.

3. 1. Тарҷумаи калимаҳои содаи «ММ» бо сода, содаву сохта ва мураккаби англисӣ

Шоиру нависандагони тоҷику форс ҳангоми баёни андешаву афкор аз роҳҳои мухталифи нируманд кардани забони модарии худ истифода карда, ният доштанд, ки он дар қатори куҳантарин, сарватмандтарин, пуриқтидортарин ва зеботарин забонҳои дунё қарор дошта бошад. Аз ин рӯ, ҳар чи эшон бештар кӯшиш мекарданд, ки ба сарватҳои луғавии забони ниёгон дороиҳои нав илова намуда, онро то ҳадди имкон сайқал диҳанд, ба он иқтидору тавоноии нав ато кунанд. Яке аз ҳамин гуна адибону мутафаккирони ҷаҳоншумули тоҷик Ҷалолуддини Балхӣ ба шумор мерафт.

Аз таҳлилу муқоиса бармеояд, ки унсурҳои луғавии сермаъноӣ «ММ» ҳангоми ба забони англисӣ тарҷума шудан агарчи бо калимаҳои аслии англисӣ баён гардидаанд, вале сохтори онҳо на ҳамеша бо ҳамдигар мувофиқ меояд. Агар дар як маврид мутарҷими асар ин ё он вожаи содаи тоҷикиро бо ҳамин гуна калимаи аслии англисӣ тарҷума намуда бошад, пас дар мавриди дигар бо сабаби вучуд надоштани муодили содаи англисияшон онҳоро гоҳ бо унсури луғавии сохта, гоҳ бо мураккаб ва гоҳ бо таркибу ибораҳо ифода кардааст.

Дар «ММ» як қатор калимаҳои содае дучор шуданд, ки хусусияти сермаъноӣ зоҳир намуда, онҳо ба забони англисӣ низ бо ҳамин гуна унсурҳои луғавии сода тарҷума шудаанд. Чунин вожаҳо аз ҷиҳати доираи маъно ҳар хел буда, баъзеяшон ду маъно ва қисми дигарашон беш аз ду маъноро ифода кардаанд. Муқоисаи доираи маъноии ин гуна воҳидҳои луғавӣ нишон дод, ки онҳо аз ду то ҳафт маъноро ифода намуда, миқдори бештарашон дар баёни ду маъно ба қор рафтаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ин гуна унсурҳои луғавии «ММ» аз ҷиҳати сохторашон ба сода, сохта, мураккаб ҷудо шуда, ҳар қадом навъи зикргардида бо доираи маъноии худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Мо ба хоҳири равшантар аён шудани хусусиятҳои маъноии чунин вожаҳои гуногунсохтор онҳоро дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор хоҳем дод.

Таҳлили хусусиятҳои маъноии калимаҳои содаи мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқи осори Мавлавӣ профессор С. Сабзаевро ба ҳулосае овардааст, ки «...аз байни онҳо бештар вожаҳои исмиву феълӣ ба маъноҳои маҷозӣ истифода шудаанд. Ҳамчун далел ӯ ба 2 маъно ба қор рафтани вожаи **гӯш**, ба 6 маъно истифода шудани калимаи **лаб**, ба 6 маъно дучороии вожаи **роҳро** дар осори Мавлоно мисли «Девони қабир» ва «ММ» зикр кардааст...» [51, 28-32]. Баъдан ӯ ба маъноҳои аслӣ ва маҷозӣ ба қор рафтани калимаи **сарро** таҳлил карда, ба 12 маъно омаданаширо дар алоҳидагӣ, ба 1 маъно омаданаширо дар таркиби калимаи сохтаи **сарӣ**, ба 3 маъно истифода гардиданаширо дар таркиби калимаҳои **сардеҳ**, **саранҷом**, **сартезӣ**, ба 23 маъно омаданаширо дар таркиби

ибораҳои изофӣ, ба 18 маъно омаданаширо дар таркибҳои номиву феълӣ қайд кардааст [51, 32-42].

Бояд гуфт, ки ин навъи унсурҳои луғавии «ММ» аз рӯи хусусияти тарҷумаашон ба чаҳор қисм ҷудо мешаванд: 1) тарҷумайи вожаҳои сода бо сода; 2) тарҷумайи вожаҳои сода бо содаву сохта; 3) тарҷумайи вожаҳо бо содаву мураккаб; 4) тарҷумайи ҳама маъноии вожаҳои сода бо мураккаб.

Аз байни ин навъҳо теъдоди гурӯҳи якум зиёд буда, вожаҳои *санг, модар, моҳ, нур* ва ғайраҳо бо ҳамин усул тарҷума шудаанд.

Аз ишораҳои профессор С. Сабзаев бармеояд, ки ба ду ё зиёда маъно ба кор рафтани вожаҳои сода яке аз вижагиҳои намоёни осори Мавлавӣ, аз ҷумла «ММ» аст. Ҳамчун намуна ин ҷо зикр кардани хусусиятҳои маъноии калимаи **санг** бамаврид аст.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ду калимаи ҳамшакли **санг-I** ва **санг-II** зикр шуда, якумӣ дорои 4 маъно ва дуҷумӣ шакли ихтисоргардидаи **фарсанг** қайд шудааст [88, ҷ. 2, 187-188; 89, ҷ. 2, 202].

1. Дар байни ҳар чор маъноии **санг-I**, ки решааш ба з. -ас. ҳ. -авр. мерасад [98, ҷ. 3, 1768], маъноии «чаҳмоқсанг»-ро ифода намудани он дучор нашуд, вале дар «ММ» ин калима маҳз ба ҳамин маъно ба кор рафтааст [97, ҷ. 5, 356]: Оҳану **санг** аст нафсу буд шарор, / Он шарор аз об мегирад қарор. / **Сангу** оҳан з-об кай сокин шавад, / Одамӣ бо ин ду кай эман шавад [д. 1, б. 773-774].

Мутарҷими англисии «ММ» низ ин ва чанд маъноии дигари **сангро** бо калимаи аслии англисии **stone** [< англ. м. stoon < англос. stān -159, 520] тарҷума намудааст, ки он дар забони англисӣ ҳамчун исм ба 6-7 маъно, чун сифат ба 2 маъно ва ба ҳайси феъл ба 2-3 маъно истифода мешавад [87, 794; 158, 1522].

Мутарҷими асар бо мақсади равшан шудани матлабаш дар қавсайн онро бо ифодаи **whence fire is produced** «санги фасон» шарҳ додааст: The self is (as) iron and **stone** (whence fire is produced), while the (material) idol is (as) the sparks: / those sparks are quieted (quenched) by water; / (But) how should the **stone** and iron be allayed by water? / How should a man, having these twain, be secure?

Ба чуни маъно шоир **санг**-I-ро дар чанд байти дигар низ ба кор бурдааст ва ба забони англисӣ дар ҳама маврид бо унсури луғавии **stone** тарҷума шудааст: Ин забон чун **сангу** ҳам оташ ва шаст, / В-он чи бичҳад аз забон, чун оташ аст [д. 1, б. 1593]. **Сангу** оҳанро мазан бар ҳам гизоф, / Гаҳ зи рӯи нақлу гаҳ аз рӯи лоф [д. 1, б. 1594]. This tongue is like **stone** and is also fire-like, / and that which springs from the tongue is like fire; / Do not vainly strike **stone** and iron against each other, / now for the sake of relating (a story), now for the sake of boasting.

2. Маънои дигари **санг**-I, ки он дар аксари фарҳангномаҳо қайд нашуда, Мавлавӣ онро ба кор бурдааст, «бут, маъшуқи зоҳирӣ» [97, ҷ. 5, 358] аст: Ончунон ки монд ҳайрон он ҷухуд, / Он дили **сангаш** аз ҷо рафт зуд. / Ҳолати суратпарастон ин бувад, / **Сангашон** аз сурате муъмин бувад [д. 6, б. 1030-1031].

Аз маънои байтҳо аён аст, ки дар байти аввал вожаи **санг** ҳамчун ҷузъи тобеи ибораи *дили санг* омада, хусусияти сифатӣ дорад, дар байти дуюм исм аст. Ин аст, ки мутарҷими англисии асар «санг»-и байти аввалро ҳамчун сифати нисбии «сангин» (**stony**) ва «санг»-и байти дувумро ҳамчун исм (**stone**) тарҷума намудааст: So that the Jew was dumbfounded: / at once his **stony** heart inclined (towards him); / This is what happens to form-worshippers: / their **stone** is (made) waxen by a (beauteous) form.

Бояд гуфт, ки дар зуҳури маъноҳои нав ба нав баробари нақши маҷоз инчунин инкишофи тадриҷии маъно низ муҳим аст, яъне «...дар мундариҷаи маъноҳои луғавии калимаҳо маъноҳои ҷудогона ҳама вақт соф бо усули маҷоз ва ё дар мавриди дигар бо усули инкишофи тадриҷӣ ба вучуд намеоянд. Дар тавлиди онҳо бисёр вақт омезиши ин ҳар ду усулро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ҳар сурат, маънои луғавӣ хоҳ ба усули маҷоз тавлид ёбад, хоҳ бо усули инкишофи тадриҷӣ дар он робитаи мантиқии шайъии байни маънои мафҳумии аввалиндарачаву инъикоскунандаи ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ ниғаҳ дошта мешавад. Маънои луғавӣ бо кадом усуле ба вучуд наояд, он бояд давоми

мантикий маънои собиқаи он бошад, дар ин сурат маъно умри бобако хоҳад дид» [38, 203].

Аз зикри чанд далел маълум мешавад, ки ҳам вожаҳои аслии тоҷикӣ, ҳам англисӣ дар зинаҳои мухталифи инкишофи ин забонҳо ба вуҷуд омадаанд, яъне сарчашмаи яке з. -ас. ҳ. -авр., дигаре умумиэронӣ, сеюмӣ даврони баъд ба шумор меравад. Далели чунин иддао вожаи **модар** аст.

Дар «ФЗТ» 2 маънои **модар**: «1) волида, зани фарзанддор; 2) киноя аз замин» [88, ҷ. 1, 697] қайд шудааст, мурағбатҳои «ФТЗТ» илова ба маънои аввал ҳамчун калимаи ифодакунандаи эҳтиром нисбат ба зани калонсол буданаширо қайд намудаанд [89, ҷ. 1, 808].

Муодили англисии калимаи зикршуда **mother** аст, ки дар забони англисӣ ба 2-3 маъно ба кор меравад [87, 533; 158, 997]. Чунончи, дар абёти зерин шоир калимаи тоҷикии **модар** ва англисии **mother** [97, ҷ. 4, 2558; < англ. м. moder < англос. mōder / mōdor -159, 337]-ро, ки ҳар ду аз з. -ас. ҳ. -авр. сарчашма гирифтаанд, ба маъноҳои зерин ба кор бурдааст:

1. Киноя аз нафс: Гар туро **модар** битарсонад зи об, / Ту матарсу сӯи дарё рон шитоб [д. 2, б. 3771]. (Even) if thy **mother** should bid thee be afraid of the water, / fear not thou, but push speedily into the Sea.

2. Маънои дигари калимаи мазкур «Ҳавво; умм-ул-башар» аст [96, ҷ. 8, 156]: **Модару** бобои моро он ҳасуд, / Тоҷу кироя ба чолокӣ рабуд [д. 3, б. 2852].

Мутарҷим ба маънои «Ҳавво; умм-ул-башар» ба кор рафтани онро ба назар гирифта, **модарро** ба англисӣ дар шакли **mother's** тарҷума намудааст, ки онро метавон «модари оламиён» маънидод кард: That envious one nimbly snatched / away our **mother's** and father's crown and ornament.

Вобаста ба маъноҳои вожаи **модар** қайд кардан бамаврид аст, ки ҳар ду маънои зикршударо муаллифони фарҳангномаҳои ба мо дастрас ишора накардаанд. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки яке аз хусусиятҳои забони «ММ» ҳамин аст, ки Мавлавӣ дахҳо унсури луғавии дигарро ба маъноҳои ғайримунтазира ба кор бурдааст. Ин вижагии забони асар диққати шореҳи асари мазкур К. Замониро низ дар вақташ ба худ ҷалб намуда буд ва ӯ борҳо ба маънои

ғайриодӣ истифода шудани ин гуна унсурҳои луғавиро қайд намудааст [1, д. 3, 992, 1099, 1122. . .].

Чунин хусусияти маъноии калимаҳоро дар мавридҳои дигар низ метавон мушоҳида кард. Масалан, дар «ФЗТ» **моҳ** чунин шарҳ ёфтааст: «1) Қамар, ҳамроҳи Замин; 2) *мач*. хушрӯй, маҳбуба; 3) *киноя* аз чехраи маҳбуба; 4) *мач*. арӯс; 5) нишони маҳсус ба сурати моҳ, ки дар болои қаср ва шодурвон устувор мекарданд; 6) як қисм аз дувоздаҳ қисми сол» [88, ҷ. 1, 704-705].

Мураттибони «ФТЗТ» ба панҷ маъно қорбурд шудани **моҳро** ишора намудаанд [89, ҷ. 1, 817].

Дар абёти зерини «ММ» вожаи **моҳ**, ки сарчашмааш решаи *mē- «санҷидан, андоза гирифтани» ё «дурахшидан, тофтани» аст [98, д. 4, 2579], ба маъноҳои зайл мавриди истифода қарор гирифтааст:

1. Малоика, фаришта [97, д. 8, 214]: Аъмаше, к-ӯ **моҳро** ҳам барнатофт, / Ахтар андар раҳбарӣ бар вай натофт [д. 1, б. 3655].

Маънои мазкур бо калимаи аслии 3-5 маънои англисӣ [87, 531; 158, 993], яъне **moon** [< англ. м. mone < англос. mōna -159, 335] тарҷума шудааст: The stars shine, for the sake of guidance, / upon the dim-sighted man who cannot bear even (the light of) the **moon**.

2. Набию расул [97, ҷ. 8, 214]: **Моҳ** мегӯяд ба хоку абру фай, / Ман башар, ман мислукум йуҳи илай [д. 1, б. 3659].

Тарҷумон дар ин маврид низ ҳамон вожаи **moonро** ба қор бурда, ба андешаи мушаххас қардани маъно дар қавсайн таркиби **the Prophetро** ишора намудааст: **The Moon (the Prophet)** is saying to earth and cloud and shadow, / I am a man, I am one like you, (but) it is revealed to me (that your God is one God).

Баръакси вожаҳои боло, ки дар «ММ» ба ду маъно истифода шудаанд, **нур** хусусияти семаъноӣ зоҳир кардааст.

Нури арабиаслро ниёғони тоҷикон фақат ба маънои «рӯшноӣ / равшанӣ, зиё, фуруғ» [88, ҷ. 1, 878; 89, ҷ. 1, 945] ба қор бурдаанд, вале Мавлавӣ онро ба маъноҳои зерин истифода намудааст:

1. Равшанӣ, малак, фаришта: Улфи мо анвор бо зулмот чист? / Чун тавонад **нур** бо зулмот зист? [д. 1, б. 2662]

Мутарчим муодили англисии **нурро** калимаи аслии англисии **light** [< англ. m. light < англос. lēoht -159, 294] ҳисоб кардааст: Why (this) friendship in us, who are light, with darkness? / How can **light** live with darkness?

Light дар забони англисӣ ба 7 маъно ба қор бурда мешавад [158, 891].

2. Таҷаллии сифати Илоҳӣ: Ҳар се соя маҳв шуд з-он офтоб, / Баъд аз он з-он **нур** шуд як фатҳи боб. / **Нури** дигар аз дили он **нур** руст, / Пас тараққӣ ҳуст, он сониш ҳуст [д. 6, б. 2430-31]. All (our) three shadows disappeared in the Sun, / after that, there came from the **Light** an opening of the door (revelation). / From the heart of that **Light** another **Light** sprang up, / and then the second (Light) quickly sought to transcend it.

Сабаби ба англисӣ бо ҳарфи калон навишта шудани ин унсури луғавӣ ҳамин аст, ки мутарчим тавассути **Light** «таҷаллии нури Илоҳӣ»-ро ифода кардааст.

3. Равшании ақида ва имон, ки баргузидагон ва комилон бад-он мулҳаманд, эътиқод, нур, имон, мисраи дувум маъхуз аст аз ҳадис аст [96, ҷ. 9, 169]: Куштани ин нор набвад чуз ба **нур**, / Нурука атфо норано наҳн-уш-шукур. / Гар ту бенурӣ, кунӣ ҳилме ба даст, / Оташат зиндасту дар хокистар аст [д. 3, б. 3481-3482]. The extinction of this fire is not (to be effected) save by the **Light**: / «thy light hath put out our fire, we are the grateful». / If you are devoid of the Light and do an act of clemency, 'tis evil: / your fire (of anger) is (still) alive and is (still lurking) in the embers.

Аз мушоҳидаи дараҷаи қорбурди унсурҳои луғавии «ММ» ба чанд маъно бармеояд, ки баъзеяшон ба як маъно хеле серистеъмол буда, дар ифодаи маънои дигар басо кам мавриди истифода қарор доранд. Аз қиёси дараҷаи истифодаи чунин калимаҳо аҳли таҳқиқ ба ин хулоса омадаанд, ки онҳо бештар ба маънои аслии серистеъмол мешаванд [29, 162].

Ҳангоми дахл кардан ба маънои мухталифи калима шакли овозии онро набояд аз назар дур андохт, зеро «...дар калима, пеш аз ҳама, қиёфаи овозӣ ва

маъноҳои онро бояд аз ҳам чудо кард, чунки инҳо ду чизи гуногунанд ва ба ҳамдигар фақат алоқамандии шартӣ доранду бас. Бо як қиёфаи овозии калима, мумкин аст, чандин маъно ифода шуда тавонад. Ҳодисаи баръакс ҳам шуданаш мумкин, яъне як маъноро қиёфаҳои овозии гуногун ифода меkunанд» [38, 190].

Як маъноӣ вожаи **ҳабибро** мутарҷим бо калимаи сода ва маъноӣ дуомашро тавассути унсури луғавӣ сохта баён намудааст.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» решаи арабӣ доштани **ҳабиб** қайд гардида, маънояш «дӯстдошта, дӯстдор, маъшук; маҳбуб» буданаш шарҳ ёфтааст [88, ҷ. 2, 710; 89, ҷ. 2, 473], аммо дар «ММ» **ҳабиб** дорои маъноҳои зерин аст:

1. Дар байти зерин ба маъноӣ «маҳбуб» омадааст: Эй басо олим зи дониш бенасиб, / Ҳофизии илм аст он кас, не **ҳабиб** [д. 3, б. 3038].

Мутарҷим баҳри ифодаи ин маънӣ **loves** [< анг. м. loue < англос. lufu -159, 303]-ро истифода намудааст, ки дар забони англисӣ маъноӣ «дӯстдорӣ»-ро мефаҳмонад: Oh, there is many a learned man that hath no profit of (his) knowledge: / that person is one who commits knowledge to memory, not one who **loves** (it).

Ин унсури луғавӣ дар забони англисӣ ҳамчун исм ба 5-6 маъно ва чун феъл ба 2 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 497; 158, 916-917].

2. Дар байти зер киноя аз марди комил ва валии роҳдон ва муршид аст: Ҳисси дунё нардбони ин ҷаҳон, / Ҳисси динӣ нардбони осмон. / Сихҳати ин ҳисс бичӯед аз табиб, / Сихҳати он ҳисс бихоҳед аз **ҳабиб** [д. 1, б. 303-304].

Маъноӣ «марди комил ва валии роҳдон» дар забони англисӣ тавассути калимаи сохтаи **beloved** [be-пешв.-159, 42; **loves** < анг. м. loue < англос. lufu -159, 303] баён карда шудааст. Дар асл **beloved** маъноӣ «дӯстдошта, маъшуқа»-ро дорад: The worldly sense is the ladder to this world; / the religious sense is the ladder to Heaven. / Seek ye the well-being of the former sense from the physician; / beg ye the well-being of the latter sense from the **Beloved**.

Дар забони англисӣ тавассути ин калима 2 маъно ифода мешавад, ки яке «маъшук, маҳбуб» [87, 93; 158, 127] аст.

Аз байни ду маъноӣ вожаи **малик** яке бо калимаи содаи англисӣ ва дигаре бо мураккаби он забон тарҷума гардидааст.

Малик маънои «подшоҳ, султон»-ро дорад [88, ҷ. 1, 627; 89, ҷ. 1, 751], лекин дар «ММ» он дорои се маъно мебошад:

1. Подшоҳ: Он малак бархост, шаб шуд пеши ӯ, / Гуфт ӯро: «Эй малики хубрӯ» [д. 6, б. 3989].

Муодили англисии ин калима **king** [< англос. cyning -159, 278] ба шумор меравад: The king rose up and went to him at night and said to him, / «O **king** of beauteous countenance».

King дар забони англисӣ ифодакунандаи 1-5 маъно аст [87, 464; 158, 851].

2. Пайғамбар: Ҷумла мурғон тарк карда чик-чик, / Ҳам забону ёри Довуди **малик** [д. 6, б. 2658]. All the birds left off chirping and joined / their voices with King David as accompanists.

3. Худованди муттаол: Пашшаи мурда хуморо шуд шарик, / Чун нашоҷд зинда ҳамрози малик [д. 3, б. 2766]. The dead gnat has become the consort of the humá: / how (then) is the living one not fit to be the confidant of the **King**?

Маънои «малик», «фармонравой»-ро мутарчим дар як маврид бо калимаи содаи **King** ва дар ҳолати дигар бо вожаи мураккаби **Lordship** баён намудааст. **Lordship** аз ду калимаи аслии англисии **lord** [< англос. hlāford -159, 302] ва **ship** [< англос. scip -159, 482] ташаккул ёфтааст: Гуфт: «...Ҳошо, ки бувад бо он **малик**, / Дар худовандӣ касе дигар шарик...» [д. 4, б. 2324]. He (Moses) said: «...Far be it that any other person should be a partner in **Lordship** with that **King**...».

Дар забони англисӣ тавассути калимаи **lordship** 3 маъноро баён менамоянд [87, 496; 158, 914].

Ҳангоми баргардони **сабо** ба мутарчим зарурате пеш омадааст, ки ҳама маънои вожаҳо тавассути калимаи мураккаби англисӣ тарҷума намояд.

Сабо яке аз калимаҳои ҳамшакли арабист, ки яке (бо ҳарфи сод) маънои «боди аз тарафи шарқ вазанда, насими салқин»-ро дошта, дуюмӣ (бо ҳарфи син) номи шаҳр дар Ҷмани қадим мебошад [88, ҷ. 2, 164-165; 89, ҷ. 2, 185].

Мавлавӣ дар «ММ» бо ёрии вожаи сабо (бо ҳарфи сод) 2 маънои зеринро ифода намудааст:

1. Боди машрик дар фасли баҳор; бодест, ки аз зери арш меҳезад ва он ба вақти субҳ мевазад; аз он гулҳо мешукуфад, ошикон ба он роз меғўянд: Ин шамолу ин сабову ин дабур, / Кай бувад аз лутфу аз инъом дур [д. 4, б. 140].

Чунин маънои **саборо** ба забони англисӣ мутарчим бо ёрии калимаи мураккаби **east-wind** ифода намудааст, ки ҳар ду ҷузъи он аз вожаҳои аслии англисии **east** [< анг. м. est < англос. ēast -159, 158] ва **wind-1** [< анг. м. wind < англос. wind-159, 611] ташаккул ёфтааст: How should this north-wind and this **east-wind** and this west- / wind be remote from (showing) favour and conferring bounty?

2. Фикри руҳонӣ: Фикр, к-он аз машрик ояд он **сабост**, / В-он ки аз мағриб дабури бовабост [д. 4, б. 3055]. The thought that comes from the east is (as) the **(refreshing) east-wind**, / and that which (comes) from the west is (as) the west-wind fraught with pestilence.

Дар тарҷумаи англисӣ дар қавсайн пеш аз калимаи мавриди назар вожаи мансуб ба сифат омадааст, ки маънои «поқкунанда»-ро дорад.

East дар англисӣ дар ифодаи 3-4 маъно ва **wind** ба 4-6 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 277, 921; 158, 480, 1765].

Ҳамин тавр, аз таҳлили чанд вожаи содаи «ММ» ва муодили англисияшон, ки гоҳ сода ва гоҳ дорои сохтори мухталиф ҳастанд, бармеояд, ки мутарчими асар пайваста роҳи беҳтари ифодаро ҷустуҷӯ кардааст.

Ҷадвали 18-ум

Вожаҳои тоҷикиву иқтибосӣ	Микдори маънои вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
санг	2 маъно	stone
модар	2 маъно	mother
моҳ	2 маъно	moon, the moon (the prophet)
ҳабиб	2 маъно	loves, beloved
сабо	2 маъно	east-wind, (refreshing) east-wind
нур	3 маъно	light
малик	3 маъно	king, lordship

3. 2. Тарҷумаи калимаҳои содаи «ММ» бо таркибу ибораҳои англисӣ

Дар матни асли «ММ» ва тарҷумаи англисии онҳо мавридҳои мушоҳида гардиданд, ки баъзе вожаҳои содаи онро мутарҷим бо воҳидҳои нахвии гуногунсохт баргардон намудааст. Маводди гирдомада водор сохт, ки онҳоро ба се навъ чудо намоем: 1) тарҷумаи калимаҳои сода бо таркибҳои англисӣ; 2) тарҷумаи калимаҳои сода бо ибораҳои англисӣ; 3) тарҷумаи калимаҳои сода бо таркиб ва ибораҳои англисӣ.

Намунаи гурӯҳи аввалро дар мисоли тарҷумаи маъноҳои вожаи **музтар** метавон мушоҳида намуд.

Вожаи **музтар** дар «ФЗТ» «...зарардида, зараррасида, ноилоч, ночор, дар тангӣ монда, дармонда...» [88, ҷ. 1, 722] маънидод карда шудааст. Мураттибони «ФТЗТ» ғайр аз маънои зикршуда боз дар ифодаи «сахт дар хичолат монда, дар ҳолати бисёр ногувор монда» [89, ҷ. 1, 829] истифода шуданаширо ишора намудаанд.

Мавлавӣ онро ба чунин маъноҳо ба кор бурдааст:

1. Зараррасида; маҷозан ба маънои «беихтиёр ва бечора»: Санг бечурм аст дар маъбудияш, / Ту най **музтар**, ки банда будияш. / Ў, ки **музтар** инчунин тарсон шудааст, / То ки бар мучрим чиҳо хоҳанд баст [д. 4, б. 981-982].

Тарҷумаи ин маънои **музтар** ба англисӣ бо таркиби **under compulsion** сурат гирифтааст. Таркиби номбурда аз калимаи аслии англисии **under** [< англос. under -159, 583] ва иқтибосии лотинии **compulsion** [< фр ? (ҳавола ба compel) < лот. com-pellere -159, 102,104] ба вучуд омадааст. Ба воситаи забони франсавӣ роҳёбии **compulsion** тахмин карда мешавад, аз ин рӯ, муаллифи луғатнома зери он суол гузоштааст: The stone is guiltless in respect of being an object of worship, / (but) you are not **under compulsion** in worshipping it. / That one that was **under compulsion** has become so afraid: / consider (then) what (terrible) things will be fastened upon the guilty!

Дар забони англисӣ **under**-ро ба 7-9 маъно ва **compulsion**-ро ба 2 маъно, аз ҷумла «фишор, маҷбуркунӣ» [87, 179, 876; 158, 1678] корбаст кардаанд.

2. Шорехони «ММ» ин калимаро дар байти зер маъхуз аз ояти 168-уми сураи Бақара доништаанд: Гуфт: «Ман **музтарраму** мачруххол, / Ҳаст мурдор ин замон бар ман ҳалол» [д. 6, б. 528].

Мутарчим ин маъноро тавассути калимаи **necessity** ифода намудааст, ки шарҳи этимологии онро мо аз фарҳангномаҳои бароямон дастрас дарёфт накардем: The bird said, «I am driven by **necessity** and in a sore plight: / (even) carrion is lawful to me at this moment».

Necessity дар забони англисӣ дар ифодаи 3 маъно ба кор меравад [87, 543; 158, 1021].

Намунаи навъи дуҷуми тарҷума, яъне баргардони вожаи сода бо ибора **мардум** аст.

Мардум вожаи аслии тоҷикӣ буда, шакли тағйирёфтаи калимаи дар асл мураккаб аст. Таҳаввули ин унсури луғавиро аз даврони бостон то имрӯз чунин нишон додан мумкин аст: «...martōm < *martōhm < *mart-tōhm < эр. б. *marta-tauxman...» [98, қ. 4, 2592-2593]. Маънои таҳтуллафзии вожаи охир «тухмаи мард, табори мард...» [98, қ. 4, 2592-2593] мебошад.

Дар «ФЗТ» 3 маънои **мардум**: «...1) одамон, касон; 2) шахси некхислат; 3) *мач.* мард, шавҳар...» [88, қ. 1, 641] қайд шудааст, мурааттибони «ФТЗТ» ғайр аз маънои аввал дар ифодаи: «...1) бошандагони ҷое, аҳолии маҳалле; 2) одамони бегона, дигарон...» [89, қ. 1, 761] истифода шуданаширо ишора намудаанд, вале Мавлавӣ ин унсури луғавиро ба ҷуз маънои аввал боз дар ифодаи маънои дигар низ ба кор бурдааст:

1. Ба маънии як одамӣ ва бисёр одамиён; сиёҳии чашм, ки маҳалли басар аст ва **мардумак** тасғири он аст; мардумаки чашм. (ҳам дар ифодаи шахси танҳо, ҳам чамъ омадааст): **Мардуми** нодида бошад рӯсиёҳ, / **Мардуми** дида бувад мирёти моҳ. / Худ кӣ бинад **мардуми** дида туро, / Дар ҷаҳон ҷуз **мардуми** дида фазо [д. 3, б. 3523-3524].

Чунин маънои вожаи **мардумро** мутарчим бо калимаи аслии англисии **man** [< анг. м. man < англос. mann -159, 311] ифода кардааст, ки дорои 13-14 маъност [87, 504; 158, 934]: The **man (spiritually)** blind is black-faced, / (but) the

Man of the (inward) eye (the Seer) is the mirror for the Moon. / Who in the world, indeed, sees the **man** of your / (inward) eye except the **Man** of piercing sight?

Намунаҳои зикргардида гувоҳи онанд, ки «маҷоз яке аз хелҳои муҳим ва серистеъмоли воситаҳои тасвири бадеӣ буда, «на танҳо ба мухтасарбаёнӣ, инчунин барои пурра ва ҷозибанок тасвир намудани предмет ва ҳодисаҳои гуногун ба шоир ва нависанда имконияти матлубе медиҳад» [18, 210] ва мақсад аз истифодаи онҳо «. . . ба тарзи оддӣ номбар кардани предмети нутқ набуда, балкӣ ба он характеристикаи таъсирбахш додан аст» [18, 211; 127, 130].

2. Инсони комил; авлиёи ҳақ. Аз мисолҳои боло метавон дарк намуд, ки маънои маҷозии баъзе калимаву ибораҳо маъмул аст, вале бархе дигар нодир ва ғайриодӣ ба назар мерасад. Азбаски онҳо табиатан бадеӣ ва ифоданок мебошанд, ба забони асар як навъ обуранги бадеӣ ато карда, дар тасвири ҳаққонии ҳодисаву воқеа ёрӣ мерасонанд ва ба муродифҳои калимағияшон иваз намудани онҳо боиси суст гаштани таъсири каломӣ муаллиф ба хонанда мешавад: Гар нахоҳӣ ҳар даме ин хуфту хез, / Кун зи хоки пой **мардум** чашн тез [д. 4, б. 3372]. Unless thou desire this incessant lying down and rising up (this stumbling on the way), / sharpen thine eye with the dust on the foot of **a holy man**.

Ба англисӣ ибораи **a holy man** «одами рӯҳонӣ» тарҷума шудааст.

Намунаи тарҷумаи маъноҳои вожаи содaro бо таркибу ибора ифода карданро метавон дар мисоли калимаҳои **мизон** ва **ҷайб** низ мушоҳида намуд.

Мизонро ниёғони тоҷикон ба 3 маъно: «...1) тарозу, олати баркашандаи чизҳо; 2) *маҷ.* санҷанда, тақдиркунанда; 3) бурҷи 7-ум аз 12 бурҷи фалак...» [88, ҷ. 1, 688; 89, ҷ. 1, 799] ба кор бурдаанд, муаллифи «ММ» бошад, онро ба чунин маъноҳо истифода намудааст:

1. Тарозу, андоза; ҳадди сарват ва тавонгарӣ, қадру мақом ва манзалати дунёӣ: Чист дунё, аз Худо ғофил будан, / Не қумошу нукраву мизону зан [д. 1, б. 983].

Дар чунин маврид **мизон** ба забони англисӣ бо ибораи **weighing-scales** баргардон карда шуда, он аз ҳамнишини шудани **weighing** ва **scales** ташаккул ёфтааст. Ҷузъи асосии **weigh** [< англ. м. *weghen* < англос. *wegan* -159, 603] вожаи

аслии англисӣ аст, дар бораи **scale** бояд гуфт, ки дар забони англисӣ се калимаи ҳамшакли **scale-1** [< англ. м. scale < фр. б. escale, фр. écale < германи бостон scala, германӣ schale]; **scale-2** [< англ. м. scale, фр. б. escale < тевтонӣ scāl]; **scale-3** [< лот. scāla -159, 465] вучуд дорад ва, зоҳиран, ин ҷо мутарҷим **scale-1**-ро мавриди истифода қарор додааст: What is this world? To be forgetful of God; / it is not merchandise and silver and **weighing-scales** and women.

Дар забони англисӣ бо унсури луғавии **weigh** 4-8 маъно ва **scale** 3-10 маъноро ифода мекунам [87, 712, 912; 158, 1362, 1748].

2. Тарозуи адл, ки дар қиёмат аъмоли неку бади ҳалқро бад-он месанҷанд. Байти мазкур ишора ба ояти 6-7-уми сураи ар-Раҳмон аст: Ҳақ таоло дод **мизонро** забон, / Ҳин зи Қуръон сураи Раҳмон бихон. / Ҳин, зи ҳирси хеш **мизонро** маҳил, / Озу ҳирс омад туро ҳасми музил [д. 5, б. 1400-1401].

Баҳри баёни ин маъно мутарҷим аз таркиби **the balance** истифода кардааст, ки ҷузъи асосии он - **balance** [< англ. м. balance < фр. balance < лот. bilansem - 159, 36] калимаи латиниасл ҳисоб мешавад: The high God hath given **the balance** a tongue (which you must regulate): / hark, recite the Súratu' Rahmán (the Chapter of the Merciful) in the Qur'án. / Beware, do not in your greed let **the balance** go: / cupidity and greed are enemies that lead you to perdition.

Balance дар забони англисӣ дар ифодаи 5-7 маъно ба қор меравад [87, 79; 158, 100].

Калимаи мавриди таҳлил қароргирифта ва намунаҳои дигари он тасдиқкунандаи чунин фикр хоҳад гашт, ки «...сермаъно гардидани калима дар натиҷаи ба мафҳуми маълум дарҷ кардани маънии муайяне ба вучуд меояд, ки ин ҳодисаро кўчиши маъно меноманд. Сермаъноии калима чунин қобилияти сухан аст, ки он метавонад ҳам ба маънии асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ қор фармуда шавад. Пас чунин бармеояд, ки маънои маҷозии калима дар асоси мавҷуд будани умумияти аломатҳо пайдо мешавад. Ба ибораи дигар, сермаъноии калима дар сурате имконпазир мегардад, ки бо маҷмуи овозии ягон чиз, ҳодиса ва аломатро ифодакунанда чиз, ҳодиса ва аломати дигари монанд ифода қарда мешавад» [17, 110].

Чайбро адибони гузаштаи тоҷик ба 2 маъно: «...1) гиребон; 2) кисае, ки поёнтар аз гиребон дӯхта мешавад, бағалкиса...» [88, ҷ. 2, 769; 89, ҷ. 2, 578] истифода намудаанд.

Дар «ММ» корбурди ин унсури луғавиро дар ифодаи маъноҳои зайл мушоҳида намудем:

1. Дар байти зер ба маънои «сина» омадааст: Гар гулобӣ, бар сару **чайбат** зананд, / В-ар ту чун бавлӣ, бурунат афкананд [д. 2, б. 279].

Маънои зикргардидаро мутарҷим тавассути таркиби англисии **head and bosom** ифода кардааст, ки бо усули ҳамнишин шудани ду калимаи аслии англисии **head** [< англ. м. hed / heed / heued / heved < англос. hēafod -159, 235] ва **bosom** [< англ. м. bosom < англос. bōsm -153, 56], яъне «сина ва сар» ташаккул ёфтааст: If you are rose-water, you are sprinkled on **head and bosom**, / and if you are (stinking) like urine, you are cast out.

Head дар забони англисӣ дар ифодаи 12-20 маъно ва **bosom** ба 3-5 маъно корбаст мешавад [87, 112, 394; 158, 166, 715-716].

2. Маъхуз аз ояти 32-юми сураи Қасас (даровар дастатро дар гиребонат, то сапеди нуронӣ ва барӣ аз бадӣ берун ояд): Эй бибурда раҳти ҳисҳо сӯи ғайб, / Даст чун Мусо бурун овар зи **чайб** [д. 2, б. 52].

Ин маъно фақат бо истифодаи калимаи **bosom** «сина» баён шудааст: O thou that hast borne the baggage of thy senses to the Unseen, / put forth thy hand, like Moses, from thy **bosom**.

3. Ишора ба ҳикояти Марям ва таваллуди Исо (ишора оятҳои 45-47-уми сураи Оли Имрон ва оятҳои 12-25-уми сураи Марям): Бонги Ҳақ андар ҳичобу беҳичеб, / Он диҳад, к-ӯ дод Марямро зи **чайб**. [д. 1, б. 1934]

Баҳри ҳадафрас ифодагардии матлаб дар ин маврид мутарҷим ба кор бурдани ибораи **His bosom**-ро авло шуморидааст, ки он аз ҳиссаҳои **His** [< англ. м. he / his -159, 235, 242] ва **bosom** [< англ. м. bosom < англос. bōsm -159, 56] сохта шудааст: The call of God, (whether it be) veiled or unveiled, bestows that which, / He bestowed on Mary from **His bosom**.

His дар забони англисӣ дорои 1-2 маъно мебошад [87, 404; 158, 736].

Чадвали 19-ум

Вожаҳои сермаъноӣ тоҷикиву иқтибосӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Музтар	2 маъно	under compulsion, necessity
Мардум	2 маъно	man (spiritually), a holy man
Мизон	2 маъно	weighing-scales, the balance
Чайб	3 маъно	bosom, head and bosom, his bosom

3. 3. Тарҷумаи калимаҳои сохтҳои «ММ» бо вожаҳои гуногунсاختори англисӣ

Қиёси чараёни ташаккули вожаҳои сохтҳои тоҷикӣ аз давраи аввали инкишофи забони адабии тоҷикӣ то имрӯз нишон медиҳад, ки усули бо пасванд сохта шудани онҳо назар ба тавассути бо пешванд бунёдгардияшон ривоч дошта, маҳз ин навъи калимасозӣ барои тақомул ёфтани таркиби луғавии забони ниёгонамон нақши калон доштааст. Имкони васеъ доштани бо пасванд сохтҳои калимаҳоро дар назар дошта профессор Ш. Кабиров навиштааст, ки «омӯзиш ва баррасии маводди забонӣ собит менамояд, ки аз аҳди бостон то имрӯз ҳамнишинии морфемаҳо бо роҳи пайвасту такрор сохтани вожаҳо маъмулу сермахсул набуда, лекин, баръакс, бо роҳи тобеъ ҳамнишин шудани морфемаҳо (чи вандҳо ва чи вожаҳои сода), махсусан, дар давраи нави инкишофи забон хеле рушду густариш ёфтааст. Бояд гуфт, ки раванди ҳамнишинии вандҳои пешвандиву пасвандӣ яксон набуда, таносуби пешванду пасвандҳо низ фарқ мекунад...» [29, 134-135].

Ин аст, ки дар ашъори Мавлоно низ бо пасвандҳо сохта шудани вожаҳои нави марбут ба исму сифат баръакси дигар ҳиссаҳои нутқ «...яке аз воситаҳои сермахсултарини вожасозӣ...» [51, 441] ба шумор меравад.

Тибқи ишораи муҳаққиқон, адибони даврони асримиёнагӣ тавассути вожаҳои сохта аз ду то шаш маъноро баён кардаанд [4, 13-88; 44, 14,16].

Дар «ММ» як қатор унсурҳои луғавии сохтаи мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки доираи маъноии мухталиф дошта, онҳоро мутарҷими англисии

асар бо калимаҳои гуногунсохторе мисли содаву сохтаву мураккаб ва воҳидҳои нахвие чун таркибу ибораҳо тарҷума намудааст.

Мавлавӣ зимни ифодаи андешаҳоиаш аз ду навъи вожаҳои сохта истифода бурдааст: а) онҳое, ки пеш ва баъд аз *ӯ* дигар адибон низ ба кор бурдаанд; б) онҳое, ки танҳо хоси услуби муаллифи «ММ» аст. Тафовути забони асари мавриди таҳлил дар корбурди ин гуна унсурҳои луғавӣ аз осори дигар шоиру нависандагон дар он зоҳир мешавад, ки номбурда онҳоро ба маъноҳое мавриди истифода қарор додааст, ки дар осори дигар адибони пешину пасини *ӯ* мушоҳида намешаванд. Чунин амали Мавлонои Рум гувоҳи он аст, ки *ӯ* ҳамчун суҳанвари мумтоз аз ин навъи эҷоди калом «...пурсамар баҳра бардошта ва ҳамзамон ҳунармандона вожаҳое офаридааст, ки намунаи онҳо дар осори дигар удабо ба назар намерасанд» [27, 39-40].

Аз муқоисаи майдони маъноии ин гуна вожаҳои «ММ» равшан гардид, ки қисми бештари онҳо дорои ду маъно ва ҳиссаи камашон хусусияти семаъноӣ касб кардаанд.

Маводди гирдомада моро водор намуд, ки ин навъи вожаҳоро ба чаҳор қисм ҷудо намоем: 1) тарҷумаи вожаи сохта бо сода; 2) тарҷумаи вожаи сохта бо сода ва ибора; 3) тарҷумаи вожаи сохта бо сода ва мураккаб; 4) тарҷумаи вожаи сохта бо ибора. Аз чунин дастабандӣ дарк кардан душвор нест, ки дар як маврид тарҷумон ҳама маънои вожаҳои сохтаи «ММ» -ро бо калимаи содаи англисӣ тарҷума кардааст, дар мавриди дигар яке аз маъноҳоро бо вожаи сода, вале маъноҳои дигарро гоҳ бо мураккаб ё ибора баргардон намудааст.

Аз муқоисаи варианти англисии «ММ» бармеояд, ки мутарҷим бештар вожаҳои сохтаи маснавӣ монанди **гармӣ, гирдакон, рӯшанӣ, дид / дида, харӣ, девча, нишонӣ** ва м. инҳоро бо калимаҳои содаи англисӣ тарҷума намудааст. Ин гуна вожаҳои «ММ» -ро мутарҷими асар асосан бо як ё чанд калимаи англисӣ тарҷума кардааст, яъне *ӯ* мақому мавқеи ҳар кадом унсуре луғавиро санҷида, барҷову нобарҷо буданашонро ба ҳисоб гирифтааст. Ин амали мутарҷим боиси «ба ҳусни суҳан ҳусн зам» шудан гардидааст [50, 218].

Чунин хусусияти вожаҳо ва усули тарҷумаи онҳоро метавон дар мисоли **гармӣ** низ нишон дод, ки дар натиҷаи ба сифати **гарм** ҳамроҳ шудани пасванди «-й»-и исми маънисоз ташаккул ёфтааст.

Сайри вожаи **гармро** чунин нишон додан мумкин аст: «...ф. м. *garm* < ф. б. *garma*-, аз решаи *gar* < з. -ас. х. -авр. -*gaher* «доғ будан, гарм будан...» [98, ҷ. 4, 2382].

Дар «ФТЗТ» се маъно [89, ҷ. 1, 311], вале дар «ФЗТ» 5 маънои **гармӣ**: «...1) табу тоб, ҳарорат; 2) *маҷ.* хашмгинӣ, ғазаб, дуруштӣ; 3) *маҷ.* шитоб; 4) *маҷ.* чӯшу хурӯш; 5) ривочу равнақ...» [88, ҷ. 1, 259-260] ишора гардидааст, дар «ММ» ба ҷуз баъзеи чунин маъноҳо ин калима дар ифодаи маънои тасаввуфӣ низ ба кор рафтааст:

1. Дар тасаввуф ҳарорати муҳаббатро ифода менамояд: Кори мардон равшанию **гармияст**, / Кори дунон ҳилаву бешармияст [д. 1, б. 320].

Дар забони англисӣ барои ифодаи 5-8 маъно, аз ҷумла мафҳуми «гармӣ» [87, 397; 158, 721] аз унсури луғавии **heat** [< анг. м. *hete* < англос. *hātu* / *hāto* - 159, 235] истифода мебаранд: The work of (holy) men is (as) light and **heat**, / the work of vile men is trickery and shamelessness.

Аз мазмуни байти боло равшан аст, ки **гармӣ** дар алоҳидагӣ ҳеҷ вақт маънои зикршударо ифода намекунад, вале он ҳангоми ба тору пуди матн ворид гардиданаш имкони дар баёни ин гуна маъно омаданро дорад. Дар ин бора олими зиндаёди тоҷик Н. Маъсумӣ чунин навиштааст: «...Контекст ва ибора ҳар вақт маънӣ ва тобиши ин гуна калимаҳоро таъин карда меистад. Албатта, маънии контекстии калима аксар бо маънии муқаррарии дар ҳолати берун аз контекст доштаи он мувофиқат мекунад. Дар баробари ҳамин, мувофиқат накардани он низ мумкин аст. Инро хусусан дар забони адабиёти бадеӣ равшан дида метавонем» [36, 138].

2. Тундӣ, хашму итоб, ҳиддат: Андар ин **гармӣ** надорӣ боварам, / Имтиҳон кун, имтиҳон гуфту қадам [д. 6, б. 3382].

Мутарҷим чунин маъниро тавассути ҷонишини ишоратии **this** [< анг. м. *this* / *thes* < англос. *θes* / *θēos* -159, 553] ифода карда, дар қавсайн барои

мушаххас гардидани матлабаш калимаи **matter** [< фр. matere / materie < фр. б. matere / materie < фр. matière < лот. māteria -159, 319]-ро истифода намудааст: If thou dost not believe me in **this (matter)**, / try me, try me in word and deed!”

Дар забони англисӣ тавассути калимаи **this** 3-6 маъно ва бо вожаи **matter** 6-8 маъноро баён менамоянд [87, 512, 837; 158, 949, 1610-1611].

Гирдакон, ки онро **гирду** низ меноманд [96, ҷ. 4, 2366] ва маънояш «чормағз, чавз» [88, ҷ. 1, 265; 89, ҷ. 1, 322] аст, вожаи аслии тоҷикист

Муаллифи «ММ» онро ба ду маънои зерин ба кор бурдааст:

1. **Гирдакони** чандаш андар чайб кард, / Ки: «Ту тифлӣ гир, ин мебоз нард» [д. 6, б. 602].

Муодили англисии вожаи қайдшуда **walnuts** [< англос. wealth -159, 598] буда, он дар англисӣ ба 2-4 маъно, аз ҷумла «дарахти чормағз» ба кор меравад [87, 904; 158, 1610]. And put some **walnuts** in his lap, saying, / «Thou art a child: take these and play a game of dice».

2. Тааллуқоти ҷисмонӣ: **Гирдакони** модар ин митҳан шикаст, / Ҳар чӣ гӯем аз ғами худ, андак аст [д. 6, б. 606]. Our **walnuts** are crushed in this mill, / whatever we may tell of our anguish, 'tis (but) little.

Таҳлили чанд унсури луғавии зикргардида гувоҳи ин мебошад, ки «...тобишҳои гуногуни маъноии калимаҳо бештар дар забони осори манзум инъикос меёбанд...» [58, 94]. Дигар ин ки имкони камтар ё бештар доштани гурӯҳе аз унсурҳои луғавӣ ба майдони маъноии онҳо низ таъсир мегузорад. Чунончи, агар шаш вожаи боло танҳо дар ифодаи ду маъно истифода шуда бошанд, пас калимаи **равшанӣ** / **рӯшанӣ**, ки аз васли сифати **равшан** / **рӯшан** ва пасванди –ӣ сохта шудааст, хусусияти сеъмаъноӣ зоҳир намудааст.

Равшан / **рӯшан** яке аз унсурҳои луғавие аст, ки гузаштаи тулонӣ дошта, решааш ба «...*louk-s-по-и з. -ас. ҳ. -авр. мерасад ва дар ф. б. ба гунаи rauxšna- истифода шуда, он худ аз решаи rauxš- «дурахшидан, партав афкандан...» [98, ҷ. 3, 1491] аст.

Бояд гуфт, ки дар таърихи забони тоҷикӣ ду вожаи ҳамшакли **равшан** / **рӯшан** вучуд дошт, ки яке ҳамин калимаи таҳлилшуда буда, дигаре яке аз шаклҳои унсури луғавии **равзан** аст [98, ҷ. 3, 1491-1493].

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» **равшанӣ** / **рӯшанӣ** «нур, дурахшонӣ, тобиш, зиё» эзоҳ ёфтааст [88, ҷ. 2, 113; 89, ҷ. 2, 141], аммо Мавлавӣ онро ба се маънои зерин мавриди истифода қарор додааст:

1. Тобнокӣ, фурӯғ, нуроният: Ҳарфи дарвешон бидуздад марди дун, / То бихонад бар салиме з-он фусун. / Кори мардон **равшанию** гармӣ аст, / Кори дунон ҳилаву бешармӣ аст [д. 1, б. 319-320].

Ин маъноро мутарҷими асар бо вожаи аслии англисии **light**-баргардон намудааст.

Шакли **light**-1[< англ. м. light < англос. lioht -159, 294] ба маънои «рӯшноӣ, нур» сарчашмаи худро аз *leuk-и ҳиндуаврупоӣ гирифтааст [98, ҷ. 3, 1491]. (So that) the bird may hear the note of its congener / and come down from the air and find trap and knife-point. / The work of (holy) men is (as) **light** and heat, / the work of vile men is trickery and shamelessness.

Light дар забони англисӣ дорои 4-7 маъно мебошад [87, 485; 158, 891].

2. Биноӣ, басират: Гӯядаш: «Исӣ, бизан, бар ман дуд аст, / Эӣ амӣ, кухли азизе бо ман аст. / Аз ман ар кӯрӣ биёбӣ **рӯшанӣ**, / Бар қамиси Юсуфи ҷон барзанӣ [д. 6, б. 4117-4118]. Jesus says to him, «O blind man, cling to me with both hands: / I have a precious collyrium. / If thou art blind, thou wilt obtain **light** from me / and lay hold of the (sweetscented) Joseph's shirt of the spirit.»

Дар тарҷумаи ғавқ калимаи **light** чун исм омадааст.

3. Нури руҳонӣ, ки дар одамӣ зоҳир мегардад: Шаҳвати хӯрдан зи баҳри он манӣ, / Он манӣ аз баҳри наслу **рӯшанӣ** [д. 4, б. 2894]. The desire to eat is for the sake of the semen: / that semen is for the sake of procreation and the **light** (which glows in the eyes of parents).

Баъзеи чунин унсурҳои луғавиро Мавлавӣ ба ду шаклу се маъно истифода кардааст, ки намунааш **дид** / **дида** аст.

Дид / **дида** вожаи аслии тоҷикӣ буда, бо феъли **дидан** робита дорад ва асоси замони гузаштаи **дидан** аз сифати феълии замони гузаштаи «...*dīta-и эр. б. сарчашма гирифта, решааш ба *dhī...» [98, ҷ. 2, 1388-1389] -и заб. -ас. ҳ. авр. мерасад

Дар «ФТЗТ» танҳо як, аммо дар «ФЗТ» 2 маънои **дида**: «...1) чашм; 2) *мач*. ҳар чизи ба чашм монанд амсоли ҳалқа, сӯрохи гирдшакл...» [88, ҷ. 1, 366-368; 89, ҷ. 1, 444] зикр ёфтааст, лекин дар «ММ» он дорои ду маънои зерин мебошад:

1. Чашм, мардумаки чашм, ба чашм идрокшаванда, баъзе дар мисраи аввали байти зер ба маънои «шоҳид» фаҳмидаанд: **Дидаи** ту чун диламро **дида** шуд, / Шуд дили нодида ғарқи **дида** шуд. / Оинаи кулӣ туро дидам абад, / Дидам андар чашми ту ман нақши х(в)ад [д. 2, б. 99-100].

Eye [< англ. м. eye / eaighe < англос. ēage -159, 177] муодили дида аст, ки дар англисӣ онро ба 6-8 маъно, аз ҷумла «чашм, дида, биной» истифода менамоянд [87, 307; 158, 541]: When thine **eye** became an **eye** for my heart, my blind heart went and became drowned in vision. / I saw that thou art the Universal Mirror unto everlasting: / I saw my own image in thine **eye**. I said, «At last I have found myself: / in his **eyes** I have found the shining Way».

2. Чашми сар ва ботин: Аз барои ҳаққи суҳбат солҳо, / Боз гӯ ҳоле аз он хуш ҳолҳо. / То заминро осмон хандон шавад, / Ақлу руҳу **дида** сад чандон шавад [д. 1, б. 126-27]. (He said): «For the sake of our years of companionship, / recount one of those sweet ecstasies, / That earth and heaven may laugh (with joy), / that intellect and spirit and **eye** may increase a hundredfold».

3. Диди Ҳақ: Одамӣ **дид** аст, боқӣ пӯст аст, / **Дид** он аст, он ки **диди** дӯст аст. / Чунки **диди** дӯст набвад кӯр бех, / Дӯст ку, боқӣ набошад дур бех [д. 1, б. 1406-07].

Аз байти боло аён аст, ки калимаи **дид** дар мисраҳои якуму дуюму сеюм ба кор рафтааст ва тарҷумон нозукии маъноҳои онро ба эътибор гирифта, ба англисӣ **диди** мисраи якумро бо калимаи **eye** «чашм» [159, 177] ва **диди** мисраҳои дуюму сеюмро бо калимаи **sight** «нигоҳ» [англ. м. sight < англос. siht -

159, 485] баргардон намудааст: Man is **eye**, and (all) the rest is (worthless) skin: / the **sight** of that (eye) is (consists in) seeing the Beloved. / When there is not **sight** of the Beloved, it (**the eye**) is better blind; / the beloved who is not everlasting is better afar (away and out of sight).

Sight дар забони англисӣ ба 7 маъно ба кор бурда мешавад [158, 1428].

Харӣ сохта буда, аз ду чузъ иборат аст: хар + пасванди исми маънисози –й. Чузъи асосии он вожаи аслии тоҷикӣ буда, сарчашмааш * хара- и эр. б. аст [98, қ. 2, 1113-1115].

Дар хусуси нақши пасванди –й дар ташаккули калимаҳои сохта ҳангоми таҳлили вожаи **равшанӣ** / **рӯшанӣ** ишора шуда буд.

Дар «ФТЗТ» танҳо як, вале дар «ФЗТ» 2 маънои **харӣ**: «...1) хар будан, дорои хислатҳои хар будан; 2) *мач.* аҳмақӣ, аблахӣ...» қайд гардида, байте аз Мавлавӣ зикр шудааст [88, қ. 2, 467; 89, қ. 2, 426].

Дар «ММ» ба чуз ин маъно **харӣ** боз дар ифодаи дигар мафҳум низ истифода шудааст:

1. Хар будан, аҳмақӣ, нодонӣ: Бар дараши монданд эшон панҷ рӯз, / Шаб ба сармо, рӯзи худ хуршедсӯз. / Не зи ғафлат буд мондан, не **харӣ**, / Балки буд аз изтиропу беҳарӣ [д. 3, б. 608-609].

Мутарҷим чунин маъноро бо калимаи думаънои англисии **asinine** тарҷума кардааст [87, 67], ки яке ҳамон «нодону яқрав» аст: Five days they remained at his door, / (they passed) the night in the cold, the day itself in the blaze of the sun. / Their remaining (there) was not from heedlessness or [**asininity**], / nay, it was from necessity and want of an ass.

2. Ҳайвонӣ: Чавҳаре дорӣ зи инсон ё **харӣ**, / Ин аразҳо, ки фано шуд, чун барӣ [д. 2, б. 945]. You have a substance (essence) human or **asinine** (bestial): (bring that to God): / how can you bring (to Him) these accidents (of word or deed) which have passed away?

Девча (вор). Дев идомаи dēv –и ф. м. , daiva-и ф. б. , *deiwo- з. -ас. ҳ. -авр. ба маънои «Худо, Эзид, мавҷуди осмонӣ» мебошад [98, қ. 2, 1402-1403].

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» 2 маънои **девча**: «...1) кирми дар пашминаҳо пайдошаванда, куя; 2) золу, шуллуқ...» [88, ҷ. 1, 363; 89, ҷ. 1, 438-439] қайд гардидааст ва Мавлавӣ низ онро ба ҳар ду маънои ёдшуда ба қор бурдааст:

1. Зулу: Хок бар сар устухонеро, ки он / Монеи ин саг бувад аз сайди ҷон. / Саг най, бар устухон чун ошиқӣ, / **Девчавор** аз ҷӣ бар хун ошиқӣ [д. 2, б. 475-76].

Маънои мазкур ба англисӣ тавассути калимаи аслии он забон- **leech** [< анг. м. leche < англос. lāce -159, 289] баён карда шудааст: Dust be on the head of the bones / that hinder this cur from hunting the spirit! / (If) you are not a cur, how are you in love with bones? / Why are you in love with blood, like a **leech**?

Ин воҳиди луғавӣ дар забони англисӣ ба 2 маъно ба қор меравад [87, 479; 158, 878].

2. Кирмест, ки бештар пашминаро табоҳ мекунад, мӯриёна: Бишнава аз ақли худ, эй анбордор, / Гандуми худро ба арзуллоҳ супор. / То шавад эман зи дузду аз шапуш, / **Девро** бо **девча** зудтар бикуш [д. 5, б. 1526].

Калимаи **деви** ин байт ба англисӣ **devil** [< англос. dēoful / dēofol < лот. diabolus < юн θιαβάλλειν -159, 139] тарҷума гардида, вожаи мураккаби **woodfretter** [wood-II < анг. м. wod < англос. wōd -159, 615; fret-I < англос. fretan -159, 198] ҳамчун муодили **девча** ба қор рафтааст: Harken to your own reason, / O possessor of a granary, and commit your wheat to the earth of Allah, / That it may be safe from thieves and weevils. / Kill the **Devil** with the **woodfretter** (of reason) as quickly as possible.

жузӣи **wood**-и калимаи мураккаби зикршуда дар англисӣ ба 4-5 маъно ва **fret** ба 1-2 маъно истифода мегардад [87, 349, 927; 158, 622, 1774].

Р. Николсон **девро** дар байти боло киноя аз нафс ва **девчаро** киноя аз далели заъфи нафсонӣ ё ҳуҷҷати ноустувори шаҳвонӣ тафсир намудааст.

Нишон идомаи пīšān-и ф. м. буда, дар асл аз ҳиссаҳои пīš < nī- īša иборат аст ва решааш īš- «дидан, нигаристан» [98, ҷ. 4, 2756] мебошад.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» калимаи **нишонӣ** ба мушоҳида нарасид, ки онро муаллифи «ММ» ба ҷунин маъноҳо мавриди истифода қарор додааст:

1. Аломате, ки бад -он чизеро ё касеро бозшиносанд: Гуфт Чухӣ бо падар: «Эй арҷманд, / В-аллаҳ инро хонаи мо мебаранд» . / Гуфт Чухиро падар: «Аблаҳ машав», / Гуфт: «Эй бобо, нишонихо шунав» [д. 2, б. 3124-25].

Барои ифодаи ин маъно дар забони англисӣ калимаи **mark** вучуд дорад. Вобаста ба ин масъала қайд кардан бамаврид аст, ки дар забони англисӣ се вожаи ҳамшакли **mark** мавҷуд аст ва мутарҷим ин ҷо аз **mark-1** [< англ. м. merke < англос. meark -159, 314] истифода бурдааст: Júhí said to his father, «O worthy (sir), / by God they are taking this (corpse) to our house» / The father said to Júhí, «Don't be a fool!» / «О папа», said he, «hear the **marks** (of identity)».

Mark-1 дар англисӣ барои ифодаи 9-11 маъно ба қор меравад [87, 508; 158, 940].

2. Чизе, ки домод ҳангоми арӯсӣ чун ангуштар ва ҷуз он ба арӯс медиҳад: Чун ба қид тазвичи духтар гашт фош, / Аст паймону **нишониву** қумош [д. 6, б. 268].

Баҳри баёни ин маъно ба англисӣ мутарҷим аз унсури луғавии token [< англ. м. token < англос. taken / tācn -159, 561] истифода бурдааст: When it became known that the girl was going to be married in earnest, / (as was proved by) the handpromise, the **tokens**, and the wedding-outfit.

Калимаи **token** дар забони англисӣ дорои 2-4 маъност [87, 847; 158, 1629].

Мутарҷими асар, чунонки ишора шуд, як маънои баъзе вожаҳои сохтаи «ММ» -ро бо калимаи содаи англисӣ, вале маънои дигарро тавассути калимаи мураккаб тарҷума кардааст. Намунаи ин гуна унсурҳои луғавӣ **хонадон** аст. Бояд гуфт, ки фароҳавии майдони маъноии ин гуна унсурҳои луғавӣ ба ду омил вобаста аст: «1) нисбат ба теъдоди калимаҳо зиёд будани миқдори маъноҳо дар низоми семантикии забон; 2) бо сабаби мусовиёна будани таносуби мафҳуму калима хусусияти якмаъноӣ зоҳир кардани қисме аз вожаҳо» [29, 160]. Ин ҷо ҳамчун далел аз назари таҳлил гузаронидани вожаи **хонадон** бамаврид аст.

Ҷузъи **хона**-и калимаи **хонадон** ибтидои худро аз: «...*āhanaka-и эр. б. гирифта, он баъдан дар шакли ихтисоршудаи *āhan > * ān°...» ба қор рафта, ба

«...оғози вожа h / x афзуда шудааст ва он гунаи hān° / xān°...»-ро гирифтааст. Доир ба асли ин калима ақидаи дигаре низ вучуд дорад, ки мувофиқи он **хона** аз решаи kan ба маънои «кандан, ҳафр кардан» [98, ҷ. 2, 1096-1097, 1098] аст. Ҳиссаи дуёми калима, яъне **-дон** пасванди маконсоз буда, дар ф. б. дар шакли *dāna- «ҷойгоҳ, макон» вучуд дошт ва сарчашмааш ба *dhē-no-...» [98, ҷ. 2, 1254]- и з. - ас. ҳ. авр. мерасад.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» **хонадон** «хонавода, оила, дудмон; сулола» шарҳ ёфтааст [88, ҷ. 2, 491; 89, ҷ. 2, 448], вале дар «ММ» он ба ду маънои зерин мавриди истифода қарор гирифтааст:

1. Дудмон, сулола: Он чӣ гуфт он боғбони булфузул, / Ҳоли ӯ буд дур аз авлоди расул. / Гар набудӣ ӯ натиҷай муртадон, / Кай чунин гуфти барои **хонадон** [д. 2, б. 2198-99].

Дар забони англисӣ калимаи аслии англисии **house** [< англ. м. hous < англос. hūs -159, 248] ба 8-13 маъно истифода мешавад, ки яке аз онҳо «авлод, сулола» аст [87, 413; 158, 756]: What that vain talker, the gardener, said was (indicative of) his (own) condition, / (it was) far from (being applicable to) the descendants of the Prophet. / If he had not been the issue of apostates, how should / he have spoken thus as regards (the Prophet's) **house**?

Дар тарҷума калимаи **house** ба маънои «аҳли байт» истифода шуда, дар қавсайн калимаи the Prophet's «пайғамбар» илова гардидааст.

Аз матни тоҷикӣ бидуни шарҳ ҳам маълум аст, ки хонадони пайғамбар дар назар мебошад.

2. Ҳавоси ҷисмонӣ ва қувои зеҳнӣ, ки ба нафси қавиимон олуда шуда бошад: Ин ҷасад хонай ҳасад омад бад -он, / Гар ҳасад олуда бошад **хонадон**. / Гар ҷасад хонай ҳасад бошад, вале / Он ҷасадро пок кард Аллоҳ нек [д. 1, б. 432-33]. This body, you must know, is the house of envy, for the **household** are tainted with envy. / If the body is the house of envy, / yet God made that body very pure.

Дар тарҷума калимаи мураккаби **household** [< англос. healdan-159, 244] истифода шудааст, ки он ифодакунандаи маънои «аҳли байт» мебошад [158, 757].

Маънои бархе аз вожаҳои сохтаи маснавӣ аз тарафи мутарчим тавассути калимаи содаи англисӣ, аммо маънои дигар бо ибора тарҷума карда шудааст. **Поя** намунаи ин гуна воҳидҳои луғавӣ аст.

Поя идомаи «...rāḍak-и ф. м. , rāḍaka-и эр. б. буда, аз решаи rāda- «пой...» аст [98, ҷ. 2, 627] аст.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» 8 маънои **поя**: «...1) зинапоя; 2) сутунчаҳои мизу курсӣ, тахт...; 3) бунёд, асос; 4) зер, таг; 5) чой, маҳал; 6) паст, ночиз; забун; 7) маротиба; 8) дараҷа, кадр; мартаба...» [88, ҷ. 2, 89-90; 89, ҷ. 2, 118] тазаккур ёфтааст.

Аз байни чунин маъноҳо Мавлавӣ **пояро** ба маъноҳои 1-уму 8-ум истифода бурдааст:

1. Пилла, дараҷа, пиллаи нардбон: Чун зи сад **поя** ду **поя** кам бувад, / Бомро кӯшанда номаҳрам бувад [д. 6, б. 725].

Мутарчим ин маъноро ба забони англисӣ бо ёрии калимаи **run** [< анг. м. rinnen < англос. rinpan -159, 457] ифода кардааст. Бояд гуфт, ки дар англисӣ ин унсури луғавӣ ба 11 маъно истифода мешавад [87, 703], вале дар байни чунин маъноҳо дар ифодаи «пилла, дараҷа, пиллаи нардбон... «ба кор рафтани **run** мушоҳида нагардид: Whentwo **runs** out of a hundred are, wanting, / the striver will be forbidden to (setfoot on) the roof».

Аз ҷумла аён аст, ки мутарчим калимаи мазкурро тарзе ифода намудааст, ки онро ба тоҷикӣ метавон «ҳисса / порчаи роҳ» шарҳ дод.

Аз таҳлили варианти англисии чунин порчаҳо дарк кардан душвор нест, ки кӯшиши тарҷумон ҳар чӣ бештар мушаххас ифода кардани матлаби Мавлавӣ ба забони англисӣ аст, аз ин рӯ, ӯ ин ё он калимаи сода ё сохтаре ғоҳ бо як адад калимаи аз ҷиҳати сохтор ба тоҷикӣ монандро ба кор бурдааст, ғоҳ аз қолабҳои дигари сарфию наҳвии англисӣ истифода кардааст. Масалан, **пояи** байти зерин: Ҷавҳар аст инсону чарх ӯро араз, / Ҷумла фаръу **пояанду** ӯ ғараз [д. 5, б. 3575]-

ро мутарчим бо ибораи **step of a ladder** [step < англ. м. steppe < англос. steppen / steppan -159, 518; ladder < англ. м. ladder < англос. hlāder / hlādder -159, 282] ифода намудааст, ки чузъҳои он аз унсурҳои луғавии аслии англисӣ сохта шуда, маънои маҷмӯашон «зинаҳои нардбон» аст: Man is the substance, and the celestial sphere is his accident, / all things are (like) a branch or the **step of a ladder**: he is object.

Калимаи аввали таркиби ибораи мазкур (**step**) дар забони англисӣ ба 10-11 маъно ва дуум (**ladder**) ба 3-4 маъно истифода мешавад [87, 468, 789; 158, 861, 1515].

2. Қадру мартаба; чоҳ, мақому мансаб, манзалат: На мар ўро раъси молу **поёе**, / На пазири қабули мое [д. 6, б. 1245].

Basis [< лот. basis < юн. βάσις -159, 40]-ро мутарчим ҳамчун муодили **поё** ба маънои «қадру мартаба; чоҳ, мақому мансаб, манзалат» истифода кардааст. Дар асл **basis** дар англисӣ 3 маъно: «...1) асос, поё, замина, бунёд, зерсохт...; 2) асл, моя, назарияи асосӣ; 3) фароянд, тарз, тавр...» [87, 85; 158, 111] -ро ифода менамояд: He has neither (any spiritual) capital and **basis** nor is, / he capable of receiving (such a) stock-intrade.

Мардумак аз ҳиссаҳои **мардум** ва пасванди –**ак** иборат буда, чузъи асосӣ, яъне **мардум** дар эр. б. аслан «...калимаи мураккаб (*marta-tauxman) ба шумор рафта, маънои таҳтуллафзияш «тухмаи мард, табори мард» буд ва баъдан дар шаклҳои *martōhm > martōm...» [98, қ. 4, 2592-2593] маъмул гардид.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» 2 маънои **мардумак**: «...1) гавҳараки чашм; 2) *мач*, чашм...» [88, қ. 1, 641; 89, қ. 1, 291, 761] зикр шудааст, вале Мавлавӣ онро ба маъноҳои зерин истифода намудааст:

1. Сиёҳии чашм: К-аз фалак роҳи буруншав дида буд, / Дар назар чун **мардумак** печида буд. / Мардумаш чун **мардумак** диданд хурд, / Дар бузургӣ **мардумак** кас раҳ набурд [д. 1, б. 1003-1004].

Ифодакунандаи маънои мазкур калимаи латиниасли **pupil-2** [< фр. pupille < лот. rūppilla -159, 421] ҳисоб меёбад, ки дар англисӣ он ба ҳамин 1-3 маъно ба кор меравад [87, 647; 158, 1232]: For he had seen from Heaven the way of escape, /

(though) in (their) sight he was contracted (despicable) like the pupil of **the eye**. / Men regarded him as small like the **pupil**: / none attained to (understanding of) the (real) greatness (worth) of the **pupil**.

2. Марди комил ва валӣ, зеро ки дар ҳукми мардумак дида аст: Фаръ дид, омад амал бе ҳеч шак, / Бас набошад мардум, илло **мардумак** [д. 1, б. 1679].

Мутарчим барои ифодаи маъноҳои мухталифи айни як унсури луғавӣ, ҷунонки ишора шуд, гоҳ аз калима, гоҳ аз таркиб ва гоҳ аз ибораҳои англисӣ истифода бурдааст. Масалан, маънои кайдшударо мутарчим тавассути ибораи **the little man** ифода намуда, дар қавсайн ибораи дигари **the pupil of the eye**-ро низ зикр намудааст. **The little man** воҳиди наҳвие аст, ки бо усули баҳамоии калимаҳои аслии англисӣ монанди **little** [< англ. м. litel / lutel < англос. lýtél / lutel-159, 298] ва **man** [< англ. м. man < англос. mann -159, 311] сохта шудааст: Without any doubt, action (practice) is a branch of (subordinate to) seeing (theory): / therefore Man is nothing but “**the little man**” (**the pupil of the eye**).

Яке аз ду вожаи дохили ибора, яъне **little** дар забони англисӣ хусусияти якмаъноӣ ва **man** хусусияти сермаъноӣ дошта, ба 5-13 маъно истифода мегардад [87, 490, 504; 158, 902].

Дар тарҷумаи англисии «ММ» ҳолатҳои мушоҳида гардиданд, ки мутарчим ҳама маънои вожаро бо ибора баргардон намудааст. Чунин амали тарҷумонро дар мисоли шарҳи вожаи **гирдак** метавон мушоҳида намуд.

Гирдак, зоҳиран, аз вожаи **гирд** буда, сарчашмааш girt-и ф. м. , *grta-и эр. б. аст ва решааш grt- / gart- «ҷархидан, гаштан» ҳисоб ёфта, аз *gel [98, ҷ. 4, 2360]-и з. -ас. ҳ. -авр. Мебошад.

Дар «ФЗТ» 2 маънои **гирдак**: «...1) хайма; 2) хонаи барои арӯс тайёркардашаванда...» [88, ҷ. 1, 265] зикр шудааст, мураттибони «ФТЗТ» ба ҷуз маънои яқум дар ифодаи «чизи мудаввари хурд» ба қор рафтани онро ишора намудаанд [89, ҷ. 1, 322], аммо дар «ММ» он ба ҷуз маънои дуҷум боз дар ифодаи маъноистифода шудааст, ки дар фарҳангномаи зикргардида мушоҳида нашуд:

1. Ба маънои «хонаи ораста, пардаи арӯс»: Омад аз ҷаммом дар **гирдак** фусӯс, / Пеши ӯ биншаст духтар чун арӯс [д. 6, б. 311].

Чунин маъно ва дувумии **гирдакро** мутарчим бо чунин усулҳо тарҷума кардааст:

Маънои нахуст ба забони англисӣ бо ибораи **bridal chamber** ифода карда шудааст, ки онро метавон «ҳуҷраи никоҳӣ» шарҳ дод. Ибораи мазкур дар натиҷаи баҳамоии калимаи аслии англисии **bridal** [< англос. brȳd-calo-153, 61] ва иқтибосии юнонии **chamber** [< фр. chamber < лот. camera / camara < юн. ка́ра -159, 84] ташаккул ёфтааст: From the bath he returned to the **bridal chamber**, a laughing-stock (to all): / beside him sat the (Khwāja's) daughter (dressed) like a bride.

2. **Шаби гирдак** киноя аз шаби баҳамоии арӯсу домод аст: Он **шаби гирдак** на янго дасти ӯ, / Хуш амонат дод андар дасти ту [д. 6, б. 3955].

Ибораи изофии мазкур аз ҷониби тарҷумон бо ёрии калимаи мураккаби англисӣ ифода карда шудааст, ки аз баҳамоии ду вожаи содаи аслии **wedding** [< анг. м. wedden < англос. weddian -159, 602] ва **night** [< анг. м. night / niht < англос. niht / neaht -159, 348] ташаккул ёфта, ҳамон маънои «шаби гирдак» -ро дорост: On thy **wedding-night** did not the bridesmaid place her / (the wife's) hand in thy hand as a goodly trust?

Дар забони англисӣ бо вожаи **wedding** 1-2 маъно ва тавассути **night** 3-5 маъноро баён мекунам [87, 549, 911; 158, 1031, 1746].

Ҳамин тавр, бештари ин гуна унсурҳои луғавии маснавӣ дорои ду маъно буда, ҳиссаи ночизашон хусусияти семаъноӣ зоҳир кардаанд.

Мутарчимии «ММ» вақти тарҷумаи чунин калимаҳо ба забони англисӣ аз калима ва ибораҳо истифода кардааст.

Тарҷума гардидани вожаҳои «ММ» бо калимаҳои мураккаби англисӣ хеле кам буда, мо ҳамагӣ як калима –**оташкадаро** дарёфтем, ки аз ҷузъи асосии **оташ** ва пасванди –**када** сохта шудааст.

Решаи ҷузъи **оташ** ба «...*āter-и з. -ас. ҳ. -авр. ба маънои «оташ...» [98, ҷ. 1, 18] мерасад. Ҳиссаи дуюм, яъне **када** дар асл калимаи мустақилмаъно буда, дар

забони ф. м. дар шакли «...katak маънои «хона, маскан»-ро дошт ва он худ идомаи *kataka-и эр. б. буда, аз решаи kat- ба маънои «пӯшондан, ҳифз кардан, дар бар гирифтан» аст ва сарчашмааш ба *ket / *kot...» [98, қ. 4, 2143-2125] -и з. -ас. ҳ. -авр. ба маънои «хона» мерасад.

Тахмин меравад, ки **када** бо калимаи **коттеч**-и забони русӣ сарчашмаи ягона дорад.

Дар «ФТЗТ» танҳо як маъно, дар «ФЗТ» 2 маънои **оташкада**: «...1) чои афрӯхтани оташ; 2) ибодатгоҳи зардуштиён...» [88, қ. 1, 935; 89, қ. 2, 41] зикр шудааст, аммо дар «ММ» он дорои маъноҳои зерин мебошад:

1. Нафс ва кулли фасод ва табоҳиҳои он; нафси шаҳвонӣ: Ин дилам ҳаргиз наларзид аз газоф, / Нури ҳақ аст ин, на даъвиву на лоф. / Муъминам янзур би нуриллах шуда, / Ҳону ҳон, бигрез аз ин **оташкада** [д. 2, б. 2022]

Барои ифодаи чунин маъно ба англисӣ мутарҷим калимаи мураккаби **fire-temple**-ро истифода намудааст, ки аз чузъҳои **fire** [< англос. fȳr -153, 186] ва **temple-1** [< англос. templ / temple -159, 547] иборат буда, аввалӣ дар алоҳидагӣ 6-9 маъно (аз чумла, маънои «оташ») ва дуҷумла 1-2 маъно, аз чумла «маъбад, парастигарӣ» мебошад [87, 326, 829; 158, 577, 1594]: This heart of mine has never trembled in vain / this is the light of God, not pretence and idle brag. / I am the true believer who has become seeing by the Light of God. / Beware and beware. Flee from this **fire-temple**.

2. Дӯзах, ҷаҳаннам. Дар матн оташи дӯзах дар назар аст. Дар бисёр маврид калимаҳо маҳз дар як контекст сермаъноӣ зоҳир мекунанд: То ба пои хеш бошанд омада, / Он фаливон ҷониби **оташкада** [д. 2, б. 2302]. And besides (he is acting thus), in order / that those dolts may have come towards the **fire-temple** by means of their own feet (by their own free will).

Ҷадвали 20-ум

Вожаҳои сермаъноӣ тоҷикӣ	Микдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Гармӣ	2 маъно	heat, this (matter)
гирдакон	2 маъно	walnuts
Харӣ	2 маъно	asinine
Девча	2 маъно	leech, woodfretter

Нишон	2 маъно	mark, token
Хонадон	2 маъно	house, household
поя	2 маъно	run, step of a ladder, basis
Мардумак	2 маъно	pupil, the little man
гирдак	2 маъно	bridal chamber, wedding-night
оташкада	2 маъно	fire-temple
равшанӣ / рӯшанӣ	3 маъно	light, light (which glows in the eyes of parents)
дида	3 маъно	eye, sight

3. 4. Тарҷумаи калимаҳои мураккаби «ММ» бо вожаҳои гуногунсохтори англисӣ

Дар таркиби луғавии забонҳои дунё, аз ҷумла тоҷикиву англисӣ дар қатори вожаҳои содаву сохта инчунин калимаҳои мураккаб низ вучуд дошта, дар даврони мухталифи инкишофи забон корбурди теъдод аз онҳо маҳдуд мегардад, қисми дигарашон ҳамчун унсурҳои зарури луғавӣ ҳамеша дар истифода қарор доранд. Баробари ин, аз ҷониби адибони барҷаста дар заминаи қолабҳои мавҷудаи калимасозӣ воҳидҳои луғавии нав ба нави мураккаб эҷод гардида, барои ифодаи андешаашон ба кор мераванд. Сабаби асосии пайдо шудани вожаҳои нав ба нави мураккабро баъзе аҳли таҳқиқ дар он дидаанд, ки «калимаҳои мавҷудаи забонамон барои ифодаи маънои дилхоҳ...адибро қаноат кунонида наметавонад ва, аз ин рӯ, ...ӯ дар асоси қоидаи маъмул калимаҳои нав» [19, 89] эҷод менамояд.

Мутаассифона, дар забоншиносии тоҷик бо вучуди дар самти калимасозӣ таълиф гардидани осори таҳқиқии бисёру судманд ба ҷиҳати маъношиносии он (семасиология) таваҷҷуҳи кам равона карда шудааст. Хуб аст, ки баъзе муҳаққиқон доир ба ин масъала қайду ишораҳои муфид баён кардаанд. Аз ҷумла забоншинос М. Олимҷонов овардааст, ки шоиру нависандагони асримиёнагӣ гурӯҳе аз вожаҳои мураккабро монанди **обуранг, сероб, гирдоб, хушоб, доманафшон, сарчашма, афсонапардозро** ба ду маъно, **обдор, сарриштаро** ба се маъно истифода кардаанд. Баъдан қайд гардидааст, ки бархе аз онҳо дар осори иддае аз адибони гузашта хусусияти полисемӣ зоҳир кардаанд [44, 16, 18, 32-35, 37-38].

Мавлавӣ аз ҷумлаи адибони тавоносухану қодиркаломест, ки дар эҷоди силсилаи беохири калимаҳои мураккаб саҳми арзанда гузошта, ҳиссаи камашонро ба як маъноӣ мушаххас ва қисми зиёдашонро ба маъноҳои мухталиф мавриди истифода қарор додааст, ки «бо забони ноби тоҷикӣ садо медиҳанд ва мардум аз он ҳаловат мебаранд» [45, 264]. Чунин маҳорати беназири ин адибу мутафаккиро чанде аз муҳаққиқони дигар низ таъкид намудаанд. Аз ҷумла, профессор Ш. Кабиров қайд кардааст, ки «... Мавлоно Ҷалолуддин Балхӣ Румӣ дар боби вожаофарӣ дар таърихи адабиёти пурғановатамон ангуштнамо буда, дар ин самт шуҳрати беназирро соҳиб гаштааст,... бо роҳи ҳамнишинии морфемаҳои мустақилмаъно ҷунон ҳунармандона силсилаи калимаҳои мураккаби аҷибу ғарибе сохтааст, ки бештари онҳо дар осори удабӣ дигар ба мушоҳида намерасанд» [29, 98-99].

Ҳамин муҳаққиқ дар ҷойи дигар низ фармудааст, ки «Мавлоно Рум як тан аз он суҳанваронест, ки аз ғановатмандии калом пурсамар баҳра бардошта ва ҳамзамон ҳунармандона вожаҳое офаридааст, ки вожаҳои мураккаби сохтаи ӯ ганҷинаи луғати осорашро хеле ғанӣ ва беназир гардонидаст. Дар ҳақиқат, Мавлоно набзи ҳар як калимаро дарку эҳсос менамояд, барои баёни андешаҳои туғёниву ирфонии ҳеш вожаҳои содаро ҳамнишин намуда, вожаҳои мураккаби наву нобе меофарад, ки ҳар кадом дар либоси нави маъноӣ ҷилва мекунанд, зеҳнро тасхир менамоянд ва мазоёи олии каломашро таъмин месозанд. Хусусан, вожаофаринии Мавлоно бо роҳи мураккаби навӣ (типи) тобеъ ҷолиб буда, лекин ҷойи ағлаби онҳо дар фарҳангҳо холист» [27, 39-40; 29, 99].

Ин иқдоми шоистаи Мавлавиро дар хусуси вожаофарӣ профессор С. Сабзаев низ ишора карда навиштааст, ки дар ашъори Мавлоно калимаҳои мураккаб низ хеле фаровон дучор шуда, шоир ба ин восита «таркиби луғавии ашъори ҳешро ғанӣ кардааст... Мавлоно... қариб дар ҳамаи қолабу шаклҳои дар забони тоҷикӣ маъмули мураккабшавӣ исмҳо сохтааст. Албатта, доираи истифодаи ҳар як қолаб гуногун аст, бо баъзе қолабҳо калимаҳои зиёде сохта шудаанд, вале баъзе қолабҳои дигар дар сохтани исмҳои мураккаб бисёр кам корбаст гардидаанд» [51, 469].

Ба беш аз 40 вожаи мураккаби сохтаи худи Мавлоно монанди *айбчин*, *дӯзахгулӯ*, *гадочашм* ва м. инҳо дахл карда, муаллифи “Забони миллат-ҳастии миллат” муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки «эҳтимол баъзе аз инҳо сохтаи завқи худи Мавлоно бошад...» [46, 390].

Вобаста ба ин масъала қайд намудан бамаврид аст, ки дар ашъори Мавлавӣ ду навъи вожаҳои мураккаб ба мушоҳида мерасад: 1) онҳое, ки дар осори дигар адибон низ ба кор рафтаанд; 2) онҳое, ки маҳсули эҷоди Мавлавӣ аст. Дар байни ҳар ду навъи чунин унсурҳои луғавӣ дар қатори калимаҳои мураккаби маҳдудмаъно хели сермаъно низ миқдори муайянро дар бар гирифтаанд.

Вакте ки чунин вохидҳои луғавии «ММ» аз рӯйи хусусияти тарҷума шуданашон ба забони англисӣ бо ҳамдигар муқоиса мешавад, зарурат пеш меояд, ки онҳо ба навъҳои зерин дастабандӣ карда шаванд: 1) тарҷумаи вожаҳои мураккаб бо содаи англисӣ; 2) тарҷумаи вожаҳои мураккаб бо сохтаи англисӣ; 3) тарҷумаи вожаҳои мураккаб бо мураккаби англисӣ; 4) тарҷумаи вожаҳои мураккаб бо мураккаб ва таркибу ибораҳои англисӣ.

Тафовути муҳимми чунин унсурҳои луғавии «ММ» дар он ифода меёбад, ки ҳамаашон хусусияти думаъноӣ зоҳир кардаанд. Як намунаи ин гуна вожаҳо **пойбанд** аст.

Ҷузъи аввали **пойбанд** –**пой** идомаи «...rād-и забони ф. м. буда, он худ давоми rāda-и эр. б. аст ва сарчашмааш ба *rōd / *rēd...» [98, ҷ. 2, 624-625] -и з. -ас. ҳ. -авр. мерасад, қисми дуюм-**банд** гунаи таҳаввулѐфтаи *banda-и эр. б. аст [98, ҷ. 1, 515].

Дар «ФТЗТ» фақат як маъно, дар «ФЗТ» се маънои **побанд** / **пойбанд**: «...1) банд, расан, занҷир / ҳалқаи ба пойи маҳбусон ё ҳайвонот басташаванда; 2) *мач*. асир, гирифтӣ; 3) *мач*. вобаста, алоқаманд...» [88, ҷ. 2, 72; 89, ҷ. 2, 108] тафсир ѐфтааст, вале Мавлавӣ онро ба ду маънои зерин истифода кардааст:

1. Расане, ки ҳар ду пой аспро бад-он банданд, ресмоне, ки ба пой сутур банданд; даволе, ки ба пой боз банданд; қайд, дом: Масҷиди тооташон пас дӯзах аст, / **Пойбанди** мурғи бегона фаҳ аст [д. 3, б. 2984].

Маъноии қайдгардидаро мутарчим бо ёрии калимаи **fetter** [< англ. м. feter < англос. feter -159, 183] ифода намудааст, ки дорои маъноҳои: «...1) побанд, дастбанд, ғул ва занҷири по; 2) қайд, монеъ, завлона...» [87, 320; 158, 567] буда, яке аз онҳо «банд» аст: Therefore, Hell is the mosque where they perform their devotions, / a trap is the (only) **fetter** for a wild bird.

2. Муқайяд, дар занҷир: Қасди шах он на, ки халқ эман шаванд, / Қасдаш он, ки мулк гардад **пойбанд** [д. 6, б. 2194].

Дар тарҷума калимаи **a fetter** (on his foot) «банди пой» кор фармуда шудааст: The king's aim is not that the people should become safe, / his aim is that his kingdom should become (like) **a fetter** (on his foot).

Ду маъноии баъзе вожаҳои мураккаби «ММ» , тавре ки ишора шуд, тавассути калимаҳои сохтаи гуногуни англисӣ тарҷума карда шудаанд. Масалан, шарҳи унсури луғавии **чик-чикро**, ки мо аз «ФЗТ» пайдо накардем, Мавлавӣ ба ин гуна маъноҳо истифода намудааст:

1. Овози мурғон, ғайрифасеҳ, ишора ба қисси Сулаймон: Ҷумла мурғон тарк карда **чик-чик**, / Бо Сулаймон гашта афсаҳ ман ахик [д. 1, б. 1204].

Маъноии зикргардидаро мутарчим тавассути вожаи сохтаи **twittering** [< англ. twitt-159, 581] ифода намудааст: All the birds, having ceased from **twittering**, (in converse) / with Solomon became more distinct (spoke more articulately) than your own brother.

Twitter дар забони англисӣ ба 2-3 маъно истифода мешавад [87, 871; 158, 1669].

2. Ишора ба тасбеҳ кардани мурғон бо Довуд. Ишора ба ояти 10-уми сураи Сабо (Довудро аз худ мазияте додем, эй кӯҳҳо ва мурғ бо ӯ тасбеҳ гӯед ва оҳанро барояш нарма гардонидем): Ҷумла мурғон тарк карда **чик-чик**, / Ҳамзабону ёри Довуди малик [д. 6, б. 2658].

Барои ифодаи маъноии дуюм мутарчим аз унсури луғавии аслии англисии **chirping** [< англ. м. chirpen-153, 88] истифода намудааст: All the birds left off **chirping** / and joined their voices with King David as accompanists.

Тавассути калимаи **chirp** дар забони англисӣ 1-2 маъно, аз ҷумла «чир-чир, чаҳ-чаҳ» ва бо ёрии **chirrup** танҳо як маънои ёдшударо баён менамоянд [87, 154; 158, 255].

Навъи дигари тарҷумаи вожаҳои мураккаби «ММ» ба забони англисӣ бо муодилҳои мураккабашон аст. Чунонки қайд гардид, ин гуна вожаҳо дар «ММ» фаровон ба кор рафта, муҳимтарин қисми ганҷинаи луғавии онро дар бар гирифтаанд ва онҳо инъикоскунандаи иқтидори забони адабии тоҷики даврони асримиёнагӣ ба шумор мераванд. Сабаби ҳам дар матни асли «ММ», ҳам дар тарҷумаи англисии он мавриди истифода қарор гирифтани вожаҳои мураккаб ин аст, ки онҳо «...сабуккунандаи бори сухан...» ҳисоб ёфта, бо ёрии онҳо «...мақсад кӯтоҳ, мухтасару мучаз ва равону зебо баён мегардад» [83, 166].

Бисёр будани вожаҳои мураккаб ва хусусияти сермаъноиро доро будани онҳо дар осори Мавлоно барвақт диққати донишмандони тоҷикро ба худ кашида буд. Чунончи, профессор М. Н. Қосимова дар хусуси корбурди калимаи мураккаби **пуроташ** ба маъноҳои асли ва маҷозӣ дар «ММ» андешаронӣ карда, дар ифодаи маъноҳои «оташи бисёр», «хашмноқ», «сӯзон», «бесабрутоқатӣ» ва «пурдаҳшат» истифода шуданашро қайд карда, чун далел як қатор абётро зикр намудааст [31, 146, 147].

Бо чунин хусусият ба кор рафтани унсурҳои луғавиро дар мисоли даҳҳо вожаи мураккаби «ММ» монанди **гилхора** / **гилхорӣ** метавон нишон дод.

жзъи аввали **гилхора** – **гил** давоми: «...gil-и ф. м. буда, он аз решаи gray-сарчашма гирифтааст ва оғозаш ба *gleu...» [98, ҷ. 4, 2425-2426] -и з. -ас. ҳ. -авр. мерасад, ҳиссаи дуҷум-**х(в)ор** ба маънои «таъм, мазза» асли худро аз «...*hvāda «таъм, мазза...» [98, ҷ. 2, 1181-1182] гирифтааст.

Дар «ФЗТ» маънои «лойхӯрак»-ро доштани **гилхора** қайд гардида, шакли **гилхорӣ** дучор нагардид [88, ҷ. 1, 264; 89, ҷ. 1, 321], вале муаллифи «ММ» ҳар ду шакл: **гилхора** ва **гилхори**ро ба ду маънои зерин мавриди истифода қарор додааст:

1. Зоҳирбинон, аҳли тақлид: Гӯ ту мар **гилхораро**, ки: «Қанд беҳ, / Нармии фосид макун, тинаш мадеҳ» [д. 4, б. 3819].

Аз назари мутарчим муодили англисии вожаи мураккаби **гилхораи** тоҷикӣ **clay-eater** аст, ки ҳар ду: **clay** [< англ. м. clai / clay < англос. clāg -159, 93] ва **eater** [< англ. м. eten < англос. etan -159, 158] воҳидҳои луғавии аслии англисӣ мебошанд: Do thou tell the **clay –eater** that sugar is better, / do not show injurious softness, do not give him clay.

Clay дар забони англисӣ хусусияти 1-5-маъноӣ ва **eater** вижагии 1-маъноӣ («хӯранда, нонхӯр») дорад [87, 161, 277; 158, 268, 481].

2. Дунёдор: Парри фикрат шуд гилолу дугарон, / 3-он ки **гилхорӣ** туро гил шуд чунон [д. 1, б. 2871].

Гилхориро мутарчим ба англисӣ тавассути калимаи мураккаби **clay-eater** «гилхӯр» баргардон кардааст: The pinion of your thought has become mud-stained and heavy / because you are a **clay-eater** clay has become to you as bread.

Маънои мухталифи чанде аз вожаҳои мураккаби «ММ» ба забони англисӣ дар як маврид бо муодили мураккабашон, дар ҳолати дигар тавассути таркиб ва гоҳ бо ибораҳо тарҷума карда шудаанд. Албатта, баъзеи чунин таркибу ибораҳо назар ба калима мақсади мутарчимро ниҳоят муҷазу возеҳ баён менамоянд. Ҳангоми баргардони матни асли «ММ» мутарчим кӯшиш ба ҳарч додааст, ки аз забони англисӣ муодилҳои муносиб ва созгори онҳоро пайдо намояд.

Ин гуна вожаҳои мураккаби «ММ» душвору муғлақмаъно нестанд ва ин аст, ки тарҷума намудани онҳо ба мутарчими асар низ мушкилӣ пеш намеорад. Доир ба чунин хусусияти калимаҳои мураккаби ин даврон профессор Ш. Кабиров овардааст, ки «тадриҷан, аниқтараш то асри XVII, яъне то зуҳури интишор ва пайдории сабки ҳиндӣ тамоюли вожаофарии калимаҳои мураккаб идома ёфта, аҳли адаб бештар вожаҳое эҷод намуданд, ки аксаран аз ҳамнишинии ду вожаи мустақилмаъно ташаккул ёфта ва робитаву таносуби маъноии ҷузъҳои (вожаҳои сода) он вожаҳои мураккаб равшану мушаххас мебошанд, яъне дарки омили ҳамнишинии онҳо бар асоси иртиботу таносуби маъноии ҷузъҳо ва тибқи меъёри синтагматикӣ (ҳамнишинӣ) сураат гирифта ва душвору печида нестанд ва ҷавобгӯии сабки хуросонӣ мебошанд» [29, 112].

Намунаи ин навъи вожаҳои мураккаб **садзабон** аст, ки он дар натиҷаи ҳамнишин гардидани шумораи **сад** «...< ф. м. sat < эр. б. sata- < з. -ас. х. -авр. *kmtóm-...» [98, ҷ. 3, 1950] ва исми **забон**: «...< модӣ *hizbān-am < эр. б. sizvān < з. -ас. х. -авр. * ḡiḡhūōn-...» [98, ҷ. 3, 1537] ташаккул ёфтааст.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» калимаи **садзабон** дучор нашуд, онро Мавлавӣ ба чунин маъноҳо ба қор бурдааст:

1. Он ки бо сад забон сухан гӯяд; сухангӯ, бисёргӯ, суханони муносибгӯ: Соҳиби сирре азизи **садзабон**, / Гар будӣ он ҷо, бидодӣ сулҳашон [д. 2, б. 3687]

Маънои мазкурро мутарҷим тавассути ибораи **many-linguaged man** ифода кардааст, ки маънояш «марди садзабона» мебошад. Ду вожаи таркиби он: **many** [< анг. м. many / manī < англос. manig / monig -153, 313] ва **man** [< анг. м. man < англос. mann -159, 311] калимаҳои аслии англисӣ буда, **linguaged** [< анг. м. langage < фр. м. language, фр. langue < лот. lingua -159, с. 283] иқтибос аз лотинист: If a master of the esoteric had been there, a revered and **many-linguaged man**, / he would have pacified them.

Аз байни се калимаи дохили ибораи қайдшуда: **many**, **linguaged** ва **man** хусусияти сермаъноӣ дошта, яқумӣ дорои 1-3 маъно, дуҷумӣ 3-5 маъно ва охир 13-14 маъно мебошад [87, 471, 504, 507; 158, 865, 934, 938].

2. Ишора ба ҳадисҳои паёмбар: Худ мағир ин муъҷизаи чун офтоб, / **Садзабон** бин номи ӯ, умм-ул-китоб. / Заҳра не касро, ки як ҳарфе аз он, / Ё бидуздад, ё физояд дар баён [д. 4, б. 2875-2876].

Маънои ишораёфта ба англисӣ тавассути калимаи мураккаби **hundred-tongued** ифода гардида, ҳар ду ҷузъи вожа: **hundred** [< анг. м. hundred < англос. hundred -159, 250] ва **tongued** [< анг. м. tunge / tonge < англос. tunge -159, 562] унсурҳои луғавии англисӣ мебошанд. Илова бар ин, сарчашмаи калимаи **hundred-** *ḡiḡhūōn-и з. -ас. х. -авр. аст [98, ҷ. 3, 1537]: Even (supposing that you) do not admit (arguments), / behold this Miracle, (manifest) like the sun, **hundred-tongued**, whereof the name is Ummu 'l-Kitáb. / None dares either steal (take away) / a single letter thereof or add to the plain Word.

Дар забони англисӣ **hundred** ба 1-5 маъно ва **tongue** ба 4-7 маъно истифода мешавад [87, 415, 848; 158, 761-762, 1630-1631].

Хусусияти сермаъноӣ касб кардани ин гуна вожаҳо танҳо ҳангоми мавҷуд будани умумияти аломатҳо имконпазир мегардад, яъне сермаъноии калима дар сурате ба вуқӯъ меояд, ки бо маҷмуи овозии ягон чиз, ҳодиса ва аломатро ифодакунанда чиз, ҳодиса ва аломати дигари монанд ифода карда шавад [17, 110].

Суратпарастон аз чузъҳои **сурат**-и арабӣ [88, ҷ. 2, 275], асоси замони ҳозираи феъли **парастидан**, яъне **параст**-и тоҷикӣ [< ф. м. parist- < эр. б. *pari-štā -98, ҷ. 2, 659] ва пасванди чамъбандии **—он** сохта шудааст.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» дорои 3 маъно будани **суратпараст**: «...1) зоҳирпараст, зоҳирбин, шаклпараст; 2) он ки чехраи зеборо дӯст медорад; 3) *маҷ.* бутпараст...» [88, ҷ. 2, 276; 89, ҷ. 2, 272] қайд шудааст, аммо муаллифи «ММ» **суратпарастонро** ба ду маънои зерин истифода кардааст:

1. Зоҳириён, зоҳирбинон, ноқисон; аҳли зоҳир; уламо; фуқаҳо: Эй ки ту ҳам ошиқӣ бар ақли хеш, / Хеш бар **суратпарастон** дида беш [д. 2, б. 709-710].

Ин калимаи мураккабро мутарҷим ба англисӣ бо ибораи **worshippers of form** баён намудааст, ки ду чузъи он: worshippers [< англос. weorðscipe -159, 616] ва of [< анг. м. of < англос. of -159, 357] вожаҳои аслии англисӣ буда, ҳиссаи сеюм: form [< фр. б. forme < лот. forma -159, 195] иқтибосӣ аст: You who are in love with your intellect, / deeming yourself superior to worshippers of form.

Дар забони англисӣ **worship** ба 2-3 маъно ва **form** ба 6-12 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 343, 930; 158, 610, 1781].

2. Бутпарастон: Қиблаи маъниварон сабру диранг, / Қиблаи **суратпарастон** нақши санг [д. 6, б. 1899].

Дар тарҷумаи англисӣ барои баёни маънои қайдшуда ҳамон ибораи зикршуда ба кор рафтааст: The qibla of the spiritual is patience and long-suffering, / the qibla of **form worshippers** is the image of stone.

Истифодаи босамар аз ҳамаи имконоту дороиҳои забон, ба хусус қолабҳои гуногуни вожасозӣ, аз ҷумла вожаҳои мураккаб метавонад ба осори адиб зебу зинати хос ато намояд [27, 67].

Исинафасро мо аз «ФЗТ» ва «ФТЗТ» пайдо карда натавонистем, аммо калимаи **Исодам** ба назар расид, ки дорои маъноҳои: «...1) дорои нафаси Исо, ки тибқи ривоёти динӣ зиндакунандаи мурда аст; 2) *мач.* шифобахш (сифати маъшуқа)...» [88, ҷ. 1, 495; 89, ҷ. 1, 557] мебошад.

Дар «ММ» **исинафас** ба маъноҳои зерин ба кор рафтааст:

1. Исидам; мурдари зинда ва беморро шифо мекунад: Он яке Юсуфрухе **исинафас**, / В-ин яке гургеvu бо хар бо чарас [д. 2, б. 2110].

Мутарҷим барои ифодаи ҷунин маъно ибораи **breath of a Jesus**-ро истифода намудааст.

Ҷузъи **breath** [< англ. м. breeth / breth < англос. brâθ -159, 61] дар англисӣ ба 4-7 маъно, аз ҷумла ба маънои «дам, нафас» [87, 117; 158, 179] ба кор меравад: That one has the face of a Joseph, the **breath of a Jesus**, / while this (other) one is a wolf or an ass with a bell.

2. Валии комил, ки мурдари зинда мекунад; марди комил, муршид: Тифл гираш чун бувад **исинафас**, / Пок бошад аз ғуруру аз ҳавас [д. 4, б. 2165]. Suppose he is a child: (what matter) when he hath the (life-giving) **breath of Jesus** / (and) is purged of vainglory and vain desire?

Ҷадвали 21-ум

Вожаҳои сермаъноии тоҷикӣ	Миқдори маъноии вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Пойбанд	2 маъно	Fetter
чик-чик	2 маъно	wittering, chirping
гилхора	2 маъно	clay-eater
Садзабон	2 маъно	many-languaged man, hundred-tongued
Суратпарастон	2 маъно	worshippers of form
исинафас	2 маъно	breath of a Jesus

3. 5. Тарҷумаи як маъно бо калима, маънои дигар бо таркибу ибора

Тарҷумаи матни асари бадеӣ яке аз душвортарин заҳмат буда, аз шахси ба чунин кор дастзада донишмандони нозукиҳои ду забон: забони модарӣ ва забонero, ки аз он асар тарҷума мешавад, талаб мекунад. Ё ба ҷуз донишмандони маъноии унсурҳои луғавӣ бояд аз муодилҳои мухталифсохти ин ё он унсури тарҷумашаванда хуб огоҳ бошад. Ҳамин нуктарo дар назар дошта, академик М. Шакурӣ (Шукуров) дар вақташ таъкид намуда буд, ки «...қаламкаш бояд таъби салим дошта бошад, ки сарарo аз сақат ҷудо карда тавонад. Сухан бояд халқӣ ва содаву раво, монанди оби зулол софу беғубор бошад. Он гоҳ фикру ҳис равшану возеҳ, пурраву мукамал, бо ҳама тобишҳову қувваташ ифода мешавад. Ҳар калимае, ки зиёдатӣ ё нобарҷост, майдатарин унсуре, ки ба сухан гаронӣ овардааст, фикру ҳисро лоақал андаке тира месозад...» [80, 351].

Ҳангоми баргардони асар аз як забон ба забони дуюм ба мутарҷим зарур меояд, ки ба мувофиқат кардани матни тарҷуманамудааш бо матни асли таваҷҷуҳи ҷиддӣ равона кунад, то ки баёнаш дархури матлаб бошад ва он сабаби андеша ва ташвиши аҳли адаб, зиёиён ва умуман дӯстдорони забони адабии тоҷикӣ нагардад. Истифода кардани ҷумлаҳои муғлақ, таркибу ибораҳои сохтаи номафҳум, калимасозии хунук, риоя карда нашудани қоидаҳои сарфу наҳв боиси дарк нашудани мазмуни асар аз ҷониби хонанда хоҳад шуд. Ин аст, ки мутарҷими матни англисии «ММ» ҳангоми баргардони асар ба ин ҷиҳат диққати хосса равона карда, гоҳ вожаи матни аслро бо калимаи англисӣ, гоҳ бо таркиб ва гоҳ бо ибора тарҷума намудааст. Масалан, вожаи **ҷиҳозро**, ки дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ду маънояш: «...1) бисоту афзори хона, асбобу анҷоми хона; 2) бисоти духтар, бисот ва зеваре, ки пеш аз арӯсӣ барои духтар тайёр кардашаванда...» [88, ҷ. 2, 783; 89, ҷ. 2, 595] қайд гардидааст, дар як маврид яке аз маъноҳоро бо калимаи сохта ва дар ҳолати дигар маънои дуюмашро бо ибора байн кардааст:

1. Раҳти арӯс ва мусофир: Гуфтани зан, ки ӯ дар банди **ҷиҳоз** нест, муроди ӯ сатру салоҳ аст ва ҷавоб гуфтани сӯфӣ инро сарпӯшида [д. 4, б. 74].

Ифодакунандаи ин маъно ба забони англисӣ ибораи **household goods** аст, ки аз чузъҳои **house** [< анг. м. hous < англос. hūs -159, 248]; **hold** [< англос. healdan -159, 248] ва **good** [< анг. м. good < англос. gōd -159, 217] ташаккул ёфта, дар маҷмӯъ маънои «амволи рӯзгор»-ро мефаҳмонанд: How the wife said that she (the lady) was not bent upon **household goods**, and that what she wanted was modesty and virtue, / and how the Súfī answered her (his wife) cryptically.

Дар забони англисӣ бо калимаи **household** 1-2 маъно ва бо **good** 8-24 маъноро баён мекунад [87, 371, 413; 158, 757, 668-669].

2. Асбоби мусофир, сохтани асбоби мусофир ва лашкар: Хочаву бачгон **чиҳозе** сохтанд, / Бар сутурон ҷониби деҳ тохтанд [д. 3, б. 532].

Ба чунин маъно муодили **чиҳоз** дар забони англисӣ калимаи сохтаи **outfit** ҳисоб мешавад. Чузъи асосии калима **fit** буда, англисҳо ду вожаи ҳамшакли **fit** - 1 [< анг. м. fitten < скандинавӣ fitja...]; **fit-2** [< анг. м. fit < англос. fitt-159, 187] доранд. Ин ҷо мутарчим **fit-1**-ро мавриди истифода қарор додааст: The Khwaja and his children prepared an **outfit** and galloped on their beasts towards the country, / Merrily they rode a field; they chanted, «Travel, that ye may gain advantage».

Дар забони англисӣ бо **outfit** 3 маъноро баён мекунад [87, 574; 158, 1079], ки яке аз онҳо «васоил, таҷҳизот, асбобу олот» аст. Мутарчим дар байти боло **outfit**-ро маҳз ба ҳамин маъно истифода кардааст.

Ё калимаи ҷаҳормаънои **зодро** дар се ҳолат бо вожаи сохта ва дар мавриди охир бо таркиб тарҷума намудааст.

Зод яке аз ду [89, ҷ. 1, 525], ё ҷаҳор калимаи ҳамшакли осори ниёғони тоҷикон (дар хатти кириллӣ) ба шумор рафта, сеи аввал бо ҳарфи *зе* ва чорумӣ бо *зод* навишта мешуд. Дигар ин ки дуи аввали ин гуна калимаҳо аслии тоҷикӣ ва дуи охир арабӣ ҳастанд: **зод-I** (шакли кӯтоҳшудаи **озод**), **зод-II** («зода, фарзанд»), **зод-III** («тӯша, хӯрок»), **зод-IV** (номи яке аз ҳарфҳои арабӣ) [88, ҷ. 1, 455].

Дар «ММ» **зод-III** истифода шуда, дорои маъноҳои зерин аст:

1. Туша, таоме, ки дар сафар бо худ гиранд, таоми андак: Баъд аз ин гуфташ, ки: «Эй солори ҳур, / Чист андар дастат ин анбони пур». / Гуфт: «Нону

зоду луту дӯши ман, / Мекашонам баҳри тақвият бадан». / Гуфт: «Чун надҳй бад-он саг нону зод», / Гуфт: «То ин ҳад надорам меҳру дод» [д. 5, б. 483, 484].

Муодили англисии **зод** ба ин гуна маъно **provender** [< англ. м. < фр. б. provendre < лот. д. prabendra -159, 416] ҳисоб меёбад, ки дар англисӣ он ба 1-2 маъно мавриди истифода қарор дорад [87, 643; 158, 1155]: Afterwards he said to him, «O noble chief, / what is this full wallet in your hand?» / He replied, «My bread and **provender** and food left over from last night, / (which) I am taking along (with me) to nourish my body». / «Why don't you give (some) bread and **provender** to the dog?» he asked. / He replied, «I have not love and liberality to this extent».

2. Дар байти поён вожаи **нуқлзод** истифода шудааст, ки шореҳон онро ин тавр эзоҳ додаанд: «Суханони марди комил ва таълимоти руҳонӣ ва никоти ирфонӣ доништаанд, ки аз лабони мардони комил ҷорӣ мешавад»: Ҳон махусб, эй ҷабрии беътибор, / Ҷуз ба зери он дарахти мевадор. / То ки шоҳафшон кунад ҳар лаҳза бод, / Бар сари хуфта бирезад **нуқлзод** [д. 1, б. 941-942].

Мутарҷим калимаи латиниасли **provision** [< фр. provision < лот. prōvisus - 159, 416]-ро муодили **нуқлзод** ба шумор овардааст: Beware! do not sleep, O inconsiderate necessitarian, / save underneath that fruit-laden tree, / So that every moment the wind may shake the boughs / and shower upon the sleeper (spiritual) dessert and **provision** for the journey.

Дар забони англисӣ **provision** ҳамчун калимаи ифодакунандаи 4 маъно, аз ҷумла «озуқа» ба қарор меравад [87, 643; 158, 1223].

3. Озуқа ва асос ва сомон ва дастгоҳ. Р. Николсон ба маънои «қудрати қори нек қардан» овардааст ва ин маънӣ шубҳаангез ба назар мерасад; баъзе шореҳон ин калимаро дар байти зер ба маънои «зод ва валад ва таносул ва тазоюд ва зиндагӣ» шарҳ додаанд: Қавм гуфтандаш, ки: «Мо ҳам з-он қазо, / Ҳокимему дод амиримон Худо». / Гуфт: «Лекин мар маро Ҳақ мулк дод, / Мар шуморо ория аз баҳри зод» [д. 4, б. 2784-2785]. The party (of Amírs) said to him, «We too are (made) rulers by that (Divine) destiny, / and God hath given the Amírate to us». / He said, «(Yes), but to me God gave it as a possession, / and to you (only) as a loan for the sake of (furnishing you with) **provisions** for the road».

4. Мухаффафи **озод**: Эй дар абрӯят надида кас гирех, / Эй чу Микоил **зоду** ризқдеҳ [д. 6, б. 3269].

Вобаста ба **зоди** ин байт бояд гуфт, ки дар нусхаи К. Замонӣ ба ҷои калимаи **зод** – **род** омадааст, ки ба тарҷумаи англисияш мутобиқат мекунад.

Муодили маънои зикргардидаи **зод** дар забони англисӣ таркиби **generous and bountiful** буда, он дар натиҷаи хусусияти ҳамнишинӣ зоҳир кардани калимаи латинии **generous** [< фр. б. generous < лот. generōsus -159, 210] ва **bountiful** [ҷузъи асосияш bounty < анг. м. bountee < фр. б. bontet < лот. bonitās - 153, 57] ташаккул ёфтааст: O thou in whose eyebrow none ever saw knots (wrinkles), O thou (who wert) **generous and bountiful as (the archangel) Michael**.

Дар забони англисӣ **generous** ба 3-5 маъно **bountiful** ба 1-2 маъно, аз ҷумла «кушодааст, пурсаховат» истифода мешавад [87, 113, 361; 158, 170, 646].

Айн яке аз ду **айн** (**айн-I** номи яке аз ҳарфҳои арабӣ; **айн-II**: «...1) чашм, дида; 2) чашма, сарчашма)...» аст, ки хусусияти думаъноӣ дорад [83, ҷ. 1, 50].

Мавлавӣ дар «ММ» **айн-II**-ро ба ҷунин маъноҳо истифода кардааст:

1. Чашм, басират: Оби дидай бандаи бедидаро, / Сабзае бахшу наботе 3-ин чаро. / В-ар намонам об, обам деҳ зи **айн**, / Ҳамчу айнаини набиҳат толатайн [д. 6, б. 2337-2338].

Муодили **айн** дар ҷунин маврид калимаи аслии англисии **eye** [< анг. м. eye / eigne < англос. ēage -159, 177] ба шумор меравад: Do Thou bestow on the tears of Thy sightless slave / a verdure and vegetation from this (bountiful) pasture, / And if I leave no tears (in my eyes), do Thou give me tears(flowing abundantly) / from an **eye** like the two streaming eyes of the Prophet.

Eye яке аз унсурҳои луғавии сермаънои англисӣ буда, дорои 6-8 маъност, ки яке «чашм, дида, биной» мебошад [87, 307; 158, 541].

2. Шахс ва нафси ҳар чизе; зот ва нафси шайъ: Он ки аз Ҳақ ёбад ӯ ваҳю ҷавоб, / Ҳар ҷӣ фармояд, бувад **айни** савоб [д. 1, б. 225].

Ба ҷунин маъно мутарҷим ду калимаро, ки яке иқтибосӣ ва дигаре аслии англисӣ аст, ҳамчун муодили **айн** зикр намудааст. Яке аз онҳо вожаи латиниасли **essence** [< фр. essence < лот. essential -159, 171] ба шумор меравад:

He that receives from God inspiration and answer (to his prayer), / whatsoever he may command is the **essence** of right.

Essence дар забони англисӣ хусусияти думаъноиро дорост [87, 295; 158, 516-517].

Ифодакунандаи чунин маънои **айн** дар забони англисӣ **itself** низ ҳисоб мешавад, ки чузъи **self** [< англос. self -159, 474]-аш решаи қадим дорад: Чун бихоҳад, **айни** ғам шодӣ шавад, / **Айни** банди пой озодӣ шавад [д. 1, б. 837].
When He pleases, pain **itself** becomes joy, / bondage **itself** becomes freedom.

Калимаи мавриди таҳлил дар забони англисӣ дорои 2 маъност [87, 452; 158, 828].

3. Нақд, кашф, ошкор, ҳозир дар пеши чашм: Зидди ман гаштанд аҳли ин саро, / То қиёмат **айн** шуд пешин маро [д. 5, б. 1505].

Баҳри баёни ин маънои **айн** мутарчим ибораи **clearly visible**-ро мавриди истифода қарор додааст, ки чузъи **clear** [< анг. м. cleer / cler < фр. б. cler / clair < лот. clārus -159, 93]-и вожаи аввал ва **visible** [< фр. visible < лот. uīsibilis -159, 594] баромади лотинӣ доранд: The people of this caravanseray (the world) have become my enemies, / in order that the Resurrection might be made **clearly visible to me** beforehand.

Ҳар ду чузъи ибораи зикргардида: **clearly** -ро дар забони англисӣ ба 1-2 маъно, аз ҷумла «равшан, возеҳ, сареҳ» ва **visible**-ро низ ба 1-2 маъно, ба хусус «хувайдо, намудор, ошкор» (**visible**) ба қор мебаранд [87, 162, 899; 158, 271, 1720].

4. Кашф ва шуҳуд: Ҳар кӣ меҳр оби намозаш гашт **айн**, / Сӯи имон рафтаниш медон ту шайн [д. 1, б. 1765].

Аз назари мутарчим, маънои номбурдаи **айн**ро дар байти боло дар забони англисӣ метавонад калимаи **revelation** «кашфшуда» ифода намояд, ки чузъи **revel**-аш [< анг. м. reuel / revel < фр. б. revel < лот. rebellāre -159, 447] решаи лотинӣ дорад: Any one whose prayer-niche is turned to the (mystical) **revelation**, / do thou regard his going (back) to (the traditional) faith as shameful.

Revelation дар забони англисӣ хусусияти 3-маъноӣ дорад [87, 688; 158, 1310].

Ҷадвали 21-ум

Вожаҳои иктибосӣ	сермаъноӣ	Миқдори маъноӣ вожаҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
Ҷиҳоз		2 маъно	household goods, outfit
зод		4 маъно	provender, provision, generous and bountiful
айн		4 маъно	eye, essence, itself, clearly visible, revelation

3. 6. Тарҷумаи таркибу ибораҳои «ММ» бо таркибу ибораҳои англисӣ

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар «ММ» на танҳо калимаҳои гуногунсохторро ба ду ё зиёда маъно мавриди истифода қарор додааст, балки як гурӯҳ таркибу ибораҳоро гоҳ ба ҳамон маъноҳое қорбаст намудааст, ки дар фарҳангномаҳо қайд шудаанд ва гоҳ маҳсули тафаккури худӣ адиб аст. Мавлавӣ гӯё ба ин восита имкони васеи маъноифодакуниро доро будани ин гуна воҳидҳои нахвири нишон додааст. Ба ин хусусияти осори ӯ Президенти кишварамон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ишора карда навиштаанд, ки «Мавлоно дар калимасозӣ ва иборабандӣ маҳорату устодии комил дорад. Муҳаққиқон фаровонии калимасозӣ бо пешванду пасвандро дар осори ӯ таъкид кардаанд. Аксари пешванду пасвандҳои калимасоз, аз қабилӣ пешвандҳои **во-, но- (на-), бе-,** пасвандҳои **-ак, -вор, -гар, -гарӣ, -гоҳ (-гах), -истон, -ӣ, -када, -она, -ча** ва ғайра, ки Мавлоно дар сохтани калимаҳо аз онҳо истифода кардааст, то ба имрӯз дар забони мо ҷорӣ мебошанд» [46, 389].

Мутарҷими «ММ» низ барои ҳар кадоми чунин таркибу ибораҳо муодилҳои мувофиқи англисии онҳоро ҷустуҷӯ карда, дар ҳоли муносиб буданашон истифода бурдааст.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки «...аз байни ду калимаи як ибораи дукалимагӣ, яке ба маъноӣ аслӣ меояд, дигар ба маъноӣ маҷозӣ ба қор меравад (мисли чашми сӯзан: аввалӣ-аслӣ), аммо ибораҳое низ вуҷуд доранд, ки ҳамаи калимаҳои таркибашон ба маъноӣ маҷозӣ истифода шудаанд...» [82, 150].

Аз таҳлилу қиёси хусусиятҳои маъноии таркибу ибораҳои «ММ» маълум шуд, ки назар ба таркибҳои ибораҳои асар бештар дорои чанд маъно шудаанд. Мо ҳамагӣ таркиби сермаъноии **обу равғанро** аз маснавии шоир пайдо намудем, ки он бо усули баҳамоии вожаҳои аслии тоҷикии **об** ва **равған** ташаккул ёфтааст.

Об дар ф. м.: «...āp, ф. б. āp- (ap-), з. -ас. х. -авр. *āp «об, рӯд...» [98, ҷ. 1, 1], **равған** дар ф. м.: «...rōyn, эр. б. *raugna, з. -ас. х. -авр. *reugh-m(e)n-...» [98, ҷ. 3, 1493] мебошад.

Обу равған дар «ФЗТ»: «...1) киноя аз носозгорӣ, зидди якдигар будан, ба ҳам ночаспон будан; 2) ҳила...» [88, ҷ. 1, 887] шарҳу эзоҳ дода шудааст. Мураттибони «ФЗТ» таркиби **обу оташро** ба маъноии якуми зикршуда қайд намудаанд [89, ҷ. 2, 5], вале **обу равғанро** мо дучор нашудем.

1. Дар «ММ», ғолибан, киноя аз зоҳирсозӣ, найрангу фиреб омадааст: Дил наёромад ба гуфтори дурӯғ, / **Обу равған** ҳеч нафрӯзад фурӯғ [д. 2, б. 2735].

Муодили англисии таркиби номбурда **water and oil** буда, ҳар ду чузъ: **water** [< англ. м. water < юн. *ωasser*-159, 601] ва **oil** [< англ. м. *oile* < фр. *huile* < лот *oleum* < юн. *ἐλαία* -159, 357] калимаҳои иқтибосии юнонӣ мебошанд: *The trouble heart is not comforted by lying words, / water and oil kindle no light.*

2. **Обу равған** дар ин байт ба маъноии «ородиҳӣ» омадааст ва дар матни англисӣ таркиби **water and oil** «обу равған» тарҷума шудааст. Мутаассифона, муайян кардан душвор аст, ки дар забони англисӣ он маъноии «ҳилаю найранг»-ро дорад ё не?: Ту ҳам, эй ошиқ, чу чурмат гашт фош, / **Обу равған** тарк кун, ишкоста бош [д. 4, б. 346]. *Thou too, O lover since thy crime has become manifest, / abandon water and oil specious varnish and be broken contrite.*

3. Ду чинси муҳолиф, ки тавфиқи ошгӣ ва тавофуқ байни онҳо нест, мисли обу оташ; зидду муҳолиф: Вақти хушёрӣ чу **обу равғананд**, / Вақти мастӣ ҳамчу қон андар тананд [д. 5, б. 3459]. *They (the drinkers) when sober, are as water and oil, / when intoxicated, they are as the spirit in the body.*

Water дар забони англисӣ ба 6 маъно ва **oil** ба 7 маъно ба қор бурда мешавад [158, 1057, 1738].

Ибораҳои «ММ» , баръакси таркибҳо, ҳам аз ҷиҳати дараҷаи истифода, ҳам аз вачҳи хусусиятҳои маъноӣ, ҳам аз рӯйи тарзи сохтаниашон ва ҳам аз нуқтаи назари мансубияти забони ҷузъҳоиашон гуногун мебошанд. Пеш аз ҳама, дар маснавӣ ду навъи ибораҳои сермаъно: изофӣ ва ғайриизофӣ мушоҳида гардид. Муқоиса нишон дод, ки ибораҳои сермаъноӣ изофӣ назар ба ғайриизофӣ бештаранд. Яке аз ин гуна ибораҳо **рӯзи равшан** аст.

Рӯз гӯш-и забони ф. м. ва он худ идомаи гауш-и ф. б. мебошад [98, ҷ. 3, 1483-1484].

Доир ба сайри вожаи **равшан** қаблан ишора шуда буд.

Рӯзи равшан дар «ФЗТ» «киноя аз рӯзи хуш, рӯзи хурсандиовар» [83, ҷ. 2, 158] шарҳ ёфтааст, вале Мавлавӣ онро ба ду маъноӣ зерин ба қор бурдааст:

1. Рӯзи пурнур, рӯзи ҳақиқӣ, рӯзи воқеӣ ва мусаллам: 3-он ки нури иллатеаш марғҷӯст, / Чун зияд, ки **рӯзи равшан** марғи ӯст [д. 4, б. 430].

Муодили англисии ин ибора **bright day** «рӯзи равшан» буда, он дар натиҷаи васлшавии унсурҳои луғавии аслии англисии **bright** [< англ. м. bright < англос. beorht / berht -159, 62] ва **day** [< англ. м. day / dai < англос. dag-159, 129] сохта шудааст.

Bright дар забони англисӣ ба 4-5 маъно ва **day** ба 4-6 маъно ба қор меравад [87, 119; 158, 182, 385]: Inasmuch as its light, (being) related to (secondary) causes, is seeking death, / how should it live when **bright day** is the death of it?

2. Нури ақл ва ҷон: Ҳинқум-ил-лайла ки шамъӣ, эй ҳумом, / Шамъ андар шаб бувад андар қиём. / Бе фурӯғат **рӯзи равшан** ҳам шаб аст, / Бе паноҳат шер асири арнаб аст [д. 4, б. 1456-1457]. Hark, stand up (in prayer) during the night, for thou art a candle, O prince, / at night a candle stands up (and burns). / Without thy radiance, even the **bright day** is (dark as) night, / without thy protection, the lion is captive to the hare.

Дами сард аз ҷузъҳои тоҷикии **дам** «дахони одамӣ ва ғайриодамӣ» [< эр. б.: «...*damba»-98, ҷ. 2, 1342] ва **сард** [< ф. м.: «...sart < эр. б. *sarta-, решаи sar- «сард будан» < з. -ас. ҳ. -авр. kel- «сард, сард будан...» -98, ҷ. 3, 1716; 88, ҷ. 2, 204] иборат аст.

Дар «ФЗТ» фақат як маънои вожаи **сард**, яъне «хунук» [88, ҷ. 2, 204]қайд гардидааст, мураттибони «ФЗТ» ба чуз ин маъно истифодаи онро дар ифодаи «бемехрона, номехрубона» [89, ҷ. 2, 211] ишора намудаанд, лекин муаллифи «ММ» онро ба ду маъно мавриди истифода қарор додааст:

1. Оҳи сард: К-ин чӣ бадбахтист моро, эй карим, / Аз дилу дин монда мо бе ту ятим. / Ту баҳона мекуниву мо зи дард, / Мезанем аз сӯзи дил **дамҳои сард** [д. 1, ҷ. 558-59].

Ибораи мазкур ба забони англисӣ бо воҳиди нахвии **cold (fruitless) Sighs** тарҷума шуда, ибора дар натиҷаи васлгардии ду вожаи аслии англисӣ: **cold** [< анг. м. cold / kald < англос. ceald -159, 99] ва **sighs** [< анг. м. sighen < англос. sīcan -159, 485] ташаккул ёфтааст ва маънои «нафас, оҳи сард»-ро ифода намудааст: Saying, O noble sir, what a misfortune is this for us! / Without thee we are left orphaned (deprived) of our hearts and our religion. / Thou art making a pretence while / we in grief are heaving **cold (fruitless) sighs** from the burning heat of our hearts.

Cold дар забони англисӣ ба 2-8 маъно, **fruitless** ба 1-2 маъно ва **sigh** ба 1 маъно ба кор меравад [87, 169, 359, 743; 158, 286, 627, 1428].

2. Суханоне, ки ба дигарон таъсир накунад: Чанд аз инҳо гуфтаӣ бо ҳар касе, / То ҷавоби сард бишнудӣ басте. / Ин **дами сарди** ту дар гӯшам нарафт, / Хоса акнун, ки шудам донову зафт [д. 3, ҷ. 1325-26].

Ин маъноро низ мутарҷим дар як маврид бо ёрии ибораи **cold (rough) answer** ва дар ҳолати дигар тавассути **cold breath (tiresome discourse)** ифода кардааст, ки аз васли унсурҳои луғавии аслии англисии **answer** [< англос. andswerian / andswarian -159, 19], **breath** [< анг. м. breeth / breth < англос. brâð -159, 61] ва м. инҳо ба вучуд омада, маънои «сухбати дилгиркунанда»-ро ифода кардааст: How many of these things hast thou said to every one, / so that oftentimes thou hast heard a **cold (rough) answer!** / This **cold breath (tiresome discourse)** of thine did not enter my ear, (nor will it), / especially now when I have become wise and strong.

Дар забони англисӣ калимаи **answer** дорои 3-4 маъно ва **breath** 4-7 маъно мебошад [87, 55, 117; 158, 53, 179].

Баъзе ибораҳои маснавӣ аз ду калимаи арабиасл сохта шудаанд, ки ба ҷузъи муайяншавандаи он бандаки изофӣ ва ба ҳиссаи муайянкунандашон пешванди калимасозии тоҷикӣ васл гардидааст. Намунаи ин гуна ибора **олами бемунтаҳо** мебошад.

Олам ва **мунтаҳо** (интиҳоёфта, анҷомёфта) калимаҳои арабӣ буда [88, ҷ. 1, 737, 911], ҳар ду тавассути бандаки изофӣ ва ба вожаи дуюм ҳамроҳ шудани пешванди **бе-** ибораи изофӣ сохтаанд.

Ибораи **олами бемунтаҳо** дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» дучор нашуд, вале Мавлавӣ ибораи мазкурро дар ифодаи маъноҳои зерин истифода намудааст:

1. Ҷаҳони беҳадду ниҳоят; таъби руҳонии башар, ҷаҳони ҷон: В-аз даруншон **оламе бемунтаҳо**, / Дар миёни хиргаҳе чандин фазо [д. 6, б. 3510].

Ин ибора дар забони англисӣ бо калимаҳои ифода карда шудааст, ки яке-**infinite** [< фр. б. infinit, фр. infini < лот. infinītus -159, 261] иқтибосии лотинӣ буда, дуюмӣ **-world** [< анг. м. world < англос. weoruld / weorold-159, 615] аслии англисӣ мебошад: And within them **an infinite world** / all this (vast) expanse (is contained) inasingletent.

Яке аз чунин калимаҳо (**infinite**) дар англисӣ дорои 1-2 маъно буда, яке дигаре (**world**) ба 4-9 маъно истифода мешавад [87, 436, 929; 158, 797, 1779].

Дар ҳар ду забон ибора истифода шудааст.

2. Тасаввурот ва ҳаёлотии беинтиҳо: Алҳазар, эй муъминон к-он дар шумост, / Дар шумо ба **олами бемунтаҳост** [д. 1, б. 3287]. Take care, O ye Faithful! for that (vein) is in you, / in you is many **an infinite world**.

Ҳар ду ҷузъи ибораи **куҳли азиз**: **куҳл** «сурма» [88, ҷ. 1, 585] ва **азиз** [1. гаронбаҳо, боарзиш; 2. баландмартаба, олиқадр; 3. камёб, нодир; 4. порсо, диндор -88, ҷ. 1, 45] унсурҳои луғавии арабӣ буда, аз васли ҳар ду ибораи изофӣ ташаккул ёфтааст.

Дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ибораи **куҳли азиз** дучор нагардид, аммо муаллифи «ММ» ибораи зикрётаро ба маъноҳои зерин истифода намудааст:

1. Валӣ ва марди комил аз он ҷиҳат, ки чун дида азиз аст: Он сазад аз ту, аё **куҳли азиз**, / Ки биёбад аз ту ҳар ночиз чиз [д. 2, б. 1870].

Ибораи мазкурро мутарчим тахтуллафзӣ ба таври **precious collyrium** тарҷума намудааст, ки аз ҳамнишин шудани калимаҳои **precious** [< фр. б. precious, фр. precieux < лот. pretiōsus -159, 408] ва **collyrium** [< анг. coally / coley-153, 99] арзи вучуд кардааст, вале маънои «марди комил»-ро намендид.

Вожаи **precious** дар англисӣ ба 2-5 маъно истифода менамоянд [87, 628; 158, 1190], вале вожаи **collyrium** танҳо як маънои мушаххас- «чашмшӯй»-ро дорост [152, 288].

2. Биниш ва басират, равшанбинӣ: Аз ғубори маркаби он шоҳи нар, / Ёфтӯ **куҳли азизе** дар басар [д. 6, б. 4647]. From the dust of the mighty King's horse / he obtained a **precious collyrium** for his eyesight.

Нақши гармоба аз васли калимаи арабии **нақш**, ки маъноҳои: «...1) рангҳои гуногун, ки дар натиҷаи рангрезӣ ё наққошӣ дар чизе, мисли матоъ боқӣ мемонад; 2) расм, сурат, тасвир; *маҷ.* асар; 3. хатнависӣ; 4. тарҳ, лоиҳа...» [88, ҷ. 1, с. 845]-ро дорад ва тоҷикии **гармоба** «ҳаммом» [88, ҷ. 1, 259] ташаккул ёфта, он худ аз вожаҳои аслии **гарм** [< ф. м.: «...garm < ф. б. garma-, аз решаи gar < з. -ас. ҳ. -авр. -gūher «доғ будан, гарм будан...» [98, ҷ. 4, 2382], **об** [< ф. м.: «...āp < ф. б. āp- (ар-) < з. -ас. ҳ. -авр. *āp «об, рӯд...» [98, ҷ. 1, 1] ва пасванди –а иборат мебошад.

Дар «ФЗТ» ду маънои ибораи **нақши гармоба**: «...1) сурате, ки дар девори ҳаммом кашида шудааст; 2) киноя аз чизи беҳаракат ва беасар...» [88, ҷ. 1, 845] зикр шуда, байте аз Мавлоно қайд гардидааст.

Дар «ММ» низ маъноҳои ба ин монанди ибораи номбурда мушоҳида мешавад:

1. Тасвироте, ки дар рахткани гармобаҳо ҷиҳати тазйин бар деворҳо нақш мекарданд: **Нақшҳое**, к-андар ин **гармобаҳост**, / Аз буруни чомакан чун чомаҳост [д. 1, б. 2770].

Дар тарҷума **нақш** бо калимаи **pictures** [< лот. pictūra-159, 390] ба маънои «манзара» ифода шуда, дар қавс **phenomena** «асос» зикр гардидааст ва **гармоба**

бо ибораи **hot baths** «ҳаммомҳои гарм» [hot < анг. м. hoot < англос. hāt-159, 247; baths < анг. м. bar < англос. bað-159, 41] баён шуда, дар қавс **the world** «ҷаҳон» ба кор рафтааст: The **pictures (phenomena)** which are in these **hot baths (the world)**, / (when viewed) from outside the undressing-room (of self-abandonment), are like clothes.

Дар забони англисӣ **picture** дорои 7-8 маъно, **hot** ба 8-17 маъно ва **bath** 2-6 маъно истифода мешавад [82, 85, 412, 606; 152, 112-113, 753-754, 1143].

2. Сурати бечон, зоҳири бечон: Худ бидонӣ, чун бари ман омадӣ, / Ки ту бе ман **накши гармоба** будӣ [д. 4, б. 800].

Мутарҷим **накши гармобаро** ба англисӣ бо ибораи **picture in the bath-house** баргардонидаст, ки маънои «манзараҳо дар ҳаммомхона»-ро дорад: When thou hast come to me, thou thyself wilt know / that without me thou wert (as) a **picture in the bath-house**.

Чунонки қайд гардид, дар «ММ» бархе ибораҳои ғайриизофии сермаъно мисли **ҳафт дарё, ҳафт дӯзах** ва м. инҳо низ дучор меоянд.

Ҳафт дарё аз ду вожаи аслии тоҷикӣ сохта шуда, калимаи аввал идомаи «...haft-и ф. м. буда, он давоми *hafta-и эр. б. ва sapta-и ор. ҳисоб ёфта, оғозаш ба *septm...» [98, ҷ. 4, 2892] -и з. -ас. ҳ. -авр. мерасад. Сарчашмаи унсури луғавии дуҷум drayah-и ф. б. ба шумор меравад [98, ҷ. 2, 1309].

Бояд гуфт, ки бо ибораи мазкур тасаввури ниёгон дар хусуси ҳамаи дарёю укёнус ифода шудааст, ки ба ҳафт қисм тақсим мекарданд: «...1. Дарёи Аҳзар, 2. Дарёи Уммон; 3. Дарёи Қулзум ё баҳри Аҳмар; 4. Дарёи Барбар; 5. Дарёи Укёнус; 6. Дарёи Қустантания ё дар баҳр-ур-рум; 7. Дарёи Асвад...» [88, ҷ. 2, 738]: В-он гаҳон дарёи жарфи бепаноҳ, / Даррабояд ҳафт дарёро гуноҳ [д. 4, б. 1405].

Бояд гуфт, ки **seven** ва **ҳафт** сарчашмаи ягонаи ҳиндуаврупоӣ дошта [98, ҷ. 4, 2892], ин унсури луғавӣ бо гузашти замон дар ҳар кадоми ин забонҳо бо хусусиятҳои муайяни овозӣ ба кор рафтаанд. Чунончи, мутарҷими асар ибораи **ҳафт дарёро** бо калимаҳои аслии англисии **seven** [< англос. seofon / sibun -159,

477] ва **seas** [< англ. м. see < англос. sīe -159, 472] баён намудааст: And, moreover, (it is) the deep Ocean without refuge, / it sweeps away the **seven seas** like straw.

Оид ба доираи маъноии ҳар ду калимаи таркиби ибора бояд гуфт, ки унсури луғавии аввалро англисҳо ба 1 маъно ва дуюмро ба 3-4 маъно мавриди истифода қарор медиҳанд [87, 719, 730; 158, 1400, 1376].

2. Ҷаҳони оризӣ, олами моддӣ: **Ҳафт дарё** ҳар дам ар гардад сароб, / Гӯшгире овариш, эй оби об [д. 5, б. 4225]. If the **seven seas** become a mirage at every moment, / Thou wilt take it (the water) by the ear and bring it (back), O Water (Source) of the water.

Ҷузъи **дӯзах** ибораи **ҳафт дӯзах** шакли тағйирёфта ва ихтисоршудаи *dauž- ahva-и эр. б. буда, ҳиссаи аввал маънои «зишт, бад» ва ҷузъи дуюм «ҳастӣ, ҳаёт» -ро дорад [98, ҷ. 2, 1366-1367].

Ҳафт дӯзах дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ба назар нарасид, вале муаллифи «ММ» ибораи номбурдари ба ду маъно мавриди истифода қарор додааст:

1. Ҳафт табақаи ҷаҳаннам, асфал-ус-софилин: Ҳашт ҷаннат, **ҳафт дӯзах** пеши ман, / Ҳаст пайдо ҳамчу бут пеши шаман [д. 1, б. 3508].

Муодили англисии ибораи номбурда **seven hells** буда, ҳар ду ҷузъ: **seven** [< англос. seofon / sibun -159, 477] ва **hells** [< англ. м. helle < англос. hel-159, 237] калимаҳои аслии англисӣ мебошанд: The Eight Paradises and the **seven hells** / are as visible to me as the idol to the idolater.

Вожаи **hell** дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад [87, 399; 158, 725].

2. Сифати нафсонӣ: Маъдани гармест андар ломакон, / **Ҳафт дӯзах** аз шарораш як духон [д. 6, б. 4607]. The source of its heat lies beyond the realm of space, / the **seven hells** are (but) a smoke (rising) from the sparks of its fire.

Дар қатори ибораҳои дар қолабҳои анъанавии тоҷикӣ сохташуда дар «ММ» баъзе ибораҳои дар асоси қоидаву қонуни забони арабӣ ташаккулёфта дучор меоянд. Албатта, ин гуна воҳидҳои наҳвири Мавлавӣ бо амри зарурат ба қор бурдааст. Ин хусусияти забони осори шоирро ишора намуда, профессор С. Сабзаев чунин навишта буд: «Аксари вожаҳои иқтибосӣ аз рӯи зарурату эҳтиёҷ

корбаст гардидаанд. Бо тақозои услуби ифода ва талаботи замона Мавлоно на фақат вожаҳои арабию туркӣ, балки фикраю ҷумлаҳои алоҳидаро бо ин забонҳои истифода бурда, фардияту халқияти забони осори хешро таъмин карда, ба ин васила худро чун фарди башардӯст муаррифӣ намудааст» [51, 92].

Масалан, иборайи **бу-л-башарро**, ки дар «ФЗТ» дучор нагардид, Мавлавӣ ба ду маъно мавриди истифода қарор додааст:

1. Падари одамиён, аввалин одам: **Бу-л-башар**, ки аллам –ул-асмо бағаст, / Сад ҳазорон илмаш андар ҳар рағ аст [д. 1, б. 1234].

Ҳангоми тарҷумаи чунин ибораҳои арабӣ низ мутарҷим ду усули баргардонро пеш гирифтааст: 1) ҳар ду маъноро бо айнӣ як иборайи англисӣ тарҷума намудааст; 2) онҳоро бо ибораҳои гуногуни англисӣ тарҷума кардааст. Масалан, маънои зикршуда ва баъдии **бу-л-башар** бо як иборайи англисии **the father of mankind** баргардон шудааст.

The father of mankind, ки маънояш «падари башарият» аст, аз ҳамнишин шудани **the** [< анг. м. the < англос. ðe–159, 551], **father** [< анг. м. fader < англос. fader -159, 180], **of** [< анг. м. of < англос. of –159, 356] ва **mankind** [< англос. mancynn -159, 311] ба вучуд омадааст: **The father of mankind** who is the Lord of He (God) taught (Adam) / the Names hath hundred of sciences in every vein.

2. Мутлақи инсон, башар, одамӣ: Чун бимурдам аз ҳавоси **бу-л-башар**, / Ҳақ маро шуд самъу идроку басар [д. 1, б. 3125]. Inasmuch as I am dead to the senses of **the father of the mankind** (human sense perceptions), / God has become my hearing and perception and sight.

Дар забони англисӣ бо калимаи **father** 5-8 маъно ва тавассути **mankind** 1-2 маъно баён карда мешавад [87, 315, 506; 158, 558, 937].

Дар «ММ» миқдори ибораҳое, ки мутарҷим маъноҳояшонро бо ду иборайи гуногун тарҷума намудааст, нисбат ба навъи аввал бештар аст.

Қут-ул-қулуб дар «ФЗТ» дучор нашуд, аммо калимаи **қут** ба маънои «хӯрданӣ, ғизои ба қадри зарурат; таом» дучор шуд [88, ҷ. 2, 707], **қулуб** ҷамъи **қалб** шарҳ ёфтааст [88, ҷ. 2, 704].

Муаллифи «ММ» ифодаи зикрётаро ба ин гуна маъноҳо истифода намудааст:

1. Ғизои дилҳо, ғизои руҳонӣ, илми Илоҳӣ басират ва биниши худодод: Бастваи шери заминӣ чун хубуб, / Қў қитоми хеш аз **қут-ул-қулуб** [д. 3, б. 1285]

Ин маъно ба забони англисӣ бо ёрии ибораи **spiritual food** баён карда шуда, дар маҷмӯъ маънои «ғизои руҳонӣ» -ро дорад. Қузъи асосии калимаи якум, яъне **spirit** [< анг. м. spirit < фр. б. esprit, фр. esprit < лот. spīrāre -159, 508] решаи латинӣ дошта, **food** [< анг. м. fode < англос. fōda -159, 193] аслии англисӣ аст: Thou, like seeds, art in bondage to the milk of earth, / seek to wean thyself by (partaking of) the **spiritual food**.

Дар забони англисӣ бо калимаи **spiritual** 2-3 маъно ва бо **food** 2-3 маъноро ифода менамоянд [87, 339, 775; 158, 602, 1487].

2. Номи китоби Абутолиби Маккӣ - яке аз аз машоҳири сӯфиён, ки дар асри X ҳаёт ба сар бурда, дар Бағдод вафот кардааст: Лаъли ў гӯё зи ёқут – ул-қулуб, / На рисолахонда на «**Қут-ул-қулуб**» [д. 6, б. 2653].

Азбаски ин ҷо муаллифи «ММ» зери ибораи мавриди таҳлил номи китобро дар назар дорад, мутарҷим низ онро айнан ба ҳамон шакли арабияш зикр намудааст: His ruby (lip) drew its eloquence from the corundum (precious jewel) in the hearts (of prophets) / he had not read (mystical books like) the Risāla or the **Qútu 'l-qulúb**.

Раҳматан ли-л-оламин низ дар ба назар нарасид, вале муаллифи «ММ» ибораи номбурдаро ба чунин маъноҳо истифода намудааст:

1. Раҳмати ҷаҳониён, яъне паёмбар. Ишора ба ояти 107-уми сураи Анбиё: Ҷомаҳои пурҳадасро як фузул, / Қосидан овард дар пеши расул. / Ки чунин кардаст меҳмонат, бубин, / Хандае зад **раҳматан ли-л-оламин** [д. 5, б. 107-108].

Раҳматан ли-л-оламинро мутарҷим ба англисӣ тахтуллафзӣ ба гунаи **a mercy to all created beings** тарҷума кардааст, ки аз он маънои «раҳм ба ҳамаи мавҷудоти зинда» дарк гардида, маҷозан пайғамбар дар назар дошта шудааст: A meddlesome fellow purposely brought / the dirty bed-clothes to the Prophet, Saying, /

«Look! Thy guest has done such a thing!» / He smiled, (he who wassent as) **a mercy to all created beings**.

Ифодаи мазкур аз маҷмуи калимаҳои аслии англисӣ ва иқтибосӣ сохта шуда, аз **a** [< англос. ān], **mercy** [< фр. б. mersit, фр. mersi < лот. mersēdem -159, 323], **to** [< англ. м. to < англос. tō –159, 560], **all** [< англ. м. al < англос. eal], **created** [< лот. creāre -159, 119], **beings** [< англ. м. been < англос. beōn –153, 42] иборат мебошад.

Дар забони англисӣ бо калимаи **mercy** 2 маъно, бо **all** ҳамчун исм 2-6 маъно ва чун зарф 1 маъно, бо **create** 3-5 маъно ва бо **being** 2-3 маъноро ифода мекунад [87, 47, 92, 207, 518; 158, 37, 125, 357, 962].

Ҳамин тавр, вожаҳои сермаъноӣ «ММ» аз ҷиҳати сохтор сода, сохта ва мураккаб буда, баробари ин баъзе таркибу ибораҳо низ хусусияти сермаъноӣ пайдо кардаанд.

Вожаҳои сермаъноӣ гуногунсохтори маснавӣ ба забони англисӣ гоҳ бо муодилҳои сода, гоҳ содаву сохтаву мураккаб ва гоҳ бо таркибу ибораҳо тарҷума карда шудаанд.

Ҷадвали 22-юм

Таркибу ибораҳои сермаъно	Микдори маъноӣ таркибу онҳо	Муодили онҳо дар англисӣ
рӯзи равшан	2 маъно	bright day
дами сард	2 маъно	cold (fruitless) Sighs, cold breath (tiresome discourse)
олами бемунтаҳо	2 маъно	an infinite world
куҳли азиз	2 маъно	precious collyrium
накши гармоба	2 маъно	pictures (phenomena) which are in these hot baths (the world), picture in the bath-house
ҳафт дарё	2 маъно	seven seas
ҳафт дӯзах	2 маъно	seven hells
бу-л-башар	2 маъно	the father of mankind
кут-ул-қулуб	2 маъно	spiritual food
раҳматан ли-л-оламин	2 маъно	a mercy to all created beings
обу рафған	3 маъно	water and oil

ХУЛОСАИ БОБИ 3

«ММ» ганчинаи вожаҳои гуногунсохтори сермаъно буда, муаллифи асар тавассути онҳо тамоми андешаву хаёлоташро равшану возеҳ ва мучазу нишонрас баён намудааст.

Чунин унсурҳои луғавӣ ба забони англисӣ аз ҷониби мутарчими «ММ» бо муодилҳои мувофику муносибашон баргардон шуда, то ҳадди имкон хусусиятҳои маъноӣ ва тобишҳои ниҳону ошкорои ҳар як вожаву ифодаро ба хонандаи англисизабон расонидааст.

Ҳамаи унсурҳои луғавии сермаънои «ММ» -ро аз рӯйи дараҷаи маъноифодакунияшон ва усулҳои ба забони англисӣ тарҷума гардиданашон метавон ба панҷ даста ҷудо намуд: сода, сохта, мураккаб, таркиб ва ибораҳо. Ҳар кадоми ин гуна сарвати луғавии маснавӣ аз ҷиҳати мақому мавқеи семантикӣ ва дараҷаи истифодаашон ягона набуда, бархе зиёд ва баъзеяшон кам мавриди истифода қарор доранд.

Дар «ММ» аксари унсурҳои луғавии гуногунсохтор хусусияти думаъноӣ дошта, ҳиссаи ночизашон дар ифодаи се-чор маъно ба қор рафтаанд.

Аз байни вожаву таркиб ва ибораҳои маснавӣ теъдоди бештарро калимаҳои содаву сохтани сермаъно дар бар гирифта, онҳоро мутарчими асар гоҳ бо муодилҳои содаву сохта ва гоҳ мураккаб ва таркибу ибораҳои англисӣ тарҷума кардааст.

Дар «ММ» таркибҳои сермаъно аҳён-аҳён мушоҳида шуда, теъдоди ибораҳои сермаъно назар ба таркибҳо бештар мебошад.

Аз ҷониби мутарчим ин гуна унсурҳои луғавӣ бештар бо калимаҳои содаву сохта ва ибораҳои англисӣ тарҷума гардида, теъдоди камашон бо вожаҳои мураккаб ва таркибҳо баргардон карда шудаанд.

Аз ҷиҳати мансубияти забонияшон қисми зиёди ин гуна унсурҳои луғавии «ММ» вожаҳои аслии тоҷикӣ буда, иддаи камашон иқтибосҳои арабӣ ба шумор мераванд.

Теъдоди калони вожаҳои «ММ» ҳамчун сарвати луғавии маъмул дар осори дигар адибони тоҷики ҳар давраи замон ба қор рафта, ҳиссаи ночизашон хусусияти архаистӣ касб кардаанд.

Мутарчими маснавӣ унсурҳои луғавии гуногунсохторро гоҳ бо айнӣ як калимаву таркиб ва ибораҳои сермаъноӣ англисӣ ва гоҳ бо тавассути вожаву ифодаҳои мухталиф баргардон кардааст.

Дар асар дар қатори вожаҳои гуногунсохтор ҳиссае аз таркибу ибораҳои сермаъно низ мушоҳида шуданд, ки онҳоро мутарчим бо сабаби имкони бо калимаҳои англисӣ тарҷума нашуданашон танҳо ба таркибу ибораҳои он забон ифода намудааст.

Дар «ММ» ду навъи ибораҳои тоҷикии сермаъно: изофӣ ва ғайриизофӣ вучуд дошта, навъи аввал назар ба дуюм бештар аст. Мутарчим кӯшидааст, ки ин гуна ибораҳоро бо муодилҳои англисии ба табиати он забон мувофику мутобиқашон тарҷума кунад.

Мавлавӣ ҳангоми баёни андешаҳояш дар қатори ибораҳои сермаъноӣ дар асоси қолабҳои тоҷикӣ сохташуда инчунин онҳоро мавриди истифода қарор додааст, ки дар қолаби иборасозии арабӣ бунёд гардидаанд ва мутарчим маъноҳои мухталифашонро дар баъзе маврид бо як ибораи сермаъно ва дар бархе ҳолат бо якчанд ибора тарҷума кардааст.

ХУЛОСА

I. НАТИЦАҲОИ АСОСИИ ИЛМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Захираи дониш, таҷриба ва маҳорати суҳандони Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ имкон додааст асаре офарад, ки дар он тамоми дороиҳои луғавӣ, калимасозӣ ва қолабҳои суннати даврони адиб инъикос ёфтааст.

Дар асар дар қатори дигар гурӯҳҳои луғавӣ-маъноӣ вожаву таркиб ва ибораҳои сермаъноӣ мансуб ба исми мавқеи хоса дошта, адиб аз онҳо моҳирона истифода карда, тамоми ҳодисаю воқеаро бо тамоми ҷузъиётҳои ба тарзи равшан дар пеши назари хонанда мучассам сохтааст [10-М].

Таҳлилу муқоисаи ин гуна унсурҳои луғавӣ моро ба хулосаҳои зерин овард:

1. Кулли вожаҳои мансуб ба исми «ММ» ва муодили англисии онҳо аз ҷиҳати мансубияти забониашон ду навъ: аслӣ ва иқтибосӣ ҳастанд. Ҳам вожаҳои аслӣ, ҳам иқтибосӣ аз ҷиҳати маъмул / номаъмул буданиашон ба ду гурӯҳ: дар ҳама давраи маъмул ва архаистӣ чудо мешаванд. Дар байни вожаҳои аслии тоҷикӣ миқдори унсурҳои луғавии маъмул бештар буда, дар миёни унсурҳои луғавии иқтибосӣ теъдоди архаистӣ имтиёз доранд [6, 7-М].

2. Калимаҳои аслии тоҷикӣ ва аслии англисӣ аз ҷиҳати баромади худ инъикоскунандаи даврони мухталифи инкишофи забонҳои зикргардида мебошад: сарчашмаи баъзеи онҳо ба з. -ас. ҳ. -авр. мерасад, қисми дигар дар забони умумиёронӣ (тоҷикӣ) ва англосаксонӣ (англисӣ), гурӯҳи сеюм дар забонҳои қадими форсӣ-тоҷикӣ ва англисӣ ва м. инҳо дучор мешаванд [6, 13-М].

3. Вожаҳои аслии тоҷикии маъмул дар бештари маврид бо як вожаи аслии англисӣ тарҷума гардида, силсилаи калонашон дар ифодаи 2 маъно ва ҳиссаи камашон аз 3 маъно то 7 маъноро баён кардаанд [8-М].

4. Миқдори вожаҳои аслии тоҷикии бо чанд калимаи англисӣ баргардоншуда назар бо як унсури луғавӣ тарҷумагардида кам буда, дар байни

онҳо вожаҳои думаъно, семаъно, чормаъно, панҷмаъно ва м. инҳо дида мешавад [3-М].

5. Таҳлил нишон дод, ки дар «ММ» ду навъи вожаҳои сермаъно вучуд доранд: онҳое, ки яке аз маъноҳояшон маъмул буда, дар фарҳангномаҳо низ ишора шудаанд ва дигаре хоси «ММ» буда, чунин маъноҳо дар «ФЗТ» , ҳатто дар фарҳангномаҳои мукамал монанди «Луғатнома» -и Деҳхудо ва «Фарҳанги бузурги сухан» қайд нашудааст [4-М].

6. Ин ё он вожаи сермаънои тоҷикӣ «ММ» ба англисӣ гоҳ бо айни як калима ва гоҳ бо чанд унсури луғавӣ тарҷума карда шудааст. Бо якчанд калимаи ҳаммаънои англисӣ тарҷума шудани ин ё он вожаи сермаънои тоҷикӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар забони англисӣ захираи луғавии вожаҳои ҳаммаъно зиёданд. Мутарчим чунин роҳи ифодаи матлабро барои парҳез аз такрори нобарҷо низ пеш гирифтааст [1, 9-М].

7. Мутарчими «ММ» ҳангоми тарҷумаи матни асар маҳорати баланди тарҷумонӣ нишон дода, дар аксар ҳолат бо дарки хусусиятҳои маъноии унсурҳои луғавии тоҷикӣ онҳоро ба забони англисӣ дурусту саҳеҳ баргардон кардааст, вале ҳолатҳои бо ҳамдигар мутобиқат накардани матни асл бо тарҷума низ ба мушоҳида мерасад [2, 6-М].

8. Дар «ММ» як силсила вожаҳои иқтибосии арабии маъмули сермаъно дучор шуданд, ки мутарчим гоҳ ҳама маъноро бо як вожаи содаи англисӣ, гоҳ як маъноро бо вожаи сода, дуҷумро бо сохта, гоҳ бо мураккаб ва гоҳ бо таркибу ибора баён намудааст. Ағлаби чунин аносири луғавӣ ифодакунандаи ду маъно ва қисми ночизашон баёнкунандаи се маъно мебошанд [7-М].

9. Дар «ММ» як гурӯҳ вожаҳои арабии архаистӣ дучор гардиданд, ки онҳо асосан дар ифодаи ду маъно истифода шуда, ҳамагӣ як ададашон дар баёни се маъно омадааст. Маъноҳои қисми бештари ин гуна унсурҳои луғавӣ бо як калимаи аслии англисӣ ва ҳиссаи камашон бо якчанд воҳиди луғавии англисӣ тарҷума шудаанд [4-М].

10. Вожаҳои арабии маъмули «ММ» ба забони англисӣ бо унсурҳои иқтибосии мухталифи ба он забон воридгардида ифода карда шудаанд. Чунин

иктибосҳо аз ҷиҳати усули ба забони англисӣ роҳёбияшон ду навъанд: 1) бевосита; 2) бавосита. Бо роҳи якум роҳёбии иқтибосҳо кам мушоҳида шуда, бо ҷунин усул аз лотинӣ, юнонӣ, франсавӣ, скандинавӣ, исландӣ ба забони англисӣ ворид гардидаанд. Аз байни ҷунин вожаҳо аксарашон тавассути забони франсавӣ ва бархе ба воситаи забони юнонӣ ба англисӣ интиқол ёфтаанд [11-M].

11. Ду-се маънои айни як калимаи архаистии арабӣ тавассути як вожаи лотинӣ, франсавӣ, юнонӣ ё чанд вожаи мухталифрешаи лотинӣ ифода карда шудааст. Ҳиссаи калони ҷунин маъноҳо бо ёрии унсурҳои луғавии мухталифи забонҳои гуногун баён карда шудаанд, яъне як-ду маъно бо вожаҳои як забон, маънои дигар бо унсурҳои луғавии забони дигар, монанди лотиниву англосаксонӣ, лотиниву арабӣ, лотиниву тевтонӣ, лотиниву юнонӣ, скандинавиву англосаксонӣ, форсиву келтӣ, юнониву арабӣ, ибриву англосаксонӣ, лотиниву арабиву англосаксонӣ, лотиниву англосаксониву олмони бостон, фаронсавиву англосаксонӣ, лотиниву скандинавӣ баён карда шудааст. Бархе аз калимаҳои арабиро мутарҷим ба ҳамон шакли арабияшон бидуни тарҷума зикр намудааст [4-M].

12. Сохтори калимаҳои дар ифодаи ду ё зиёда маъно истифодашаванда дар ҳар ду забон ягона набуда, мутарҷим гоҳ вожаи содаи тоҷикиро бо содаи англисӣ, содаро бо сохта ва, баръакс, сохтаро бо сода, сохтаро бо сохтаву мураккаб ва таркибу ибораҳо баргардон намудааст [5-M].

13. Мутарҷим водор шудааст, ки дар чанд маврид калимаҳои мураккаби тоҷикиро бо таркибу ибораҳои англисӣ тарҷума кунад [12-M].

14. Дар матни «ММ» ду қолаби таркибу ибораҳо: тоҷикӣ ва арабӣ ба мушоҳида расида, аз ҷиҳати теъдод навъи тоҷикӣ назар ба арабӣ бартарӣ дорад [1-M].

15. Як қисми таркибу ибораҳои тоҷикии сермаъно бо ҳамин гуна воҳидҳои наҳвии англисӣ тарҷума гардида, теъдоди ибораҳои изофии тоҷикӣ назар ба ғайриизофӣ бештар аст [5-M].

II. ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Баррасии вожаҳои сермаъноӣ «ММ» ва қиёси онҳо бо тарҷумаи англисияш нишон дод, ки ҳангоми баргاردони матн ба эътибор гирифтани табиати ҳар кадом забон амри зарурӣ буда, пеш гирифтани чунин усули кор метавонад имкониятҳои онҳоро дар баёни матлаб ба таври возеҳ ошкор намояд.

Барои муваффақ шудан дар кори тарҷумаи асари адабӣ, бадеӣ нафаре дастболо хоҳад гардид, ки донандаи хуби ҳар ду забон бошад, нозукиҳои маъноии ҳар як вожаро хуб сарфаҳм равад, аз қолабҳои сарфию нахвии забонҳои мавриди муқоиса огоҳии хуб дошта бошад.

Баррасии масъалаи мазкур моро водор сохт, ки тавсияҳои зеринро пешниҳод намоем:

1. Рисолаи мавриди назар метавонад дар оянда барои такмил ёфтани маводди осори таҳқиқии марбут ба вожашиносӣ, сарфу нахви таърихӣ ва муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин тарҷумаи забон ва услуби адибон мусоидат намояд.

2. Мазмуну муҳтавои рисола дар қараёни тадриси фанҳои интихобии ба тарҷумашиносии осори адабӣ, вожашиносии таърихӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои донишҷӯёну магистрантон метавонад мавриди истифода қарор гирад.

3. Нуқтаҳои дар диссертатсия зикргардида барои такмили маводди луғатномаҳои тафсирий, тарҷумавӣ ва этимологӣ мадад хоҳад расонид.

ФЕҲРИСТИ ОСОРИ ТАҲҚИҚӢ

I. САРЧАШМАҲО

1. Замонӣ К. Шарҳи «Маснавии маънавӣ» [Матн] / К. Замонӣ. Дафтари аввал. -1140 с. ; дафтари дувум. – 940 с. ; дафтари савум. – 1232 с. ; дафтари чаҳорум. -1091 с. ; дафтари панҷум. - 1156 с. ; дафтари шашум. 1262 с. Техрон: Интишороти « Иттилоот», 1385.

2. Румӣ Чалолуддин. Давраи комили «Маснавии маънавӣ». Ба саъйи эҳтимом ва тавзеҳ Рейнолд Николсон. Аз рӯи нусхаи 1925-1933 м. Дар Лайдан аз билоди Хуланд. Дафтари аввал. - С. 2-205; дафтари дувум. С. 206-386; дафтари савум. - С. 387-627; дафтари чаҳорум. - С. 628-822; дафтари панҷум. - С. 823-1048; дафтари шашум. - С. 1049-1280.

3. The Mathnawi' of Jala'luddin Rumi'. Eddited from the oldest manuscripts available:With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D. , LL. D. , F. B. A. Sir Thomas Adam's Professor of Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. - P. 10-255; book II. - P. 255-463; book III. - P. 463-807; book IV. - P. 808-1091; book V. - P. 1092-1401; book VI. - P. 1401-1752. Cambrige, 1925.

II. ОСОРИ ТАҲҚИҚӢ

II. 1. 1) Ба забони тоҷикӣ

4. Абдуллоева З. С. Сермаъноии вожаҳои сохта дар осори Низомӣ (исм, сифат, сифати феълӣ, зарф) [Матн] / З. С. Абдуллоева. –Хучанд: Ношир, 2023. –167 с.

5. Айнӣ К. Қайдҳои Садриддин Айнӣ оид ба забон ва услуби тарҷимаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] // Шарҳи Сурх / К. Айнӣ. – 1956. - №6. –С. 60-71.

6. Айнӣ К. Аз мактубҳои С. Айнӣ ба адибони тоҷик [Матн] // Шарҳи Сурх / К. Айнӣ. – 1957. - №4. –С. 12-19.

7. Айнӣ К. Қайдҳои Садриддин Айнӣ оид ба забон ва услуби тарҷимаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] // Шарқи Сурх / К. Айнӣ. - 1958, - №4. –С. 34-48.
8. Алиева Б. Перомуни омӯзиши калимаҳои арабии «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Румӣ дар забоншиносии тоҷик // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ / Б. Алиева. - 2016, - № 4 (49). - С. 190-192
9. Алишерзода Ф. Таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Балхӣ: дисс. докт. фалсафа (PhD) [Матн] / Ф. Алишерзода. –Хучанд, 2022. – 181 с.
10. Алишерзода Ф. Таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Балхӣ: автореф. дисс. докт. фалс. (PhD) [Матн] / Ф. Алишерзода. - Хучанд, 2022. -59 с.
11. Анварӣ С. Пайванди сухани Мавлоно бо ғӯйишҳои тоҷикӣ [Матн] / С. Анварӣ // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хурсонӣ. –Душанбе: Пайванд, 2008. –С. 211-217.
12. Бердизода Т. Вожаи «дил» дар оёти яздонӣ, сурудаҳои Балхӣ ва Ғӯте / Т. Бердизода [Матн] // Маводди ҳамоиши байналхалқии «Балхӣ-Ғӯте: Муколамаи фарҳангҳо» (ш. Хучанд, 16-18 майи соли 2007) / Т. Бердизода. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. - С. 180-194.
13. Бобочонова Д. Ҷанбаи луғавию сохтори вожаҳои сермаъноии соматикӣ. Монография / Д. Бобочонова. – Хучанд: Хурсон, 2011. - 168 с.
14. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. –Душанбе: Дониш, 1985. - 355 с. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. –Душанбе: Дониш, 1986. - 371 с.
15. Гулназарзода Ж. Низомии маъноии феъл дар забони тоҷикӣ (бар маъноии осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) [Матн] / Ж. Гулназарзода. – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Абдурахмон-Р», 2022. -330с.

16. Ғаниева С. Таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ғаниева. –Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 118 с.
17. Ғанизода С. Таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ғаниева. –Хучанд: Нури маърифат, 2016. – 186 с.
18. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил [Матн] / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 223 с.
19. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон [Матн] / Р. Ғаффоров. –Душанбе: Ирфон, 1977. – 207 с.
20. Давронов А. Забон ва услуби баёни ғазалиёти Ҷалолиддини Румӣ (аз рӯи маводди «Девони кабир») [Матн] // Ганҷинадори мероси ниёгон / А. Давронов. – Хучанд: Ношир, 2007. –С. 417-422.
21. Давронов С. Тарҷумаи асарҳои Т. Г. Шевченко ба забони тоҷикӣ [Матн] // Шарқи Сурх / С. Давронов. - 1961. - № 3. - С. 98-106.
22. Демидчик В. Тарҷимаи осори Ҳофиз дар Полша [Матн] // Шарқи Сурх / В. Демидчик. – 1959. - №9. –С. 131-138.
23. Забони адабии ҳозираи тоҷик: дар ду қисм [Матн] Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
24. Зарипов Қ. А. Мушкilotи лексикӣ дар тарҷумаи бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ): дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / Қ. А. Зарипов. –Душанбе, 2024. -182 с.
25. Зиёев С. Н. Влияние арабской литературы на творчество Джалалуддина Руми: автореф. дисс. . . канд. филол. наук. [Текст] / С. Н. Зиёев. - Душанбе, 2018. -23 с.
26. Зоҳидов Н. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ аз равшанаи пиндорҳои ҷаҳони муосир [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин содрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хуросонӣ / Н. Зоҳидов. –Душанбе: Пайванд, 2008. –С. 103-109.
27. Кабиров Х. Ш. Султони мулки суҳан (Вижагиҳои ҳоси забони шеърӣ Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ) [Матн] / Х. Ш. Кабиров: –Душанбе: ҶДММ «Эр-граф», 2011. -150 с.

28. Кабиров Ш. Мақоми забон аз дидгоҳи Мавлавӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин зодрӯзи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хуросонӣ / Ш. Кабиров. – Душанбе: Пайванд, 2008. –С. 203-211.
29. Кабиров Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор [Матн] / Ш. Кабиров. –Душанбе: МДМТ, 2021. – 317 с.
30. Қосимова М. Н. Оид ба чанде калимаву ибораҳо дар осори Чалолуддини Румӣ [Матн] // Вазифаи воҳидҳои забон дар чараёни гуфтор / М. Н. Қосимова. - Душанбе, 1996. - С. 106-110.
31. Қосимова М. Н. Чор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводди «Маснавии маънавӣ») [Матн] / М. Н. Қосимова –Душанбе: Деваштич, 2007. -265 с.
32. Қосимова М. Н. Во: маъно, калимасозӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин зодрӯзи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хуросонӣ / М. Н. Қосимова. –Душанбе: Пайванд, 2008. - С. 33-55.
33. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) [Матн] / М. Н. Қосимова. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии ҷилди 1. –Душанбе: Матбааи ДМТ. 2012. – 566 с.
34. Маликнеъмат Г. Вежагиҳои сохторию маъноии қисса андар қисса дар «Маснавии маънавӣ» -и Чалолуддини Балхӣ: рис. номз. илмҳои филол. [Матн] / Г. Маликнеъмат. - Душанбе, 2021. – 184 с.
35. Мамадназаров А. Вижагиҳои шарҳи маъно дар фарҳангҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ (1969, 2010, 2011) [Матн] // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон / А. Мамадназаров. –Хуҷанд, - 2021. - № 3. –С. 116-124.
36. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. –Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 293 с.

37. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ [Матн] / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
38. Маҷидов Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ [Матн] / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: ҶДММ «Дақиқ», 2014. – 351 с.
39. Мирзоалиева Ш. Э. Вижагиҳои тарҷумаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди «Гулистон» -и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он): рис. докт. фалсафа (PhD) [Матн] / Ш. Э. Мирзоалиева: 2023. – 187 с.
40. Муллоқандов Эм. Назаре ба забони тарҷума дар матбуот ва нашриёти тоҷик [Матн] // Шарқи Сурх / Эм. Муллоқандов. - 1961. - №3. –С. 116-137.
41. Мухторӣ Қ. Алоқаҳои ғайримаъмулии муайянкунандаву муайяншаванда дар «Маснавии маънавӣ» [Матн] // Нобиғаи давр: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 800-солагии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ / Қ. Мухторӣ. – Душанбе, 2007. - С. 46-50.
42. Муъминов А. Полисемия дар забони тоҷикӣ: дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / А. Муъминов. Душанбе, 1972. – 152 с.
43. Назарзода С. «Маснавии маънавӣ» ва ҷойгоҳи он дар забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода ва И. Мискинов // Вожаномаи «Маснавии маънавӣ». Таҳия, тавзеҳот ва баргардон. – Душанбе, 2007. – 23 с.
44. Олимҷонов М. Сайри лафзу маънӣ (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ) [Матн] / М. Олимҷонов. – Хучанд: Ношир, 2021. – 327 с.
45. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.
46. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби I. Ба сӯйи пояндагӣ [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
47. Рустамов А. Умумият ва тафовути омонимия ва полисемия [Матн] // Масъалаҳои забоншиносӣ / А. Рустамов. – Душанбе, 1983. – С. 48-56.
48. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1972. – 80 с.

49. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
50. Рустамов Ш. Забон ва замон [Матн] Ш. Рустамов / –Душанбе: Ирфон, 1981. - 255 с.
51. Сабзаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Чалолуддини Балхӣ [Матн] / С. Сабзаев. –Душанбе: Ирфон, 2014. – 519 с.
52. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
53. Саймиддинов Д. Пажухишҳои забоншиносӣ [Матн] / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 207с.
54. Саймиддинов Д. Корбурди вожаҳои портӣ дар забони форсии миёна [Матн] // Пажухишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С. 26-36.
55. Саймиддинов Д. Иқтибос, савтиёт ва меъёр [Матн] // Пажухишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С. 92-113.
56. Салоҳ С. Ин навъ тарҷума кардан лозим нест! [Матн] // Шарқи Сурх / С. Салоҳ. - 1956. - №11. –С. 116-119.
57. Саломов М. Баъзе хусусиятҳои луғавӣ ва услубии «Маснавии маънавӣ» -и Чалолуддини Румӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин зодрӯзи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хуросонӣ / М. Саломов. –Душанбе: Пайванд. 2008. –С. 218-225.
58. Саломов М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозии фразеологии забони шеърӣ тоҷикӣ (дар асоси ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV) [Матн] / М. Саломов –Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
59. Сангинова Ш. К. Хусусиятҳои лексикӣ ва услубии тарҷумаҳои англисии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ: дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / Ш. К. Сангинова:–Душанбе, 2024. – 177 с.
60. Султон М. Ҳ. Забони пӯё ва поё [Матн] / М. Ҳ. Султон. –Душанбе: ҶСК «Чопхонаи Дониш», 2018. – 229 с.
61. Тоҷиев Д. Т. Норми забон ва риояи он [Матн] / Д. Т. Тоҷиев, Р. Ғаффоров // Осори мунтахаб. -Душанбе: Деваштич, 2005. –С. 82-96.

62. Усмонов Р. Лексикаи феъл дар «Маснавии маънавӣ» -и Чалолуддини Румӣ: дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / Р. Усмонов: Хучанд, 2003. – 254 с.
63. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. 2013. -343 с.
64. Хоҷаева М. Ибораҳои номии фразеологӣ дар «Маснавии маънавӣ» (бо ҷузъҳои арабӣ) // Номаи Донишгоҳ. Бахши илмҳои филологӣ / М. Хоҷаева. – Хучанд. – 2014. - №1 (38). -С. 82-91.
65. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IX- X то ибтидои асри XX) (Васоити таълим) [Матн] // Осор. Ҷилди II / С. Ҳалимов. – Душанбе: ҶДММ «Суфра», 2022. – 595 с.
66. Ҳасанзода А. Намунае аз нодирагуфторӣҳо дар «Маснавии маънавӣ» -и Чалолуддини Румӣ [Матн] // Асолати забон ва маҳорати баён [Матн] / А. Ҳасанзода. – Хучанд: Ношир, 2018. –С. 142-155.
67. Ҳасанзода А. Вожаҳои сохтҳои ғайримунтазира дар «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Балхӣ [Матн] // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон “Пайванд” / А. Ҳасанзода. -Душанбе, - 2024. - №2 (56). – С. 95-105.
68. Ҳасанов А. А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳвии осори садаҳои X-XIII дар лаҳҷаи шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) [Матн] / А. А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2002. - 254 с.
69. Ҳасанов А. Ҷозibaҳои забони «Маснавии маънавӣ» -и Чалолуддини Румӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин содрӯзи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хурсонӣ / А. Ҳасанов. – Душанбе: Пайванд. 2008. - С. 146-154.
70. Ҳомидова М. Калимаҳои сохтҳои нодир дар «Маснавии маънавӣ» -и Чалолуддини Балхӣ [Матн] // Ахбори ДДҲБСТ. Бахши илмҳои гуманитарӣ / М. Ҳомидова. – Хучанд, - 2011. - № 2 (26). – С. 95-100.

71. Ҳомидова М. Сухане чанд оид ба вожаҳои сохтаи «Маснавии маънавӣ» -и Мавлоно Балхӣ [Матн] // Номаи Донишгоҳ. Бахши илмҳои филологӣ / М. Ҳомидова. – Хучанд, - 2011. -№ 2 (46). - С. 58-61.
72. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина» -и устод Айнӣ [Матн] / Х. Ҳусейнов. –Душанбе: Ирфон, 1973. – 253 с.
73. Ҷамшедов П. Вожаҳои ҳаммаъноии англисӣ ба русӣ, тоҷикӣ ва истифодаи онҳо [Матн] / П. Ҷамшедов, Ш. Каримов. Душанбе, 2015. – 325 с.
74. Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи исмҳои сохтаи бо пасванди -ӣ ташаккулёфтаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ба забони англисӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2024 - №2. – С. 132-138.
75. Шарипова Ш. М. Вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои иқтибосии арабии сермаъноии “Маснавии маънавӣ” ба забони англисӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2025. -№2 (103). – С. 139-145.
76. Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии сермаъноии «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ / Ш. М. Шарипова. -2025. -№1/1 (131). – С. 134-140 .
77. Шокиров Т. С. Адиб, забон ва услуб [Матн] / Т. С. Шокиров. – Душанбе: Адиб, 2003. – 168 с.
78. Шокиров Т. С. Забон-рукни давлат [Матн] / Т. С. Шокиров. – Хучанд: Дабир, 2018. – 234 с.
79. Шукуров М. Чопи илмии «Ёддоштҳо» -и устод Айнӣ ба забони русӣ [Матн] // Шарқи Сурх / М. Шукуров. - 1961. - №2. –С. 154-157.
80. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад [Матн] / М. Шукуров. –Душанбе: Ирфон, 1985. – 366 с.
81. Шукуров М. Маъноҳои гуногуни калима [Матн] // Забони мо ҳастии мост / М. Шукуров. –Душанбе: Маориф, 1991. – С. 146-149.

82. Шукуров М. Маҷозро дуруст кор фармоям [Матн] // Забони мо
хастии мост / М. Шукуров. –Душанбе: Маориф, 1991. – С. 149-153.
83. Шукуров М. На ҳама синонимҳо ҳамсанганд [Матн] // Забони мо
хастии мост / М. Шукуров. –Душанбе: Маориф, 1991. – С. 163-167.
84. Шукуров М. Исми амал ва калимаи мураккаб [Матн] // Забони мо
хастии мост / М. Шукуров. –Душанбе: Маориф, 1991. – С. 178-184.

II. 1. 2) ФАРҲАНГНОМАҲО

85. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш.
Бобомуродов, З. Мухторов. –Душанбе: Матбааи ДМТ, 2016. – 428 с.
86. Қодириён Р. Фарҳанги «Маснавии маънавӣ» [Матн] / Р. Қодириён.
Дафтари аввал. – Душанбе: Истеъдод, 2011. - 207 с.
87. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / М.
Мамадназаров. –Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1015 с.
88. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн] / Дар зери таҳрири М. Шукуров, В.
А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. -М. : ЭСТ, 1969. Ҷилди 1, - 951 с. ;
ҷилди 2, - 952 с.
89. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / Зери таҳрири С.
Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон). Душанбе, 2008. Ҷилди 1, -
944 с. ; ҷилди 2, - 949 с.
90. Ҳаёт Н. С. Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори
Мавлавӣ [Матн] / Ҳ. Н. Самарқандӣ. –Душанбе: Адиб, 2017. – 399 с.
91. Ҷӯраев Р. Этимологияи 100 калима [Матн] / Р. Ҷӯраев. -Душанбе:
Маориф, 1985. - 28 с.
92. Шарифов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернационалӣ
[Матн] / В. Шарипов. –Душанбе: ЭСТ. 1984. – 376 с.

II. 2) Ба забони форсӣ

93. Рухонӣ Р. Маснавӣ аз забони Мавлоно [Матн] // Эроншинохт. Номаи Анҷумани эроншиносони кишварҳои муштарак-ул-манофеъ ва Қафқоз / Р. Рухонӣ. Шумораи нухум. 1377. - С. 79-85.

94. Ҷамолзода С. М. Мавлавӣ ва «Маснавӣ» [Матн] // Ёдномаи Мавлавӣ. Ба муносибати ҳафтсадумин соли Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Мавлавӣ / С. М. Ҷамолзода. –Техрон: Ширкати чопхонаи Фирдавсӣ. 1337. – С. 10-32.

95. Шафо Ш. Нақши Мавлоно дар адабиёти ҷаҳон [Матн] // Ёдномаи Мавлавӣ. Ба муносибати ҳафтсадумин соли Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Мавлавӣ / Ш. Шафо. –Техрон: Ширкати чопхонаи Фирдавсӣ. 1337. – С. 104-110.

II. 2. 1) Фарҳангномаҳо

96. Деххудо А. Луғатнома [Матн] / А. Деххудо. Ҷилди 5. - С. 6409-7999; ҷилди 7. - С. 9609-11199; ҷилди 9. - С. 12809-14464. –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377.

97. Гавҳарин С. Фарҳанги луғоту таъбироти «Маснавӣ»-и Ҷалолуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Хусайни Балхӣ [Матн] / С. Гавҳарин. Ҷилди 1. – 337 с. ; ҷилди 2. – 384 с. ; ҷилди 3. – 367 с. ; ҷилди 4. – 653 с. ; ҷилди 5. -392с. ; ҷилди 6. – 381 с. ; ҷилди 7. - 361с. ; ҷилди 8. – 540 с. ; ҷилди 9. – 421 с. -Техрон: Заввор, 1381.

98. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ [Матн] / М. Ҳасандӯст. Ҷилди 1. - 585 с. ; ҷилди 2. - 1410 с. ; ҷилди 3. - 2080 с. ; ҷилди 4. - 2955 с. [Матн] / М. Ҳасандӯст. Техрон, 1384.

II. 3) Ба забони русӣ

99. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка [Текст] / Н. Н. Амосова. –М. : Изд-во литература на иностранных языках, 1956. – 218 с.

100. Апресян Ю. Д. Значение и употребление [Текст] // Вопросы языкознания / Ю. Д. Апресян. – 2001. - № 4. -М. : Наука, - С. 3-22.

101. Аракин В. Д. История английского языка. Учебное пособие. 2-е издание [Текст] / В. Д. Аракин. – М. : ФИЗМАТЛИТ. 2003. – 272 с.
102. Арнольд И. В. Оппозиции в семасиологии [Текст] // Вопросы языкознания / И. В. Арнольд. – 1966. - № 2. - М. : Изд-во АН СССР. – С. 106-110.
103. Березович Е. Л. К семантико-этимологической реконструкции заимствованных «культурных слов» : поморское *гурий* « знак-ориентир из камня» [Текст] // Вопросы языкознания / Е. Л. Березович, И. И. Муллонен. - 2022. - №6. –С. 28-48.
104. Бланар В. О внутренне обусловленных семантических изменениях [Текст] // Вопросы языкознания / В. Бланар. – 1971. - № 1. - М. : Изд-во АН СССР, - С. 3-13.
105. Бобнев Б. А. Лингвокультурологический аспект многозначного слова в итальянском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Б. А. Бобнев. - Воронеж. 2010. - 23 с.
106. Бондарко А. В. Семантика предела [Текст] // Вопросы языкознания / А. В. Бондарко. – 1985. - № 6. -М. : Изд-во АН СССР. - С. 14-25.
107. Будагов Р. А. Слово и его значение [Текст] / Р. А. Будагов. –Л. : Изд-во Лен. гос. ун-т. , 1947. – 65 с.
108. Буриев Ш. Лексическая синонимия в «Маснавии маънави» Джалолуддина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Ш. Буриев. – Душанбе, 2002. – 22 с.
109. Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования [Текст] // Вопросы языкознания / В. В. Виноградов. – 1995. - № 1. - М. : Наука. - С. 5-36.
110. Востокова Г. В. Семантическая мотивация сложного слова [Текст] // Вопросы языкознания / Г. В. Востокова. – 1984. - № 1. - М. : Изд-во АН СССР. - С. 90-100.
111. Вяткина М. В. Полисемия словообразовательной формы (на материале русских говоров): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / М. В. Вяткина. Кемерово, 2004. – 28 с.

112. Габ М. А. Проблемы анализа семантической структуры текста [Текст] / М. А. Габ. –М. : Наука. 1992. - 144 с.
113. Григорян А. Г. Некоторые проблемы системного и исторического изучения лексики и семантики [Текст] // Вопросы языкознания / А. Г. Григорян. - 1983. - № 4. -М. : Изд-во АН СССР. - С. 56-63.
114. Джуразода Ш. Лексико-грамматические особенности «Маснави маънави» Джалаладдина Руми [Текст] / Ш. Джуразода. –Душанбе, 1998. - 146 с.
115. Джуразода Ш. Диалектизмы в творчестве Джалолиддина Руми (на примере «Маснави маънавӣ») [Текст] // Саҳми олимони ҷавон дар инкишофи илм / Ш. Джуразода. - Душанбе, 1999. – С. 213-216.
116. Драчук Н. В. Полисемия как один из факторов формирования антонимо-синонимических блоков (на материале качественных прилагательных русского языка): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Н. В. Драчук: Волгоград, 2006. - 25 с.
117. Дюжикова Е. А. Развитие метафорических значений сложных существительных в английском языке: автореф. канд. филол. наук. [Текст] / Е. А. Дюжикова. - М. , 1984. – 24 с.
118. Задорожный М. И. О границах полисемии и омонимии [Текст] / М. И. Задорожный. - М. , 1971. – 69 с.
119. Зиёев С. Н. Влияние арабской литературы на творчество Джалалуддина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / С. Н. Зиёев. - Душанбе, 2018. – 23 с.
120. Зимарева О. Л. Исследование многозначного слова в свете инвариантной теории и антропоцентрического подхода (на примере лексико-семантической группы «растение»): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / О. Л. Зимарева. Уфа, 2017. -21с.
121. Икболов О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале «Маснави маънави» Джалолуддина Руми): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / О. Ш. Икболов. –Душанбе, 2017. -25с.

122. Иомдин Б. Л. Многозначные слова в контексте и вне контекста [Текст] // Вопросы языкознания / Б. Л. Иомдин. – 2014. - № 4. -М. : Наука. – С. 87-103.
123. Кабиров Х. Ш. Специфические особенности языка поэзии Джалаладдина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Х. Ш. Кабиров. –Душанбе, 2009. – 19 с.
124. Казанский Б.В. Слово- историко-культурное свидетельство [Текст] / Б.В. Казанский // Слово о русском языке. –М.: Русский язык. 1991. –С. 160-162.
125. Кобезева И. М. Лингвистическая семантика [Текст] / И. М. Кобезева. - М. , 2007. – 357 с.
126. Ковтун Л. С. О значении слова [Текст] // Вопросы языкознания/ Л. С. Ковтун. – 1955. - № 5. – С. 65-77.
127. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова [Текст] / Е. С. Кубрякова. - М. : Наука, 1981. – 143 с.
128. Лукашевич Е. В. Теория значения слова. Эволюционно-прогностический аспект: дисс. докт. фил. Наук [Текст] / Е. В. Лукашевич. - М. , 2003. – 323 с.
129. Маковский М. Н. Удивительный мир слов и значений [Текст] / М. Н. Маковский. –М. : Высшая школа, 1989. -199 с.
130. Мамина Т. М. Влияние актуализации значений многозначного слова на восприятие и запоминание: автореф. дисс. канд. псих. наук. [Текст] / Т. М. Мамина. –Санкт-Петербург, 2012. -22 с.
131. Москальская О. И. Семантика текста [Текст] // Вопросы языкознания / О. И. Москальская. - 1980. - № 6. -М. : Издательство АН СССР. - С. 32-42.
132. Озерова Н. Г. Многозначность существительного и его грамматическая характеристика [Текст] // Вопросы языкознания / Н. Г. Озерова. – 1987. - № 5. -М. : Издательство АН СССР. - С. 87-93.

133. Ольховская А. И. Лексическая многозначность в общелингвистическом и лексикографическом рассмотрении: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / А. И. Ольховская. - М., 2013. – 24 с.
134. Пейсигов Л. С. Лексикология современного персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсигов. -М.: Изд-во Моск-го ун-та, 1975. – 205 с.
135. Попов П. С. Значение слова и понятие [Текст] // Вопросы языкознания / П. С. Попов. – 1956. - № 6. - М.: Издательство АН СССР. –С. 33-47.
136. Попова Д. П. Место импозиции в типологии значений [Текст] // Вопросы языкознания / Д. П. Попова. - 2022. - №6. – С. 111-122.
137. Пумпянский А. Л. О принципе языковой многозначности [Текст] // Вопросы языкознания / А. Л. Пумпянский. – 1983. - № 1. - М.: Издательство АН СССР. - С. 122-130.
138. Расторгуева В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров [Текст] / В. С. Расторгуева. - М., 1964. – 187 с.
139. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык [Текст] // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки / В. С. Расторгуева, Е. К. Молчанова. -М.: Наука, 1981. - С. 6-147.
140. Семенова Е. В. Лексикология английского языка. Учебное пособие [Текст] / Е. В. Семенова, Н. В. Немченко. Красноярск. 2019. -152 с.
141. Сичинава Д. В. Многозначность предбудущего в романских языках в типологическом контексте [Текст] // Вопросы языкознания / Д. В. Сичинава. - 2022. -№4. – С. 48-65.
142. Смирницкий А. И. Значение слова [Текст] // Вопросы языкознания / А. И. Смирницкий. – 1955. - № 2. – С. 79-89.
143. Смирницкий А. И. Звучание слова и его семантика [Текст] // Вопросы языкознания / А. И. Смирницкий. – 1960. - № 5. - М.: Издательство АН СССР. – С. 112-116.

144. Солончак Т. Ю. Семантическая структура многозначного слова в свете теории инвариантности: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Т. Ю. Солончак: Уфа, 2015. – 24 с.
145. Таджиев Д. Т. О развитии таджикского литературного языка [Текст] // Осори мунтахаб / Д. Т. Таджиев. - Душанбе: Деваштич, 2005. – С. 38-41.
146. Таджиев Д. Т. Слово об «вода» в современном таджикском языке [Текст] // Осори мунтахаб / Д. Т. Таджиев. - Душанбе: Деваштич, 2005. –С. 108-137.
147. Усмонов Р. А. Глагольная лексика в «Маснавии маънави» Джалолуддина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Р. А. Усмонов:– Худжанд, 2003. – 24 с.
148. Фамина Н. В. Лексикология английского языка. Курс лекций [Текст] / Н. В. Фамина. –М. : МАДИ, 2018. – 95 с.
149. Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология [Текст] / М. И. Фамина. –М. : Высшая школа, 1983. – 334 с.
150. Харитончик З. А. Семантические особенности производных признаков слов [Текст] // Вопросы языкознания / З. А. Харитончик. - 1984. - № 4. - М. : Издательство АН СССР. - С. 124-130.
151. Шмелев Д. Н. Проблемы семасиологического анализе лексики [Текст] / Д. Н. Шмелев. –М. : Наука, 1973. – 324 с.

II. 4) Ба забони англисӣ

152. Arakin V. D. History of English language [Text] / V. D. Arakin. – Moscow: Prosveshchenie, 1985. - 234 p.
153. Brunner K. History of English language [Text] / K. Brunner. –Moscow: Press for foreign literature, 1955. - 341 p.

II. 5) Фарҳангномаҳо

154. Коллин В. Х. Словарь американских употребления английского языка [Текст] / В. Х. Коллин. –М. : Русский язык, 1991. - 279 с.

155. Маковский М. Н. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов [Текст] / М. Н. Маковский–М. : Владос. 1996. – 413 с.

156. Маковский М. Н. Историко-этимологический словарь английского языка [Текст] / М. М. Маковский. –М. : книжный дом «ЛИБРОКОМ» . 2014. - 528с.

II. 6) Ба забони англисӣ

157. Agness M. Webster's new world college dictionary [Text] / M. Agness/ Fourth Edition. Wiley Publishing, Inc. Cleveland, Ohio. 2006. – 1716 p.

158. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Text] / A. S. Hornby. Oxford University press. 2015. – 1796 p.

159. Skeat W. W. A Concise Etimological Dictionary of the English Language [Text] / W. W. Skeat. Oxford University Press. 1967. – 688 p.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1-М] Шарипова Ш. М. Мулоҳизаҳо дар бораи вижагиҳои тарҷумаи ҷф «Маснавии маънавӣ» ба забонҳои русӣю англисӣ [Матн] // Аҳбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) - 2019. - (№2 (78)). –С. 95-105.

[2-М] Шарипова Ш. М. Феълҳои содаи сермаъноӣ тоҷикӣ дар «Маснавии Маънавӣ» ва вижагиҳои тарҷумаи онҳо ба забонҳои русӣю тоҷикӣ [Матн] // Аҳбори ДДХБСТ(силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2021. - №1(86). - С. 70-80.

[3-М] Шарипова Ш. М. Вижагиҳои қорбасти исмҳои сермаъноӣ бемуодили тоҷикӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ [Матн] // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ / Ш. М. Шарипова. - 2021. - №3 (92). Душанбе, – С. 136-142.

[4-М] Шарипова Ш. М. Мулоҳизаҳо дар бораи исмҳои сермаъноӣ қуҳнашудаи тоҷикӣ ва тарзҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ (дар намунаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ) [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ / Ш. М. Шарипова, А. Ҳасанзода. - 2022. - №2. –С. 15-22.

[5- М] Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи исмҳои сохтаи бо пасванди -ӣ таҷаққулёфтаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ба забони англисӣ // Аҳбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2024 - №2. – С. 132-138.

[6- М] Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии сермаъноӣ «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Ҳусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ / Ш. М. Шарипова. -2025. -№1/1 (131). – С. 134-140 .

[7- М] Шарипова Ш. М. Вижагиҳои тарҷумаи қалимаҳои иқтибоси арабии сермаъноӣ “Маснавии маънавӣ” ба забони англисӣ // Аҳбори ДДБХСТ

(силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2025. -№2 (103). – С. 139-145.

II. Мақолаҳо дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ

[5-М] Шарипова Ш. М. Тавсифи муқоисавии майдонҳои лексикӣ семантикӣ ва концептӣ «хурсандӣ» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] // Аз Ҳазорчашма то Чикаго. Маводди конфронси илмӣ бахшида ба 70-солагии дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ Аличон Бойматов/ Ш. М. Шарипова, М. А. Сидикова. - 2017. –С. 154-157.

[6-М] Шарипова Ш. М. О понятии «сравнение», его видах и функциях в таджикском и английском языках [Матн] // Саодати рӯзгор. Маводди конференсияи илмӣ бахшида ба «Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунари мардумӣ», «70-солагии дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Неъматуллоева М. Н. « / Ш. М. Шарипова, М. А. Сидикова. - 2019. - №9. - С. 343-352.

[7-М] Шарипова Ш. М. Вожаҳои макон ва ҷойро ифодакунанда дар забони англисӣ [Матн] (Tajik words labeling place and location in english) // Scientific Publishing center. Interconf. France / Sh. M. Sharipjva, N. A. Hikmatulloeva. -2021. - С. 322-325.

[8-М] Шарипова Ш. М. Навъҳои асосии иқтибосҳо [Матн] (The main types of borrowings) // Scientific Publishing center. Interconf. Конференсияи байналмилалӣ. Монтеррей Мексико, 18-19 December / Sh. M. Sharipjva, N. A. Hikmatulloeva. - 2021. – С. 286-289.

[12-М] Шарипова Ш. М. Чанд мулоҳиза дар бораи як воҳиди фразеологӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2022. -№1 (90). – С. 132-141.

[14-М] Шарипова Ш. М. Хусусиятҳои истифодаи калимаҳои иқтибосӣ дар тарҷумаи К. Чайкин дар «Бӯстон»-и Саъдӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2023. -№ 3 (96). – С. 111-120.